د بناغلي زماني

او

بناغلي سيستاني

دليکنو په هکله

Ketabton.com

پوهاند محمد حسن کاکړ

۲۰۱۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مطالبو فهرست

- سريزه

لومړی برخه:

- د ښاغلي زماني د ليکنې په هکله

- دښاغلي زماني يوه بله ذهني حيرانوونکې وينا

– له برتانويانو سره اړيکي

- د پاچا امان الله ځيني مهمي تېروتنې

– د پاچا امان الله وروستنی لويه جرګه

- د پاچا ضد تبليغونه او بغاوتونه

– د شنوارو ياغي توب

- حبيب الله په نا ارام کوهدامن او سيد حسين په ناکرار کوهستان کې

- په کابل باندې د حبيب الله برید

- د کابل ښار استحکامات او د پاچا ناڅاپي استعفی

- پاچا امان الله او د هغه لس کلنه واکمنې

- د امانې دورې له تاريخ سره بې کچې مينه او تنده

دوهمه برخه:

- د ښاغلي سيستاني د ليکنو په هکله

- يادښتونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

سریزه

دغه لیکنه د ښاغلي عبدالرحمن زماني د هغو لنډو لیکنو په ځواب کي لیکل شوې چي ده زما په یوه پخواني چاپ شوي کتابګوتې- د پاچا امان الله واکمنۍ ته یوه نوې کتنه- په اړه کړې، په دغه مقصد چې په خپل فکر وښیي چې هغه په زیاته اندازه په کابل کې د برتانوي هند سفارت سکرتر، شیخ محبوب علي، د لیکنې، د برتانویانو د استخباراتو پر بنسټ تهیه شوې وه، د دې لپاره چې د پاچا امان الله د ناکامۍ نسبت افغانانو ته وکړي، نه برتانویانو ته. په دغه لړ کې دی دا هم وایي چې دغه لیکنه، یاني"د ا مان الله سقوط"، د منشي علي احمد نه ده، او دی نه دا چې د پاچا امان الله منشي نه وو، د کره مالوماتو خاوند هم نه وو.

ما په دې اړه ټول هغه خپاره شوي اثار- دا ځل په ډیر ځیر سره- ولوستل چې د پاچا امان الله په اړه د هغه وخت لیکوالو کړي وه. یو مدرس استاد چې د لکچرونو په ورکولو، او د محصلانو په انتقادي پوښتنو سره نویو ټکو، مفکورو او بصیرتونو ته متوجه کیږي؛ زه هم د پورته انتقادونو او د پورته اثارو په دقیقي مطالعې سره نویو فکرونو او نویو بصیرتونو ته متوجه شوم، او یو ځل بیا په دغه فکر شوم چې دقیقه او انتقادي مطالعه که ډېر زحمت لري، ښه ثمره هم لري، چې هغه نویو بصیرتونو او فکرونو ته لار موندل دي. په هر حال زه په خپلې دغې مطالعې سره د پاچا امان الله د واکمنۍ په اړه دغسي نویو ټکو ته متوجه شوئ یم، چې هغه سربېره پر دې چې د پاچا امان الله په اړه زما د کتابګوتې په تائید ده، نوي ټکي او بصیرتونه هم لري، چې د مخه څوک ورته متوجه نه وو. دغه ټول ما په متن کې په اوږده ډول بیان کړي، دلته یې یوازې لنډیز وړاندې کوم، هغه هم د غټو ټکو.

- اروابناد منشي علي احمد د امان الله د سقوط پاڼو یا لیکنې محرر دئ، نه محبوب علي. د منشي علي احمد د وراره، محترم مهدي شالیزي، چې پخوا د حربي پوهنتون استاد وو، او اوس په سویس کي اوسیږي، په وینا چې وایي، منشي علي احمد دهغه تره د پاچا په ټوله واکمنۍ کي د هغه منشي وو. دی وایي چې دغه تره یې یو ديني عالم، د ادب او شعر علاقمن وو او "د غزني تاریخ" په نامه یې یوه لاسي لیکنه هم لرله، چې د هغې ذکر د اروابناد فرهنګ په اثر کي هم شوئ په نامه د " افغانستان در پنج قرن اخیر". هغه وخت چې پاچا امان الله د کندهار نه د کابل بیرته نیولو په نیت غزني ته ورسید، منشي علي احمد هم ورسره وو. په دغه وخت کې په کابل کي د برتانوي هند سفارت ټرل شوئ، او محبوب علي هم له افغانستان څخه وتلئ و، نو د هغه د پاره ناممکنه وه چې د پاچا امان الله د سقوط په نامه لیکنه وکړي، چې په هغې کې غزني ته د پاچا دغه سفر په تفصیل او دقیق ډول بیان شوئ دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- مـا پـه دغـه موجـود کتـابګوټي کـې هـم تثبيـت کـړي چـي د پاچـا امـان الله د واکمنـۍ نسـکورېدنه د برتانويانو د توطيو او دسيسو نتيجه نه ده. نور خو لا څه چي پخپله امان الله هم برتانويان پـه دغـه هکلـه تبرئـه کړي، او دايې ويلي چي، ملايانو يې مخالفت کړئ، بې له دې چي چا پيسې ورکړي وي. خـو دا يـوه قـوي افسـانه ده چي پاچا د برتانويـانو د توطيـو ښکار شـوئ دئ. اوس د دې وخت دئ چي يـو څوک دغـه افسـانه لـه تـاريخي واقعيتونو څخه ښله کړي. ما په دغه کتابګوټي کي دغه موضوع اوږده څېړلې، لکه چي په ها بل کې مې پـه لنـډ ډول بيان کړې. له دې نه مي مطلب دا دئ چې دغه تاريخي واقعيت بايد لوستونکو تـه بيـان شـي، او دوي دې تـه هم ملتفت کړل شي چي کله ولسي خلګ وپـاريږي، ډينـاميزم او قـوت يـې تـر هـر بـل ډينـامزم نـه پيـاوړئ کيـږي. د حيرانۍ وړ او نه فکر کېدونکې پېښې رامينځ تـه کيـږي، او حتـى د تـاريخ بهيـر اړول کيـږي. د پاچـا امـان الله پـه وخت کې همدغسي وشول.

- د پاچا امـان الله د ستونزو منبـع د هغـه د اصـلاحاتو پـاروونکي برخې، د هغـه خپـل شخصيت، د هغـه زوروالي، اتوکراسي او د دوهمي دورې اصلاحات او په خاص ډول د کابل د نارينـه او ښـځو مجبورول وو، چـي اروپايي ژوند طرز غوره کړي، او خپل ژوند طرز بدل کړي، هغه هم سمدلاسه او په حکومتي امـر. پـه نتيجـه کـي وګړي تربنه بېګانه، مذهبي مشران ورسره مخالف، او خپل چارواکي يې ورسره ببعلاقې شول. دی يـوازې پـاتې شو. پـه دغـه حال کې ده حتى په خپلو نږدې چارواکو هم اعتماد کولی نه شو، او په بحراني حال کې د خپـل ژوند په وېره کې شو. ده بيـا د خپـل پـوځ د يـوې وړې مخکښـې برخې پـه ډراماتيکي مـاتې سره لـه پاچايي څخـه لاس واخيست، که څه هم د کابـل د ښـار دفـاعي ترتيبـات ټينګ، پـوځ او حکومـت پـر ځـای وو. دغـه وخت و چې يـو نالوستي کليوال، خو زړه ور حبيب الله داړه مار ته د کابل د تخت نيولو موقع په لاس ورغله، چي په ډېر غټ پوځ سره يې هم تر لاسه کولی نه شوه.

دغه ليکنه د پاچا امان الله د واکمنۍ د ټولو پېښـو بيان ته ځانګړې شوې نه ده. يوازې هغه عوامـل پکـي بيـان شـوي چـې پاچـا امـان الله پـه خپلـو فعـاليتونو او ببسـارو اصـلاحي پروګرامونـو سره، د خپـل نيکـه، امير عبدالرحمن، په لاس جوړ شوئ ټينګ نظـام لـه لاسـه ورکړ، او د هغـه پـه دغـې ناکـامي سره پـه افغانسـتان کـې د کورنۍ جنګ يو نوئ فصل پرانيستل شو. د دغې ليکنې وړه برخه د ښاغلي سيستاني د هغو نا سمو ليکنو په اړه ده چي ده يو وخت، بل وخت د معاصر افغانسـتان پـه اړه کړي او د زمـاني د ليکنـو تـر اغېزې لانـدې يـې د خپـل چنګيزي ډول ذهن نه حکم صادر کړئ چي وطنـوال دي د پاچـا امـان الله پـه اړه زمـا کتـابګوټئ ونـه لـولي. د دغـو دواړو غرضناکو او ناسمو ليکنو، چي لـه هغـو نـه يـې يـوه ننداره جوړه کړې وه، زه مجبور کـړم چي دغـه ليکنـه وړاندې کړم، چې په هغې کې مي اصلي او اړوندي موضوع ګاڼې د افغانسـتان د تـاريخ پـه رڼا کـې طـرح او بيـان کړې، او له دې نه مې ډډه کړې چي هغې ته شخصي بڼه ورکړم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پاچا امان الله دوره تر اوسه هم تاريخي او سړه شوې نه ده. اوس هم د هغې په اړه د عامه ذهنيت او تاريخي واقعيتونو تر مينځ واټن پراخ دئ. ما په دغې لنډې ليکنې کې کوښښ کړئ چې تاريخي واقعيتونه له پارتيزاني او د ناسم ذهنيت له سلطې نه وژغورم، او هغه يوازې د هغه وخت د اثارو پر بنسټ وکاړم، او د معمول په شان، شخصي احساسات پکې دخيل نه کړم. د اثارو ذکر مې ځای پر ځای کړئ، خو د هغو اول ځل ذکر مې په تفصيل سره په ليست کې او د هغو تکرار مې د ننه په متن کې په لنډ ډول ذکر کړئ.

ما دغه کتابګوتئ هم، د ها بل په شان، تاريخ علاقه منو او پوهنتوني محصلانو په نظر کې نيولو سره کښلئ، او هيله کوم چې لوستل به يې ورته ګټور وي.

د محترم نسيم سليمي ورور نه مننه کوم چې زما دغه ليکنه يې، له ډېرو مصروفيتونو سره سره ټايپ کړې. ده لا د مخه يې زما يو بل اثر ' د افغانستان سياسي او ډيپلوماتيک تاريخ' له انګريزي نه پښتو کړئ. دغه اثر به زر د علامه رشاد د خپرندويه ټولنې له خوا خپور شي.

محمد حسن کاکړ

اکتوبر،۲۰۱۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهاند محمد حسن کاکړ

د ښاغلي زماني او ښاغلي سيستاني د ليکنو په هکله

لومړۍ برخه

دښاغلي زماني د ليکنې په هکله

ښاغلي عبدالرحمن زماني، زما د يوه کتابګوتي په اړه، "د پاچا امان الله خان واکمنۍ ته يوه کتنه"، يوه ليکنه کړې او هغه يې په افغان-جرمن ويب سايټ کې هم په پښتو او هم په فارسي کې په شپږو برخو کې خپره کړې او ورته يې د اعلان شکل ورکړئ دئ. د ده مقصد دادئ چې وښيي زما دغه کتابګوتئ د يوه انګليسي اړخټ په استخباراتي راپور بنا دئ، نه دا چې هغه د منشي علي احمد وي، چې د پاچا امان الله منشي و، او ليکنه يې د امان الله د سقوط په نامه کړې ده. په دې ډول ښاغلي زماني هغه د " غازي امان الله خان پر وړاندې د انګريزي تخريباتو سرچينه" ښيي. دی دا هم وايي چې " مهمترين ماخذ کتاب داکټر صاحب کاکړ بوده...". په پښتو متن کې هغه "... تر ټولو لوی او معتبر ماخذ" ښيي. مانا دا چې له دغې منبع نه په پراخې اندازې استفادې سره زما دغه کتابګوتئ د برتانوي هند د حکومت د نظريو انعکاس دئ.

اول خو د ده دغه وينا د واقعيت تحريف دئ. زما د کتابګوتي له ۱۴۲ ماخذونو نه ۳۳ يې د تاريخپوه ميرغلام محمد غبار، ۲۹ يې د لودويک ادمک، ۲۱ يې د حاکميت قانون په نامه د پاچا امان الله، ۲۱ يې د منشي علي احمد او ۱۴ يې د تاريخپوه فيض محمد او نور يې د نورو دي. په دې ډول د ښاغلي زماني د وينا پر خلاف "دامان الله سقوط" په نامه ليکنه زما د کتابګوتي " تر ټولو لوی او معتبر ماخذ" يا " مهمترين ماخذ" نه دئ. مهمه دا ده چې "د امان الله سقوط" په نامه ليکنه، د زماني د وينا پر خلاف، د برتانوي اړخټ يا د هغو استخباراتي راپور نه دئ. اول دی دغه ليکونکئ هم اړجنټ (Agent) او هم د برتانوي سفارت سکرټر ښيي، په نامه د شيخ محبوب علي. په داسي حال کې چې سکرتر او اړجنټ په بېلو دورو کې د برتانوي هند لپاره کار کاوه. د اړجنټ په نامه هندي مسلمان له ۱۸۸۰ نه د پاچا امان الله تر واکمنۍ پورې يوازې د خبرلوڅي په ظرفيت کار کاوه، او سکرتر يا منشي له هغه وخت نه چې برتانوي هند په افغانستان کې سفارت پرانيسته، په سفارت کې ماموريت درلود. دا هم بايد وويل شي چې د دوی ځينو له افغانستان او په خاص ډول له واکمنې کورنۍ سره خواخوږي لرله. د امير عبدالرحمن په وخت کې دغه اړجنټان په دې هم مؤظف وو چې هغه ته هم راپورونه تهيه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړي. د دوی اول اېجنټ قاضي عبدالقادر یوسفزی و، چې د مخه د امیر شیرعلي لوی مشاور و، او د هغه په اصلاحاتو کې یې فعاله او مهمه برخه لرلې ده. برتانویان مجبوره وو چې هغه چې د دقیقو مالوماتو خاوند او د دوی مخالف هم و، استخدام کړي. دوی د افغان - انګلیس له دوهم جنګ نه وروسته د افغانانو د سخت مخالفت له امله بل څوک هلته استولی نه شو. حتی دغه شیخ محبوب علي، چې د سکرتر په نوم، په کابل کې د برتانوي هند په سفارت کې کار کاوه، د پاچا امان الله د کورنۍ سره خواخوږي لرله.

د ده دغه احساس هغه وخت ښکاره شو چې د پاچا امان الله ځایناستي، معین السلطنه، له درې ورځو پاچایي نه وروسته له ارګ نه په انګلیسي الوتکه کې پېښور ته ته. " د غازي امان الله زوال" نومي کتاب لیکوال، عزیز هندي، د دغې ورځې خپل مشاهدات په دغه ډول ثبت کړي: "کله چې د ارګ د مخې دروازې څخه معین السلطنه قدم د باندي کښېښود، نو د ډېره غمه بې هوښه شو، او بیرته راستون شو، او دروازه یې په غېږ کې و نیوله او ډېر یې وژړله او کله چې د الوتکو ډګر ته ورسېد سترګې یې هماغسې له اوښکو ډکې وې. دلته د برتانیې د سفارت غړي په ډېرغم لړلي حالت ولاړ وو او له شکه پرته دا ډېره غم لړلې منظره وه. ... د برتانیا د سفارت هندوستانی سکرټر، شېخ محمد علي اکهي، حالت خو داسي وو چې په ډېره ژړا یې ستونۍ بند شو. ... کله چې په اتفاقي توګه ما له هغه سره وکتل، نو له هغه څخه مې د دومره ویرجنتوب پوښتنه وکړه. نو هغه ماته وویل چې: او ته نه پوهېږې چې اماني کورنۍ پای ته ورسېده او د هغه تر څنګه د صوبه سرحد د مسلمانانو هیلې هم له مینځ څخه ولاړې. که د اماني دورې اغېزه په بل ځای کې وه، که نه وه، د هغه موجودیت لږ تر لږه د صوبه سرحد د خلکو د بیدارولو لپاره ډېر ګټور و. مورږ دا هیله کولای شوه چې مورږ به د هندوستان د نورو صوبو څخه زر ازاد شو."(۱) لیکوال عزیز هندي په خپه پښتون او د هند اوسېدونکئ و. دئ له خپلې کورنۍ سره د پاچا امان الله د واکمنۍ په ټوله موده کې په کابل کې اوسېده؛ په قطعه نمونه کې کفتان او د پاچا ټینګ پلوی، خو د واقع لیدونکي انسان او د افغانستان د وخت له اوضاع نه ښه خبر و. دی د امیر حبیب الله کلکاني په وخت کې د لنډې مودې لپاره بندي و. داسې ښکاري چې محبوب علي په اصل کې د بنګښ، یا ورکزي، یا کرمي له شعیه پښتنو څخه و. دیوه روایت له مخې، د ده یو زوي چې د ډېر عمر خاوند و، د افغان جهاد په وخت کې، په پېښور کې د ځینو اسلامي تنظیمونو د مشرانو سره ولیدل او چیرته نږدې یې په خپل مجلل کورکې مېلمانه کړل.

د امان الله د سقوط لیکونکئ د شواهدو او دلائلو پر بنسټ منشي علي احمد (شالیزی مومند) دئ، نه محبوب علي. د محترم داود ملکیار په روایت، هغه په خپلو خلکو، یاني د شالېز کلي په مومندو کې د "منشي صاحب" په نامه یادېده او ده پخپله په وړوکتوب کې هغه لیدلئ و. هغه وخت دی په دواړو سترګو ړوند و. په غزني کې د ملکیار او د منشي کورنۍ ډېري مشهوري دي. مومندان په پنځلسمې پېړۍ کې د کندهار د مرغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

نومې سيمې څخه اول غزني ته ولېږدېدل او بيا په خپله اوسنۍ سېمه کې ، له کامې نه تر پېښور پورې ميشته شول او يو شمېر يې په غزني کې پاته شول.

دا چې اروابنياد علي احمد (شالیزی) د پاچا امان الله په ټوله دوره کې د هغه منشي و، محترم ارکان حرب، مهدي شالیزی په لاندې ډول تائيدوي. دی چې په افغانستان کې د حربي پوهنتون استاد و، د منشي علي احمد وراره دئ، او اوس په سويس کې ژوند کوي. دی دا هم وايي چې دوی څو ورونه وه چې يو يې اروابنياد عبدالستار شالېزی و، چې د لوړو زده کړو او عالي شخصيت خاوند او په مشروطه شاهي کې د کورنيو چارو وزير و. منشي علي احمد هم يو عادي شخص نه بلکه يو مهم او پوه شخص وو. دی د "غزني د تاريخ" په نامه يوه ليکنه هم لري، چې د صدراعظم محمد هاشم خان په وخت کې له چاپ نه پاتې او لادرکه شوه او اروابنياد مير محمد صديق فرهنګ، چې هغه يې له خپل ورور، اروابنياد رښتيا، نه تر لاسه کړې وه، د خپل اثر په ۴۰۲ مخ کې په دغه ډول يادوه کړې: " تاريخ خصوصي غزنين، تاليف علي احمد بن فقير احمد ، ساکن شالېز غزنين، نسخه قلمي متعلق به س. ق. رشتيا." شالېزی دا هم وايي چې تره يې د وخت له علماوو او اديبانو سره ناسته ولاړه درلودله او " دسترس کامل به مطالعه و بعضا اثار " شاعران کلاسيک " از قبيل رودکي، جلال الدين بلخي، حافظ شيرازي و سعدي و بيدل داشت." پر دې سربېره منشي علي احمد " در امور ديني و مذهبي وارد و بسياري را رهنمايي ميکرد." د بناغلي مهدي شالیزي دغه ليکنه ماته د بناغلي داود ملکيار په لاس رسېدلې او زه دلته له دواړو نه مننه کوم.

بناغلئ شالیزی په دغې ليکنې کې په قطعي ډول حکم نه کوي چې "د امان الله د سقوط" په نامه ليکنه د هغه ده، خو له هغې نه واضحه ده چې منشي علي احمد هم د پاچا امان الله منشي او هم د دغې ليکنې ليکونکئ و. په دغه ډول: " ارواح شاد علي احمد خان با دانشي که حاصل نموده بود در آغاز کار به حيث مرزا در نزد مرحوم عبدالاحد خان برگيد همکاري (کرد) و برگد صاحب از جمله همکاران مهم و قريب مرحوم امير حبيب الله خان بود. مدتي بعد علي احمد خان بحيث ميرزای دفتر (منشي) با مرحوم عبدالکريم خان علومي، نائب الحکومه مزار شريف، شامل کار شد و آهسته آهسته شهرتي کسب نمود."

" بالاخره در عهد شاه امان الله مرحوم در دربار شاهي بحيث ميرزای دفتر شاه و هم باسم منشي که اصطلاح منشي به آمر دفتر و ميرزای دفتر (درانوقت) استعمال ميشد [ايفای وظيفه مينمود] و منشي علي احمد خان الی ختم پادشاهی با امان الله خان باقي ماند."

" در وقتيکه جنګ داخلي (سال سقاوي) که شاه امان الله خان مجبور به ترک وطن شد ، منشي صاحب به همرکابي شاه نيز از وطن يکجا خارج و در کويته رهسپار شدند. قراريکه ميګويند که منشي صاحب در

(c) ketabton.com: The Digital Library

موقعیکه شاه امان الله خان با اعضاي فامیل از کویته به ایتالیه عزیمت نمودند ، به تحت نظارت انګلیس ها در قونسلګري شان باقیماند. در همین وقت کدام اثری بنام سقوط امان الله ... تحریر و تایپ شده در قونسلګری و بالاخره این اثر تایپ شده به ارشیف لندن سپرده شد."

لیکواله رییه ستیوارت هم په خپل کتاب کي په نامه د "اور په افغانستان کې" منشي علي احمد ، بې له دې چي نوم یې واخلي، د پاچا شخصي منشي (Private secretary) یادوي او دا هغه وخت چي پاچا امان الله او منشي علي احمد په غزني کي، د هغه کلي یاني شالبز ته نژدې چیرته و.(۲)

ماپه خپل کتابګوتې کې منشي علي احمد د دقیقو مالوماتو خاوند ښوولئ و ، په تېره د غزني په اړه. خو ښاغلئ زماني له خپل ذهن نه دغه حکم راباسي چې " د غزني مومند میرزا علي احمد خان نه خو د دربار منشي و او نه د دقیقو مالوماتو خاوند و." دی د دې پروا نه کوي چي د ده حکم، هغه هم دغسي غوڅ حکم، په واقعیت بنا دئ یا نه دئ. دی د دې هم پروا نه کوي چي په دغسي حکم سره د ده ټوله لیکنه بې اعتباره کیږي. خو دی غواړي په خپل فکر په خپل حکم سره ثابت کړي چي دغه لیکنه د انګلیسانو د سکرتر، محبوب علي، ده او هغه په اصل کي د پاچا امان الله پر ضد لیکل شوې ده. دی د دې هم پروا نه کوي چي هغه وخت د محبوب علي د پاره ممکنه نه وه چي دغه لیکنه وکړي، ځکه چي په هغه موده کي چي پاچا امان الله له کندهار نه د کابل په مقصد غزني ته رسېدلئ و ، محبوب علي په کابل کې نه و. د برتانوي هند سفارت د فبروري په پنځه ویشتمه ترڅ شوئ او غړي یې هند ته تللي وو ، او پاچا امان الله د مارچ په پنځه ویشتمه، یاني یوه میاشت وروسته له هغه له کندهار نه د کابل په لور روان شوئ و ، او چي په غزني کې یې ځان د تخت بیرته ګټلو کې ناکام ولید ، په شا سو او د مئ میاشتي په اخیره کي له خپل فامیل او ډیرو نورو سره په خو موټرونو کي، د منشي علي احمد په ګډون، کوټي ته لاړ. د امان الله د سقوط په اړه دغه پاڼې یا په ۱۹۲۹ یا په ۱۹۳۰ کي لیکل شوي، یاني هغه وخت چي منشي علي احمد هلته و ، او محبوب علي هلته نه و. زماني دغه فکر نه کوي چي که دغه لیکنه د پاچا امان الله پر ضد د برتانویانو جعل وای، هغه به یې په هماغه وخت کي په انګریزي او فارسي کي خپره کړې او افغانان به یې پرې خبر کړي وای. حال دا چي هغه نورو څېړونکو په دغو نړدې کلونو کې د دهلي ملي ارشیف نه تر لاسه کړې. تاریخپوه لودویک ادمک د دغې لیکنې یادونه په خپل اثر کې کړې چې په ۱۹۷۴ کي خپور شوئ، نه په خپل لومړني اثر کې چې په ۱۹۲۷ کې خپور شوئ ، په نامه د "افغانستان دپلوماتیکي تاریخ ۱۹۰۰-۱۹۲۳. دی هغه لیکنه د منشي په قلم د " سري او سیاسي یادښت" په نامه ښیي، چي برتانوي سکاټ هغه د 'د امان الله د سقوط' په نامه په انګریزي اړولې ده. (۳) د سکاټ له خوا د لیکني د سرلیک تبدیل د حیرانۍ وړ ښکاري، خو محتویات یې هغه دي، چي د هغه وخت د افغان لیکوالو په لیکنو کي بیان شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

برتانویانو چې د افغانستان د تاریخ په اړه جعل کړئ هغه یې په هغه خپل وخت کې په ډېر شمېر خپاره کړي دي. د دغو جعلیاتو ډېر مهم یې د تاج التواریخ دوهم جلد دئ، چې له هغه نه یې په خاص ډول د ډیورند کرښې په اړه په خپله ګټه ډېر کار اخیستئ دئ. په دې اړه به وروسته اوږد وږغېږم. بله دا چې سلیم عقل ته د منلو وړ نه ده چې برتانویان به خپلو چارواکو ته یوه جعلي لیکنه تهیه کړي، او هغه په خپل ارشیف کې وساتي. مهمه داده چې د منشي علي احمد په لیکنه کې دغسي موضوع نسته چې په نورو اثارو کې نه وي بیان شوي. دا یوه داسي منسجمه او دقیقه لیکنه ده چې ښیي لیکونکئ یې عالم او د ډېرو مالوماتو خاوند و. په تېره د امان الله د دورې په هکله خو زماني دغه لیکنه د "انګلیس د استخباراتي راپور" او زما کتابګوتئ چې تر څه حده د هغې له مخې تهیه شوئ، "د انګرېزانو د فتنو نه ډک تبلیغات" ګڼي. د رښتین توب دغه دښمن ځان د ډاکټر په نوم هم یادوي، که څه هم 'د تحصیل' تصدیق لیک یې تر لیسانس پورته دئ، نه د ډاکټري.

بله نوې موضوع دا ده چې ښاغلئ زماني زما له قول نه وایي: " د غازي امان الله خان په لاس پرته له محکمې د زرګونو انسانانو وژل کېدل.". دغه وینا زما نه ده او پاچا امان الله په زرګونو انسانان نه دي وژلي، هغه هم په خپل لاس. د هغه په دوره کې ډېر انسانان وژل شوي دي: اتکل څوارلس زره د خوست په جنګ کې، او تر هغو لږ د شینوارو، کوهدامن- کوهستان، د لوېدیځ کابل ښار او د غزني شاوخوا جنګونو کې. خو هغوی چې د پاچا په حکم بې له محاکمې نه اعدام شوي دي، په شمار او د ممتازو او نفوذ ناکو کسانو وو، چې د ده په سقوط کې یې نېغ یا نانېغ اثر لرلئ دئ. د هغو د ذکر نه د مخه به ووایم چې ما په خپل کتابګوتې کې ویلي چې د " پاچا په څه لږ لس کلنه دوره کې هیڅ افغان د سیاسي نظر څرګندولو له امله بندي شوئ نه دئ" او هغوی چې د ده په څرګند یا نا څرګند حکم اعدام شوي دي، په اصل کې د قدرت ګټلو، یا د قدرت ټینګولو په مقصد وو، چې په پای کې یې دی ناکام او د وطن نه په وتلو مجبور کړ.

د دغو ممتازو قربانیانو نه لومړی د پاچا امان الله پلار و، چې قاتل یې په غالب احتمال شجاع الدوله غوربندي و، او هغه په ویاړ سره خپلو دوستانو ته ویل چې ده امیر حبیب الله د خپل تره، جوهر شاه غوربندي، په انتقام وواژه، چې هغه د امیر په حکم اعدام شوئ و. شجاع الدوله د پاچا امان الله په وختو کې په لوړو رسمي مقاماتو کې کارکاوه. د ممتازو قربانیانو نه بل کس سردار نصرالله، د پاچا امان الله تره، و، چې خپل ورور امیر حبیب الله ته یې په شفاعت کولو سره امان الله او مور یې د مرګ له خطر نه ژغورلي وو. دی که څه هم د خپل ورور د وژل کېدو نه وروسته، په جلال اباد کې د هغه پر ځای امیر غوره شوئ و زر له امارت نه یې د امان الله په ګټه لاس واخیست، چې هغه په کابل کې امیر غوره شوئ و. نصرالله بیا په ډاډه زړه د کابل په لور روان شو. په دغه فکر چې ژوند به یې هلته خوندي وي، او له خپل وراره امیر سره، چې د مرګ نه یې ژغورلئ و، په کارونو کې همکاري وکړي. خو دی چې بتخاک ته ورسېد، د امیر امان الله په امر، چې هلته رسېدلئ و، بندي شو. ملا فیض

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمد، چې د امیر عبدالرحمن د کورنۍ مخلص و، د مشرقي لویانو او قومي مشرانو له قول نه وایي چې "... پس از یک سال در شب جمعه، اول رمضان به بدترین احوالي، او را در محبس به خبه کردن (همغسې و) هلاک فرمود و بعد ازان به امور خلاف شعایر اسلامي پرداخته، تغیر روز جمعه و بې ستري مستورات و بعضي قوانین بر خلاف شرع نمود." (۴). د دغه اثر مترجم ډاکټر رابرټ میک چیزني، دغه وینا په دغه ډول راوړې ده: د نصر الله د بندي کېدلو نه "څه کم یو کال وروسته، د ۱۹۲۰ کال د مې په ۹مه امان الله له یوې سختي نیشې نه وروسته د هغه د وژلو حکم صادر کړ، او بیا یې دغسې سیاستونه غوره کړل چې د مسلمانانو د عنعنو پر خلاف وو." (۵) تر ده هم ثقه روایت د پاچا امان الله د موجودي کورنۍ یوه غړي (چې ماته یې د نوم د نه ښودلو په شرط کړئ) او هغه دا چې سردار نصرالله د پاچا امان الله په امر مسموم شوئ، او له مینځ نه وړل شوئ دئ. سردار نصرالله یو ټینګ مذهبي شخص و؛ ټول قرآن شریف یې په یاد کړئ، او په خاص ډول د هیواد ختیځو علماوو او لویانو کې یې نفوذ لاره، د ګوډ ملا عبدالله د یاغیتوب یو لامل همدا و. د ننه په کابل ښار کې خو یې دغسې پلویان لرل، چې هغو غوښتل پاچا امان الله د هغه په انتقام کې د پغمان په لار کې ترور کړي، خو هغوی په خپل دغه پروګرام کې ناکام او ونیول شول. د پاچا امان الله د واکمنۍ په پیل کې د هغه په حکم د میرزا محمد حسین له مینځ نه وړل و. ده د امیر عبدالرحمن له وخت نه په لوړو مقامونو کې کار کړئ، د مستوفی الممالک په نامه د غټ نوم خاوند او د امیر د حکومت په ټینګښت کې یې نوم ایستلئ و. دي امیر حبیب الله ته هم ډېر مقرب و، او هغه ته یې خبر ورکړ چې امان الله او مور یې د هغه پر ضد نقشه لري. خو ده یوازې د حکومت په چارواکو کې نفوذ لاره. پاچا امان الله په قلعه مراد بېګ کې دهغه ټول جایداد، چې د یوه لوړ چارواکې د پاره بیخي ډېر و، ضبط کړ او هغه یې محمد ولي ته و باخښه.

بله وژنه چې په شمېر کې ډېره وه، د ۱۹۲۵ کال په مې کې د خوست له یاغیتوب نه وروسته د پکتیا والو وه. پاچا " د درې پنځوس بندیانو د وژلو امر وکړ."، ټول بندیان شاوخوا زر ښځې، کوچنیان، او څو سوه ځوانان او قومي مشران وو.(۶) د سوداګرۍ وزیر عبدالهادي داوي پاچا ته عرض وکړ چې " بهتر است این محکومان به اعدام محکمه شده و بحکم قاضي کشته شوند. پادشاه با کمال خشونت و غرور گفت: مگر نمیداني که من نواسه عبدالرحمن ام."(۷) دا په جنبش مشروطیت کې د اروښاد عبدالحی حبیبي روایت دئ. دغې تراجیدي دواړو خواوو ته ډېر مالي او ځاني تلفات واړول. د فدایي ځوانانو په نامه یو اته سوه کسیزه کنډک ټول تلف شو. پکتیاوال د حکومت او پاچا نه دغومره ناراضي شوي وو چې، د هغو ایله جاري وروسته د کابل په جنګو کې د پاچا ملاتړ کې ډېره ناغیړي وکړه، او میر غوث الدین د احمدزیو د ایله جاریو مشر لا په حکومتي قواو ډزې وکړې، او میدان یې ګرد سره پرېښود، او یاغي شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاچا امان الله د باندي شپږ مياشتي سفر نه د مخه کندهار ته لاړ او هلته يې يو نامالوم شمېر لويان د امنيت د ګډوډولو په تور په اعدام محکوم کړل. د دوی شمېر به ډېر وو، چې پاچا وروسته وويل چې "زه کندهار ته لکه چې د کار د پاره نه بلکه د قصابۍ د پاره راغلئ يم." د پاچا د اعدام نور قربانيان يو څو تنه قاضيان وو چې نه يې غوښتل د ښځو د مخ لوڅۍ په اړه فتوا ورکړي، چې پاچا ترېنه غوښتې وه. د دوی مشر پخوانی ستر قاضي، عبدالرحمن پغمانی و. دوي پکتيا ته د خلګو د پارولو او ياغي کولو د پاره لاړل، خو په دې کې ناکام او حکومت ته پخپله خوښه تسليم شول، نه دا چې هند ته لاړ شي او د برتانوي هند له حکومت نه په دې برخه کې مرسته وغواړي. پاچا په کابل کې دوی د حرب وزارت د حرب ديوان ته د محاکمې لپاره وسپارل. د ديوان غړي د حربيې د وزير په ګډون لوړ رتبه نظامي افسران وو. وزير او يوه کنډک مشر د هغو اعدام غوښتې، خو له يوې مياشتې محاکمې نه وروسته دوي په اعدام محکوم شول. له محمد صادق مجددي او د هغه له وراره معصوم مجددي نه پرته، چې هغوی بندي شول، په اعدام محکوم قاضيان په يوه روايت نهه تنه وو، چې په سياه سنګ کې برالا اعدام شول. د قاضيانو محکمه په ديوان حرب کې د نظامي افسرانو يانې د اجرائي څانګې له خوا وه، نه د قضائيه د قاضيانو له خوا. په معاصر افغانستان کې دا لومړی ځل و، چې يوه ډله قاضيان اعدام شول، چې هغه د "شينوارو او کوهدامن د داړه مارانو د بغاوت لپاره لومړی ګام شو." او له امله يې يو څو تنو لوړ رتبه چارواکو سمدلاسه استعفی وکړه.

د حبيب الله کلکانې په اړه د پا چا امان الله سملاسي او بې له سوچه د اعدام حکم ډېر اثرناک ثابت سو، چې پايله يې د هغه او د کورنۍ د واکمنۍ ختم شو. دغه پېښه يو څه تفصيل غواړي چې په جبل الرسراج کې د تنظيمې رئيس، علي احمد لودي، د پاچا په هدايت له حبيب الله او سيد حسين چاريکاري سره پوهاوي ته ورسېد. هغوي د ډېرو امتيازونو په بدل کې ومنله، چې له نا ارامي جوړولو څخه لاس واخلي، او د امنيت په خوندي کولو کې به له حکومت سره مرسته وکړي. دوی د کابل په لور رهي شول چې د کابل د حکومت په خدمت شروع وکړي، خو څنګه چې پاچا د مخه ګوډ ملا اعدام کړئ و، که څه هم هغه ته د مامونيت وعده ورکول شوې وه، حبيب الله په دې فکر شو چې نه چې د ده برخليک به هماغسي شي، نو په سرای خواجه کې چيرته چې کابله ته د ورتګ په نيت رسېدلئ و، په تليفون کې د علي احمد په نامه ورغېد، چې د ځان په اړه د پاچا په نيت ځان پوه کړي. نور نو د فيض محمد په ژبه چې د حبيب الله د خولې نقل کوي" اکنون که با پسر سقا عهد کرده او را به دست اورده ام، چي معامله کنم[؟] و امير امان الله خان امر سر زدن و هلاک او نمود. او که خود را علي احمد خان اظهار کرده بود، عرض کرد که در صورت عهد و پيماني کي در ميان نهاده شده است، چگونه در اعدام او اقدام ورزيده شود؛ و امير امان الله خان اينرا شنيده فرمود، که: با تو عهد کرده، نه با من. زنده اش مگذار و چون پسر سقا اسرار دروني امير امان الله خان را نسبت به خود کشف کرد، به همان تليفون که سرگرم مکالمه بود، اظهار

(c) ketabton.com: The Digital Library

راستي كرده و خود را پسر سقا گفته، مخاطبانه لب به دشنام زن و زوجه امير امان الله خان ... كشوده از وصول و حمله خود در كابل بيم داده، گفت: در وقت حاضر امدنم خواهی ديد ، انچه ديد . و امير امان الله خان از اين گفتار او كه از روی معاهده وعده اي جانبداري محمد ولي خان وكيل و غيره وزرای خاص و بزرگان كابل كه با اطمنان خاطر بر لب اظهار آورد ، و همه ازماجرای خيانت وزرای خود بي خبر بود ، از خشم متغير گرديد ، تليفون را به غيظ بر روی ميز زده هيچ نگفت."(۱۷)

ليكوال عزيز هندي هم دغه موضوع لږ و ډير په همدغه ډول بيانوي او وايي چې د ګوډ ملا د اعدام په نظر كي نيولو سره، حبيب الله غوښتل چې د ځان په هكله د پاچا نظر په كوم چل ځانته معلوم كړي. نو يې كابل ته د تګ په لار په سرای خوجه كې " ... د پاچا حضور ته يې تليفون وكړ، او كله چې پاچا پوښتنه وكړه، چې څوک خبري كوي د سقاو زوی ځواب وركړ، د شمالي د تنظيميې رئيس احمد علي خان، او هغه بيا پاچا ته وويل چې دغه وخت د سقاو زوی د ده په كنټرول كې دئ، او په مخامخ كوټه كې د پيره دارانو تر مينځ ناست دئ، او پاچا چې د هغه سره هر سلوک وكړي، امر وكړي. په دې خبره غازي امان الله خان له جوشه په ډک غږ ځواب وكړ [وركړ] چې دا سپی سمدلاسه د مرګ غيږي ته وسپاره، او د هغه سر پرېكړه، او كابل ته يې راولېږه [راواستوه]. د سقاو زوی په دې خبره سره ځان څرګند كړ او پاچا ته د بد او رد په ويلو سره يې تليفون پرېښود."(۹)

مؤلفه رييه ستيورټ، ابراهيم عطايي، سيد رسول رسا ، او غلام محي الدين انيس هم په خپلو اثارو كې دغه پېښه يادە كړې، خو په لنډ ډول. منشي علي احمد ، چې زماني د هغه پاڼې د انګليس د استخباراتو راپور ګڼي، دغه موضوع يادە كړې نه ده. په هر حال دغه پېښه د ۱۹۲۸ كال د ډسمبر ۱۲ شاوخوا كې شوې او سملاسي اثر يې دا شو چې سيد حسين جبل سراج كلابند او بيا تصرف كړي، او حبيب الله په كابل يرغل وكړي، او پاچا يوه مياشت وروسته، د ۱۹۲۹ كال د جنوری په ۱۴ له پاچايي نه لاس واخلي. وروسته به دغه پېښي بيان شي. د پاچا امان الله پلار، امير حبيب الله، او نيكه، امير عبدالرحمن، زورواكي يا مطلق العناني كوله، او ډير افغانان يې په حكم اعدام شوي دي، خو د هغوی قدرت په قانون محدود نه وو. عجبه داده چې پاچا امان الله چې په وخت كې يې د تركي او افغان متخصصانو په همكاري افغانستان د لومړي ځل لپاره د ليكل شويو قانونو او مقررو خاوند شو، سره له دې هم د خپل پلار او نيكه په شان زورواكي كوله. د ده په وخت كې ليكل شوئ اساسي قانون هم ايستل شوئ و، خو په هغه كي د ده بې حد ه قدرت محدود شوئ نه و، كه څه هم دا د مشروطه غوښتونكو اساسي غوښتنه وه، چې پاچايي قدرت دې محدود شي. نو زما دغه وينا پر ځای ده، چې په يوې غونډې كې مې اورولې وه، چې هغومره ډير افغانان چې د امير عبدالرحمن، امير حبيب الله او پاچا په حكم اعدام شوي دي، تر دوی د مخه د معاصر افغانستان د ټولو پاچايانو او اميرانو په حكم اعدام شوي نه دي. په لنډ ډول دوی ټولو په ځان متكي، منظم، دايمي پوځ، او نور وسايل، د پيسو په ګډون، نه لرل چې دغسي

(c) ketabton.com: The Digital Library

زورواکي وکولی شي. دا امیر عبدالرحمن او امیر شیرعلي وو، چې په افغانستان کې یې د لومړي ځل لپاره منظم پوځ تنظیم کړ، او امیر عبدالرحمن بیا د مالیاتو په زیاتولو، او په مجموع کې د حکومت د عوایدو په زیاتولو سره د دایمي منظم پوځ ثبات او پایښت یقیني کړ، تر اوسه په اساس کې په هماغه ډول پاتي دئ. تر امیر عبدالرحمن د مخه د حکومت عواید، چې لوی قلم یې د مځکو مالیات وه، دغومره کم وو، چې واکمنو نه شو کولی دایمي پوځ ولري. هغوی په زیاته اندازه قومي مشرانو ته محتاج وو چې د ضرورت په وخت کې ایله جاري تهیه کړي. هغه وخت په قومونو باندي د جم بست په نامه ټاکلې او کمه مالیه حواله کېدله، چې هغه هم د قومي مشرانو د لاري حکومت ته رسېدله. امیر عبدالرحمن له درانیانو نه پرته د ټولو قومونو، او په واقع کې د ټول هیواد په ښپرازو مځکو باندي د سه کوټ په نامه مالیه، چې د حاصل درېیمه برخه کېدله، حواله کړه، چې هغه ډېر عواید کېدل. په وړاندي یې په ټول ملک کې ډېر پاڅونونه وشول، خو حکومت په پوځي زور او داسي هم په قومي ایله جاري سره هغه ټول و ځپل او حکومت و کولی شول چې ټول هیواد په نیغ ډول د خپلو چارواکو له لارې اداره کړي. تر ده د مخه افغانستان د دفترونو لپاره حکومتي ودانۍ او رسمي محبس نه لاره، او هغه او نور د ده په وخت کې د دهمزنګ بندیخانې په ګډون ودان شول. په دغو او دغسي نورو اجراآتو سره وو، چې امیر عبدالرحمن په افغانستان کې د لومړي ځل لپاره مرکزي حکومت تنظیم او پر ځای کړ، چې د هغه اصلاح شوئ او عصري شوئ شکل دوام لري. د ده په وخت کې و، چې په بین المللي موافقو سره د افغانستان د ټولو پولو تحدید او په نښه کېدل تکمیل شول، او په نتیجه کې یې معاصر افغانستان هسک او په نړۍ کې وپېژندل شو. نو امیر عبدالرحمن د معاصر افغانستان د دوهمي دورې مؤسس ګڼل کېدلی شي.

دلته به بیرته پاچا امان الله ته وګرځو. بناغلئ زماني ادعا کوي چې " دولت انګلیس ده سال زحمت کشید تا دولت امانیه را با پروګرامش معدوم کند." ډېر عجب فکر او ډېره عجبه جمله! اول د "دولت انګلیس" افادې ته توجه په کار ده. "دولت انګلیس" یاني څه؟ دغه افاده نه په هند باندي د برتانیې د حاکمیت، او نه په برتانیه کې برتانوي حکومت یا په دقیق ډول د متحد سلطنت افاده کوي. دا هسې یوه عامیانه او پروپاګنډې افاده ده. دی باید پوه شي، چې "د انګلیس دولت" یو مجرد مفهوم دئ، او یو مجرد مفهوم بل مجرد مفهوم لکه "امانیه دولت" له مینځ نه وړلی نه شي. دا مشخص او ډینامیک انسانان دي چې دغه کارونه کوي. دی باید ثابته کړي چې په دغو لسو کلونو کې برتانویانو کوم کارونه وکړل، چې اماني دولت یې معدوم کړ. په اصل کې دلته د دولت کلمه راوړل بې ځایه او د ناپوهانو کار دئ، ځکه چې د دولت اساسي عنصر ولس یا خلک دي، او څوک هغه "معدوم" کولی نه شي. زماني خوښ دئ چې غټ الفاظ راوړي، او بې بنسټه حکمونه وکړي، بې له دې چې مانا او پایلو ته یې پام وکړي، یا پرې پوه شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ښاغلي زماني يوه بله ذهني حيرانوونکې وينا

دي وايي چې " انګريزي استعمار سره له دې چې يو قوي افغانستان او غازي امان الله خان خپلي واکمنۍ او سياسي، اقتصادي، او پوځي ګټو ته لوی ګواښ ګانله، او د غازي امان الله خان د وژلو او له مينځه وړلو دسيسو او توطيو په څنګ کې يې د هغه سلطنت د نسکورلو د پاره د هر فرصت څخه استفاده کوله، او په دې لار کې يې د مذهبي مشرانو او دولت د مخالفينو د لمسولو او مرستې هيڅ کوښښ نه سپماوه، تل دا تبليغ کړئ دئ، چې ګواکې د اماني رژيم د نسکورېدلو اصلي سبب د اصلاحاتو د پروګرام د پيل کولو له امله د غازي امان الله خان اشتباهات وو چې خلکوته د منلو وړ نه وو."

اول خو دغه فقره د املا او انشا له نظر نه د دغسې کس ښکاري، چې نوئ يې لوست او ليک زده کړئ وي. په فکري لحاظ خو ښاغلي زماني په دغې فقرې کې غټې موضوعګانې راوړې بې له دې چې يوه يې هم بيان او شرح کړې يا ثابته کړې وي. دی خيال کوي چې دی په دې اړه د صلاحيت خاوند دئ او د برتانويانو پر ضد چې هرڅه وليکي، لوستونکي به يې و منې، حال دا چې، لکه چې وروسته به وليدل شي، حتی پخپله پاچا امان الله په کندهار کې په يوې مرکې کې برتانويان په خپله ناکامي کې تبرئه کړي او ملايان او روحانيون يې خپل مخالف ښوولي، بې له دې چې په دې اړه يې له چا نه پيسې تر لاسه کړي وي. په بمبيي کي يې پاچا خان عبدالغفار ته لا له خپلو خلکو شکايت وکړ، چې دی يې "قادياني" او "وهابي" ګانله، او دی نه غواړي چې په دوی باندي بيا د واکمنۍ کولو په مقصد کوښښ وکړي. هغه تربنه غوښتي و چې، د کورني جنګ د مخنيوي لپاره له ده سره مرسته وکړي. غېر له دې هم د ښاغلي زماني دغه فقره دغومره سرګيچونکې، بې سويې، او پروپاګنډې ده چې په ځواب ورکولو نه ارزي، خوځنګه چې يو شمېر نور هم برتانويان د پاچا امان الله په ناکامۍ کي دخيل ګڼي او يو شمېر جذباتي او ويبسايټي نښنلستان يې په اړه ناړې سورې وهي، زه دلته کوښښ کوم چې د هغه وخت د معتبرو منابعو او ليکنو له مخې واقعيتونه په هر ډول چې وي وړاندې کړم. د دغه مقصد دپاره ما دغه منابع په انتقادي، او دقت سره کتلي، او په نتيجه کي مې د پاچا امان الله، د هغه د اصلاحاتو او کړو، او داسي هم له برتانويانو سره د هغه د اړيکو په اړه نوي څيزونه کشف کړي، چې په پاتې پانو کي به يې لوستونکو ته وړاندې کړم. په دې موضوع به هم وغږيږم، چې ښاغلئ زماني چې" د اماني دورې تاريخ سره بې کچې مينه او تنده" ښيي، له دې امله ده چې پاچا امان الله خان د ده نيکه، مير زمان، چې د امير حبيب الله په دوره کې په کومي جرمي موضوع کې بندي و، ازاد کړ، او بيا يې د هغه د خدمتونو په بدل کې له حد نه ډېر ونازاوه، خو هغه د پاچا له ګوښه کېدلو نه وروسته، د کنړ مخالفانو له مينځ نه يووړ. په پای کې به ښاغلئ سيستاني هغو تېروتنو ته متوجه کړم چې د معاصر افغانستان د تاريخ په اړه يې کړي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په یادې شوي فقرې کي له ښاغلي زماني نه پرته به بل څوک ومني چې "انګریزي استعمار" پاچا امان الله ځان ته "لوی ګوابښ ګانې" او غوښتل یې هغه "ووژني"؟ دغه استعمار، چې د نړۍ په ډېرو برخو کې خپور و، پاچا امان الله په کوم قوت هغه ته ګوابښ کېدلی شو. د خواشیني ځای دئ، چې یو طبي ډاکټر دغسي کاواکه غږیږي او د پاچا امان الله د ناکامي پړه هم په باندنیانو اچوي. دی به ځکه دغسي کوي، چې خلکو ته نیشنلست ځان و ښیي، د دې لپاره چې خپله ماوستي مخینه یې له یاده ایستلې شوې وي. د ده "انګریزي استعمار" هم د ده د "انګلیس دولت" په څېر یوه مجرده افاده ده، چې عمل کولی نه شي. دی نه پوهیږي چې استعمار د عمران په مانا ده، لکه استفاده چې د فایدې اخیستلو، او استثمار د ثمر اخیستلو یا زېښلو په مانا ده. هو په تاریخ کې استعمار (کولونیلیزم) په دې ډول یاد شوئ چې د یوه هیواد ځینې خلک په بل هیواد کې میشت شوي، او ځینو یې په پای کې د هغه هیواد واکمني تر لاسه کړې. په افغانستان کې برتانویان په دغه مفهوم نه دي میشت شوي. نو په دې ډول د "انګریزي استعمار" یادونه یوه پروپاګنډې افاده ده. افغانستان باید په مالي، اقتصادي او پوځي لحاظ یو پیاوړئ هیواد وای، چې برتانویانو امان الله ځان ته یو لوی ګوابښ ګڼلئ وای. افغانستان د پاچا امان الله د ډېرو غښ معمولي لګښتونو له امله دغومره ناتوان شوئ و، چې په مالي لحاظ برتانوي هند ته ګوابښ کېدلی نه شو. "هغه وخت چې امان الله د حکومت واک په لاس کې ونیوه، د افغانستان په خزانه کې، د برتانوي منابعو پر اټکل ۱۵۰ میلیونه روپۍ وې، چې حبیب الله په ډېر ځیر زېرمه کړي وې."(۱۰) د خوست له یاغي توب نه وروسته، د ۱۹۲۲ کال په جون کې د برتانیې د نظامي اتاشې د راپور له مخې "په حاضر وخت کې د اندېښنې غټ لامل دا دئ چې د کابل محلي خزانه له پیسو نه خالي ده، او خپل منابع یې لګولي دي."(۱۱) لیکوال عزیز هندی وایي چې له پاچا امان الله نه وروسته چې حبیب الله کوهدامني په واک شو، په خزانه کې ۲۲ میلیونه روپۍ پاته وې."(۴۴۵ مخ). دغه شمېره مشکوکه ښکاري، ځکه چې د پاچا امان الله په وخت کې لګښتونه بیخي ډېر وو، په خاص ډول د خپلواکۍ په جنګ کې، او ودانیو په کولو سره، د ډېرو د باندنیو د استخدام له امله او د وسلو په رانیولو سره. له بلې خوا حکومتي عایدات تر پخوا لږ شول، د برتانویانو د مواجبو په درېدلو. په ځمکې باندې په نغدي سره د مالیاتو په اړولو سره. د خوست یو کلن یاغي توب سره هم، چې حکومت ته شاوخوا دېرش میلیونه روپۍ تاوان واوښت. پخپله پاچا هم د بیت المال پیسې په خلاص لاس لګولې، لکه چې شخصي پیسې یې وي. د باندني سفر په وخت کې یې د هر هیواد غریبانو ته یو لک پونډه بخښل، په داسي حال کې چې د خپل ملک غریبان یې تر هغو ډېر غریب، او دغه پیسې هم په اصل کې د دوی وې. د ډېر لګښت له امله و چې پاچا د خپل پلار او نیکه پوځ لږ کړ، او په دغه ډول یې د هیواد دفاعي قوه ضعیفه کړه، او د منګلو له یاغیتوب نه یې هم عبرت وا نه خیست چې هغه یې په زیاته اندازه په قومي ایله جاري سره وځپه. د پیسو د لږوالي له امله و، چې له بهرني سفر نه وروسته یې له ملکي او نظامي چارواکو نه وغوښتل، چې حکومت ته چې نوي وسلې یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

رانیولي وې، د دوو میاشتو [درو میاشتو] معاش بسپنه ورکړي. په هر بالغ نارینه باندې یې هم پنځه روپۍ حواله کړې، او په دغه ډول یې دغه دواړې ډلې ناراضي کړې.

پاچا امان الله په خپلې لس کلنۍ واکمني دورې کې هغومره ډېر لګښتونه وکړل چې هیڅ افغان واکمن په دغومره مودې کې دغومره لګښتونه نه دي کړي: هو، د ازاد مارکیټ او د لارو د اصلاح له امله، سوداګري او ورسره ملي اقتصاد مخ په ښه کېدو و، خو دغه کار وخت غوښته، چې حکومتي عواید زیات کړي. په پای کې به وویل سي، چې افغانستان او واکمن یې پاچا امان الله په مالي او اقتصادي لحاظ برتانوي هند ته ګوابښ کېدی نه شو.

له برتانویانو سره اړیکي

دعامه ذهنیت پر خلاف د پاچا امان الله او برتانویانو اړیکې د خپلواکې د جنګ نه وروسته خرابې او بحراني نه وې. پاچا امان الله له برتانوي هند سره په پرتله په نبغ یا نانبغ ډول مرسته کړې، خو په ظاهر کې یې یو وخت بل وخت د خلکو په خاطر برتانوي ضد حرکتونه کول. پاچا امان الله د خپلواکۍ د جګړې نه وروسته د ډیورنډ آخوا پښتنو سره د هغو د خپلواکۍ ګټلو په لار کې عمل و نه کړ، که څه هم دغو پښتنو د خپلواکۍ په جګړه کې فعاله برخه لرله، او عمومي توقع هم دغه وه. اوس دغه موضوع مهمه نه ګڼل کیږي، خو هغه وخت دا جدي موضوع وه. اروابنباد سید شمس الدین مجروح، چې هغه وخت ځوان و، د خلکو دغه احساس په دغه ډول ښودلئ دئ: " ... و هم بعضي مردم فکر میکردند که این جنګ سوم برای استرداد اراضي از دست رفته افغانستان رخ داده بود، که آن نتیجه مطلوب بدست نیامده. لذا این جنګ را افتخار بزرګي نه، بلکه ناکامي تصور میکردند."(۱۲) د پاچا دغه بې پروایي په ۱۹۲۴ کې د ګوډ ملا د یاغي توب یو لامل شو. پاچا امان الله د خپلواکۍ د جګړې نه وروسته څه کم دوه کاله ناکام کوښښ وکړ، چې په منځنۍ اسیا کې د پیسو په لګښت، او په ملکي جامو کې د سرتیرو په لېږلو سره په دغي سیمي کې خپل نفوذ خپور کړي، او د انور پاچا په مرسته او غوښتنه هلته د اسلامي کنفدریشن سروال شي، چې پای یې ناکامي او د شوروي دولت سره د لومړۍ دورې د تودو اړیکو سرېدل شي.

له برتانوي هند سره د پاچا امان الله غټه مرسته د عجب خان اپریدي د موضوع په ارتباط وه چې لیکوالې ستیورټ اوږده بیان کړې (۲۱۹ - ۲۲۷ مخونه)، او لنډیز یې دادئ: عجب خان اپریدي له برتانوي چارواکو سره، د هغو د زور زیاتي له امله، په کوهاټ کې د یوه انګلیس مېجر ځوانه لور د مولي الیس (Molly

(c) ketabton.com: The Digital Library

Ellis) په نامه د ۱۹۲۳ کال په اپریل کې په نظامي چوڼۍ کې، د هغې له کوره وتښتوله، او بیا یې له خپل ورور شهزاده اپریدي او نورو ملګرو سره شنوارو ته، په افغانستان کې پناه یووړه. هلته دوی ټولو په منډه تي نومي محل کې واړول او کورنۍ یې هم ورسره یوځای شوې. ملک منصور شینواري د دوی ساتنه په غاړه واخیسته، او مشکوک کس هلته تللی نه شو. دا هغه وخت و چې ختیځ پښتانه د برتانویانو په بمباري سره، چې نوي رواج شوي وې، په تنګسه کې وو، او عجب خان اپریدي ته د اتل په سترګه کتل کېدل. برتانوي چارواکو د دوی پر ضد عمل کولی نه شو، خو په هغه حال کې چې په افغانستان یرغل وکړي. څنګه چې د دواړو هیوادو تر مینځ یو بل ته د دغسي کسانو د مبادلې ټرون نه و لاسلیک شوئ، برتانویانو د هغو د تر لاسه کولو ادعا کولی نه شوه. دغه قصه ډېره اوږده ده، نو دوی دغومره و کولی شول د پښتور د یوې ډاکټرې مېرمني، مېرمن سار، او د هډې اخندزاده د کورنۍ د یوه غړي، ملا محمود اخندزاده، په مینځګړیتوب پېغله الس ازاده کړي، او هغه خپل کور ته ستنه شي. په دغې ټول مودې کې له هغې سره د یوې درنې مېلمنې په شان سلوک کېده. خو سفیر همفریز په کابل کې په پاچا امان الله فشار راوړ، چې عجب خان او ملګرو ته یې جزا ورکړي. برتانویانو د مخه د همدغې کشالې په سر د هند له لاري افغانستان ته د وسلو د انتقال مخه نیولې وه، او همفریز لا په یوه کتنه کې پاچا ته خبر داری ورکړئ و، چې " له اور سره لوبه و نه کړي." پاچا د دغې کشالې د هوارولو لپاره محمد ولي ګمارلئ و، پداسي حال کې چې تر دغه وخت پوري سرحدي چاري جنرال محمد نادر اجرا کولې، او دی ناراض شو. محمد ولي همفریز ته وویل چې که د ده خوښه وي عجب خان او ملګري به یې مزار ته تبعید شي او همفریز هوکه وکړه او عجب خان بیا د ۱۹۲۴ کال د جنوري په ۲۸ له خپلو ډیرو ملګرو سره، په درو لاریو کې مزار ته تبعید شو، او هلته مځکې ورته ورکول شوې او نغده هم ورته وټاکله شوه.

د سټیورټ په نظر خو " امان الله د خپلو خلکو سره خپلې اړیکې ورانې کړې. قومونه د هغوی د دوو سپېځلو اصلو په نقض سره وپارېدل: د ننواتې، او د موعودې پناه." په جلال اباد کې د برتانیې د قونسل په وینا، چې په لاریو کې د عجب اپریدي د کورنۍ غړو تبعید په ورځ هغوی ولیدل، د یوه تن خبرې په دغه ډول ثبت کړي، " که د واکمن په توګه د امیر د بندي کېدلو وېره له مینځ نه لاړه، پر هغه به له شک نه پرته د کفر فتوا صادره شي." پخپله پاچا هم منله چې " هیڅ امیر له برتانوي حکومت سره د مخه هیڅ ډول عوضي معامله نه ده کړې. زما تسلیمي په سرحد کې زما حیثیت ډېر ضعیف کړ." (سټیورټ، ۲۴۸) شنواري په خاص ډول ناراضي او له پاچا او حکومت نه د انتقام اخیستلو په انتظار شول، او دغه موقع هغو ته په ۱۹۲۸ کې په لاس ورغله، او دوی د انتقام اخیستلو په مقصد جګ شول.

پاچا امان الله له برتانیې نه ګیله کوله چې په پورته کشاله کې په انګلستان کې د ده د کارنامې قدر نه دئ شوئ." له همدې امله به هم و چې برتانویانو د هغه د رسمي سفر په موده کې دهغه او د هغه د ملګرو ښه

(c) ketabton.com: The Digital Library

هرکلی وکړ. درې ورځې دی او ملکه یې په پاچایي مانۍ کې د امپراتور او ملکې مېلمانه وو، او یوولس ورځې ټول د حکومت. پاچا له خپلو ملګرو سره یوه اونۍ په خپل لګښت تېره کړه، او په یوه ښار کې هغو برتانویانو چې د خپلواکۍ په جګړه کې برخه اخیستې وه، په خپله خوښه د پاچا امان الله په مخ کې په رژې تېر شول، په دې چې امان الله دغسې پاچا دئ، چې و برتانوي امپراتورۍ ته یې چیلینج ورکړئ و. د برتانیې حکومت ته د خلکو دغه تود هرکلی له توقع نه پورته و. ډېره مهمه دا ده چې د برتانیې حکومت د افغانستان د پیاوړتیا د پاره موافقه وکړه چې ډول ډول عصري توپونه، توپک او نوري وسلې او مهمات ورپا ورکوي او د خپل سند هرسنټ په نظامي اکاډمۍ کې به شل تنه افغان منصبداران د هند د حکومت په لګښت روزي.(ادمک، ۱۳۰)

د برتانیې او هند حکومت غوښتل چې پاچا امان الله پیاوړئ او د خپل هیواد واکمن پاتې وي. په هغو لیکونو کې چې د ۱۹۲۵ او ۱۹۲۲ کلونو کې د دوی تر مینځ مبادله شوي، ویل شوي چې " د لومړۍ درجې مهمه موضوع دا ده چې امیر په خپل تخت وساتلی شي. دی که څه هم د قناعت وړ شخص نه دئ، تر ده ښه بل څوک نه لیدل کیږي، او انقلاب هغه څیز دئ، چې شورویان ورته کار کوي." پاچا امان الله هم ویلي و چې " زه پوهېږم چې د شوروي ایجنټان زیار باسي زما په خلکو کې انقلابي نظریې خپرې کړي، او زه دغومره ړوند نه یم چې فرض کړم چې کمونستي حکومت به ما او زما تخت ته له دښمنۍ نه غېر بل څه وي." (سټیورټ، ۳۱۱)

اساسي دا ده چې برتانویانو د افغان-انګلیس له دوهم جنګ نه وروسته، د پخوا برخلاف، دغه سیاست غوره کړئ وو، چې افغانستان پیاوړئ او دوست وي، چې د باندني یرغل په وړاندي له ځان څخه دفاع وکړي، او د لزوم په وخت کې پخپله هم د هند د دفاع په مقصد د دغه احتمالي یرغل دفع وکړي. دوي د "علمي سرحد" په نامه عمومي پالیسي په واقع کې د همدغه مقصد لپاره ایستلې وه چې د ډیورنډ توافق لیک د دغه سیاست یوه برخه وه. دا چې افغانستان د امیر عبدالرحمن په وخت کې د لومړي ځل لپاره ټینګ مرکزي حکومت شو تر زیاتي اندازې دهمدغه سیاست له امله و. تاریخپوه، فیض محمد هم د دغه سیاست په ملاتړ وایي چې" برتانیه از رقابتي که با دولت روس دارد افغانستان را سد آهنین حمله رقیب خود پنداشته، در قوت و اقتدار و استحکام افاغنه و مملکت ایشان جد وافي و جهد کافي مبذول میدارند ، نه اینکه به تخریب این سد متین همت گماشته تیشه به ریشه خود مي زنند."(فیض محمد ، تذکر الانقلاب، ۳۱) سردار شیر احمد دغه مطلب په دغه ډول بیانوي: " لویه برتانیه له افغانستان سره کومه خاصه علاقه نه لري، خو هغه متجاوزه نه ده او دا یې پوره په ګټه ده چې غواړي افغانستان د بولشویکانو پر ضد د یوه حایل هیواد په شان پیاوړئ او اباد وي." (سټیورټ، ۲۷۴) دا هم اساسي ده، چې د افغانستان او برتانیې پاچایي نظامونه سره په اساس کې جوړ، او په یوې لیکې روان وو، د شوروي نظام پر خلاف چې هغه له ببخ نه ورسره وران و. نو دا د برتانویانو په ګټه وه چې د پاچا امان الله واکمني پر ځای وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پاچا امان الله ځيني مهمي تېروتنې

پاچا امان الله او حکومت ته يې چې د خوست له جنګ نه وروسته بل غټ خطر پېښ شو، هغه د ده له باندني سفر نه وروسته د دغسي اصلاحاتو له امله و، چې افغانان په هغو سره خپل د پيړيو دود دستور او ژوند طرز پرېږدي، او اروپايي دود دستور او ژوند طرز غوره کړي، هغه هم په حکومتي زور، او په ګړندي ډول. اول له ډيرو لوړپورو چارواکو سره د ده شپږ مياشتي باندنی سفر، په داسي حال کې چې دی هم د دولت او هم د حکومت سروال و، په دغسي وخت کې و چې هم د ده د لومړۍ دورې د نااشنا اصلاحاتو، او هم د يوه کلني جنګ خاطرې هيري شوي نه وې او د هيواد کراري هم په ډاډمن حال کې نه وه، د ده په بيرون کېدلو سره د غبار په وينا " در تمام ولايات افغانستان حلقه های مخفي مخالف به فعاليت ضد دولتي درامدند."(۱۳) لوی او اثرناک مخالف يې فضل عمر مجددي و، چې د پاچا نوي پروګرامونه يې د شريعت مخالف ګڼل. مجددیان د خپلې نقشبندیه عقيدې له مخې عقيده لري چې د يوه مسلمان ملک واکمنان مکلف دي چې د شرعي قانونو له مخې حکومت وکړي، او که يې و نه کړ، خلک دي د هغه مخالفت وکړي. فضل عمر مجددي د نقشبندي طريقې د مشر په توګه د پاچا امان الله په مخالفت د مخه له افغانستان څخه وتلئ او په اسماعيل خان دېره کې دېره شوئ و. د تاريخپوه ادمک د ليکنې له مخې هغه د پاچا ضد تبليغ تر څنګه د جنوبي او پکتيا له عالمانو سره غونډه وکړه او په دې وغږېدل چې" د ځوانو افغانانو پر ضد کودتا وشي، او پاچا امان الله په ستنېدو سره له يوه شوي عمل سره مخ شي." دوی دغه پرېکړه هم وکړه چې " په وروستي ګام کې دي پاچا ګوښه او جمهوري نظام په پښو ودرول شي." (ادمک، ۱۳۹)

دغه اوږد سفر د پاچا په خپل نوښت و. په کابل کې خسر يې، نومیالي او مجرب محمود طرزي، په دغه وخت کې د نه سفر کولو مشوره ورکړه، خو هغه و نه منله. د ايټاليې د ناپل په ښار کې جنرال محمد نادر، او وړونو يې محمد هاشم، او شاه ولي، پاچا ته ځانونه ورسول، او ورته وويل چې " د افغانستان په اوسنيو اجتماعي، سياسي او اقتصادي حالاتو کې د چټکو اصلاحاتو لپاره ډګر برابر نه دئ." د دې مانا دا کېده چې دغه سفر و نه کړي، او له دغسي اصلاحاتو نه لاس واخلي. پر عوض يې پاچا جنرال نادر ته وويل چې دی دي افغانستان ته لاړ شي. "سپاه سالار يې پر امر باندي غوږونه کاږه واچول." او په سفر کې يې هم ورسره ملګرتوب ونه کړ.(۱۴) د پاچا مور چې په حکومتي چارو کې فعاله او د ملکې ثريا پر خلاف وه، هم د دغه سفر مخالفه وه، او نه يې غوښتل چې زوی يې " ... خپل تاج او تخت په خطر کې کړي."(۱۵)(عزيز هندي، ۳۷)

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاچا چې له دغه سفر نه وطن ته ستون شو، هغه پخوانی امان الله هم نه، بلکې د اروپايي کلتور تر تاثير لاندې شوئ و. د غبار په وينا " وقتيکه شاه برگشت آنمرد گذشته نبود. او بسيار خود رای و مغرور شده بود، و با اقدامات عجولانه اي که نمود بزودي افغانستان را مستعد به يک انفلاق منفي نمود."(غبار، ۸۱۲) ليکوال عزيز هندي چې پاچا يې له نژدې پېژانده د غبار د نظر په تائيد کې د پاچا د وضع د تغير په اړه دليل هم راوړي او وايي چې (عزيز هندي، **۵۵**): " په اروپا کې له ده نه کوم شاندار استقبال شوئ و، د ده په طبيعت باندې دا تاثير کړئ و، چې دی تر پخوا زيات د خپل عقل، پوهې او د فکر د رښتين توب مدعي شي، نو ځکه د هيواد د پرمختگ له پاره چې ده کوم فکرونه او تجويزونه له ځان سره لرل، هغه يې سم او د لاس وهنې وړ نه ګڼل." له همدې امله و، چې پاچا په ترکيه کې د هغه مشر اتا ترک ته په همدغې روحيې سره مالومات ورکړل.

اتا ترک وپوښته چې " ايا اعلي حضرت په خپل هيواد کې دومره محبوبيت لري چې د اصلاحاتو خلاف اعمال به د ديوه بغاوت په شکل را مينځ ته شي؟ پاچا ځواب ورکړ، چې " ما د منګلو د بغاوت په ترځ کې تر زياته حده د روحانيونو قدرت مات کړ، او دوی زما په هيواد کې يو مقتدر عنصر ګڼل کيږي، چې د حکومت پر ضد د خلکو د راپورته کولو او تحريک کولو قدرت او استعداد لري، خو اوس دغې ډلې ته پخوانی قدرت نه دئ پاتې چې د حکومت پر ضد سرونه راپورته کړي." اتا ترک له ده نه بيا پوښتنه وکړه، چې که بيا هم دغه ډله په دغه کار کې بريالۍ شوه " اعليحضرت به وکړای شي هغوی په خپل قدرت سره و ځپي. [؟] پاچا په ډاډ وويل چې " هو، زه په اساني سره کولای شم چې د خپل پوځي قدرت په ذريعه د داسي شورشونو او فتنو په ټکولو بريالی شم." د اتاترک بله پوښتنه دا وه چې پوځ به د "تحريک" په وخت کې " خپل دسپلين وساتي او تاسي ته به وفادار پاتې شي [؟]" ځواب يې واورېد چې " هو، زه په خپل پوځ کې ډېر زيات محبوب، او د دوی په زړه کې ځای لرم." د اتا ترک بله مهمه پوښتنه دا وه چې د بغاوت " ... په حال کې تاسي يقين لرئ چې ګاونډي هيوادونه به د اعليحضرت د حکومت پر خلاف کار روايي او لاس وهنه و نه کړي [؟]. ځواب يې واورېد چې " زه په دغه خبره کامل يقين لرم چې په دغه حال کې به روس او انګرېز دواړه خپلو ژمنو او تړونونو ته په درنه سترګه وګوري، او احترام به يې وکړي." اتاترک بيا ورته مشوره ورکړه چې " څرنګه چې دا ټول حالات د اعليحضرت په موافقت دي، نو دی دې دا اصلاحات زر تر زره پيل کړي." خو هغه په پای کې دا هم ورته وويل چې " په ترکيه کې هيڅ اصلاحاتو ته هرکلی نه دئ شوئ. ... هغه ما د برچې په څوکه عملي کړي دي. هيڅ اوسېدونکي خپل پخواني دودونه، دستورونه، رواجونه په خپله خوښه نه پرېږدي، تر څو د وخت حکومت د هغو [د ځپلو] لپاره قدرت استعمال نه کړي." د عزيز هندي د ليکنې له مخې (عزيز هندي، **۴۹**) " تر دغو وروسته اعليحضرت تر پخوا زيات پر اراده او عزم ټينګ ودرېد. ... دا فکر هم په ده کې پياوړئ شو چې دی به افغانستان ته د رسېدلو سره سم اصلاحات په قوت او زور رواجوي." پاچا په رښتيا همدغسې وکړل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاچا امان الله وطن ته د رسېدلو په لار کې، د هرات او کندهار له لارې د ۱۹۲۸ کال د جولای په اوله ورځ کابل ته ورسېد ، او دوه میاشتې وروسته یې لویه جرګه په پغمان کې راوبلله.

د پاچا امان الله ورستنۍ لویه جرګه

لویه جرګه په پغمان کې د زرو تنو ولسي استازو، لوړ پوړو چارواکو، علماوو، او مخورو کسانو په ګډون د ۱۹۲۸ کال د اګست په ۲۹ پرانیستله شوه. ټول غړي یې په دریشي ملبس وو، نه وطني کالیو کې. او هغه توري دریشي، سپین کمیس او نکټایي کړي، او وړیا ورکړي وي. غونډې په پنځو ورځو کې سر په سر وشوې، او جرګه د سپټمبر په دوهمه پای ته ورسېده. ډیري موضوع ګانې ورته وړاندې شوې، چې مهمې او اثرناکې یې دا وې: عسکري خدمت له دوو کلو نه دروکلو ته اوږد شو. ملایان مکلف شول چې امتحان ورکړي، او تصدیق تر لاسه کړي، او له هغه نه پرته ملایي ونه کړي. باندني ملایان، په تېره له دیوبندي مدرسې نه فارغ ملایان، وطن ته له راتللو نه منع اعلان شول. دا هم فیصله وشوه، چې شرعي محکمې دي له دې وروسته دعواګاني د شواهدو پر بنست فیصله کوي، نه د شاهدانو په شهادت. له پنځلس کلونو نه پورته نارینه افغان باندې د وسلو د رانیولو د بابته پنځه افغانۍ حواله شوې. له هر حکومتي چارواکي نه وغوښتل شول چې د یوې میاشتې تنخواه اخیستلو نه تېر شي، او هغه دې حکومت ته وبښي. هر نوئ چارواکئ مکلف و ګڼل شو ،چې د خپل ماموریت په شروع کې خپله شتمني ثبت کړي. پاچا له لومړۍ وینا نه مخکې له یو سل او پنځو هلکانو، او پنځلسو نجونو سره مخه ښه وکړه. هغوی د حاضرینو له مخې تېر شول، او د زده کړو لپاره په موټرو کې د ترکیې په مقصد روان شول. پاچا جرګې ته دغه نظر هم وړاندې کړ، چې نارینه دي له ۲۲ کلنۍ نه، او نجونې دې له اتلس کلنۍ نه د مخه واده و نه کړي. حکومتي چارواکي مکلف وګڼل شول چې یوازې یوه نکاحي ښځه ولري. پاچا د دغې جرګې په درشل کې د جرګې د یو څو تنو سره په یوې خصوصي کتنې کې ښکاره کړې وه، چې غواړي دین له دولت نه بېل، او د څو ښځو کول منع اعلان کړي، خو د هغو او د خپلو لوړپوړو چارواکو د مخالفت له امله له هغو نه تېر شو. دغه موضوع به وروسته بیان شي.

پاچا په دغې جرګې اکتفا و نه کړه، او یوه میاشت وروسته یې د اکتوبر په دوهمه د باندنیو چارو وزارت کې د مخورو، علماوو، چارواکو، دولتي شورا غړو او باندنیو دیپلوماتو نه جوړه یوه شپږ سوه کسیزه غونډه پرانیستله. په دغې غونډې کې د افغان چارواکو مېرمنو هم ګډون کړئ وو، او دا لومړی ځل و چې افغان مېرمنې د خپلو مېړو سره په یوې عمومي، رسمي غونډې کې یو ځای وي. مقصد دا و چې، پاچا خپل اصلاحي پروګرامونه دوی ته شرح کړي، او د هغوی له لارې خپل خلک د خپلو اصلاحاتو پر خوا رامات کړي. پاچا ... هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپل باندنی سفر ګټور وباله، او وې ویل چې د سفر ټول لګښت د هغو سوغاتو له ارزښت نه لږ دئ چې ورته ورکول شوي دي. خو ده د هغو ځیزونو د رانیولو پیسې ونه ښودلې چې په ایتالیې او فرانسې کې شاوخوا شپږ میلیون او په جرمني کې شاوخوا څورلس میلیون نقد پرې لګېدلي وو. پاچا امان الله خپل سفر په سیاسي لحاظ ګټور وباله، چې له نورو حکومتونو سره یې د دوستۍ ټرونونه لاسلیک کړي، او سوداګري اسانتیاوې برابرې کړې دي.

پاچا په دوهمې غونډې کې څرګنده کړه، چې نظامي افسران منع دي چې د روحانیونو او پیرانو مریدان وي، او سرتیري باید دغسي مهارتونه هم زده کړي، چې وروسته ترینه کار اخیستلی وشي. ده دا هم وویل چې نظامي افسران دي په خپله رضا د اصلاحاتو په خاطر له درو میاشتو معاش نه تېر شي. په عین حال کې یې دا هم وویل چې د سرتیرو معاش به ډېر شي. په ولایتونو کې یې د ښوونځیو د پرانیستلو وعده هم ورکړه خو زده کوونکي باید د زده کړې پر مهال واده ونکړي.

په دربیمه وینا کې پاچا امان الله د ښځو د ستر په اړه وویل، چې په دوو میاشتو کې به ستر له مینځ نه یووړل شي. پاچا چادري د ښځو روغتیا ته خطر وباله، او وې ویل چې دوی دې د چادري پر ځای له ترکي نقاب نه کار واخلي. هغه دا هم وویل چې " ... ستر په اسلام کې الزامي نه دئ، او ده بیا خپلې مېرمني ته مخ راواړاوه، او ورنه وغوښتل چې مخپټونی له مخ نه لیرې کړي. هغې د ښځو په چکچکو سره همدغسي وکړل." نورو ښځو هم مخونه لوڅ کړل. دا په واقع کې د افغان ښځو د مخ لوڅې لومړی ګام و. په ربښتیا هم د اسلام په صدر کې ښځې مخ پټې نه وې. د مخ پټې په اړه په اسلام کې ارشاد نه شته، او مخ پټې یا ستر له باندې نه په اسلامي عربستان کې رواج موندلئ دئ. پاچا امان الله بیا ملایان د نادانو او متعصبانو په نامه وغندل او د جهالت او تعصب د خپرولو او دوه مخې مسئول وګڼل.

پاچا په څلرمه وینا کې وویل چې ده سردار شیراحمد صدراعظم ونوموه، خو هغه ونه کولی شو افغانان وهڅوي چې د ده تر لاس لاندې کار وکړي، او تر هغو چې نوې انتخابي پارلمان جوړېږي، دی به د صدارت چارې هم تر سره کوي، ځکه چې یوازې دی انقلابي ریفورمونه پلي کولی شي. ده په پای کې زیاته کړه چې "زه یو انقلابي پاچا یم او غواړم د ژوند په هر اړخ کې انقلاب راولم." (ادمک، ۱۲۲-۱۳۷)

د پاچا دغه ویناوې یوازې د اورولو لپاره نه وې، د عمل لپاره وې. "عامو نارینه وو ته امر وشو چې مغربي کالي واغوندي.... په لومړي سر کې یوازې څو تفریحي ځایونونو ته بې له خولې او لویدیځ ډول کالیو ورتګ بند شو، خو وروسته څارندوی ته... حکم وشو چې له هر ډول لارې څخه دې، چې تاکل شوي کالي یې نه وي اغوستي، یوه پیسه د جرمانې په ډول تر لاسه کړي." د بل حکم له مخې " ... هیڅ یوه نارینه ته چې اروپایي

(c) ketabton.com: The Digital Library

کالي يې نه وي اغوستي د استقلال په مراسمو کې ګډون کولای نه شي." داسي هم د يوه بل حکم له مخې " هيڅ ښځي ته د مکتبي برقعې د په سر کولو نه پرته له کور څخه د وتلو اجازه نه وي." (عزيز هندي، ۷۸-۸۱) د غبار د ليکنې (مخ ۸۱۳) له مخې، "شاه امر نمود تا در جاده های مخصوص در پايتخت تابلوها کذاشتند و نوشتند هيچ زني با برقع نمی تواند ازينجا عبور کند." پاچا دا امر هم وکړ چې " تمام مردم در شهر کابل دريشی و کلاه بپوشند و در هر چند قدمي پوليس استاد بود که از متخلفين جريمه نقدی ميگرفت." غبار دا هم وايي چې " قطع نظر از مصارف گزاف دريشی، که از توان اکثريت مردم خارج بود، برای تطبيق اين امر هيچ مغازه بزرگی ... موجود نبود. لهذا اغلب دکانداران کلاه های افسران نظامی در سر ميکذاشتند." داسي هم "... سلام دادن با دست منع شده و بايستی برسم فرنگ بايد کلاه از سر برداشته شود." دغه حکمونه عملي کېدل، او کابل ښاروال علي احمد لودين د هغو په عملي کولو کې ډېر فعاليت کاوه. يو ځل د بخارا پخوانی پاچا چې کابل ته يې پناه راوړې وه د " ... پوليسو له خوا ودرول شو او جريمه شو، د دې لپاره چې لنګوټی يې په سر و." (ستيورټ، ۴۱۱)

د حيرانۍ ځای لا دا دئ چې پاچا له روحانيونو سره په عام محضر کې ناوړی سلوک کاوه. د ليکوال عزيز هندي په وينا (عزيز هندي، ۵۸) هغه وخت چې روحانيان د خارجه وزارت په سالون کې د پاچا د هرکلي د پاره راټول شوي وو، پاچا "... د خپلو درباريانو، ملازمينو، د بهرنيو دولتونو سفيرانو سره په اروپايي کالیو کې سالون ته راننوت، دا دستور صادر شو چې د سلام عليک او سترې مشي پر ځای دي ټول له سر نه خولۍ راکښه کړي، او په دې ترتيب دي د هغه سلام ته ځواب وويل شي، او بيا ده له يوه سر نه تر بل پورې يوه وچه سترې مشي وکړه او تېر شو. د اعليحضرت دا عمل د ده ډلې لپاره بيخي نوئ او د زغملو نه و. هغوی د خپلو عقيدو له مخې د ده دا عمل د مذهب په خلاف و ګڼه."

خو د لوړپورو چارواکو په کورنيو کې د ښځو مخ لوڅی مخ په زياتېدو وه. " ... په کابل او پغمان کې ښځي په ډيرو ښايسته کالیو کې په بې پروا ډول هري خواته په سيل او چکر بوختي وي. د هغو کالي اروپايي ډوله، مخونه بيخي لوڅ او سينګار دي." (عزيز هندي، ۷۷). مخ لوڅی عموما مخ په ډېرېدو وه. پاچا مېرمن ثرايا د ښځو د شکايتونو لپاره اداري ايستلي وې. په هغو کې د مېړو په وړاندې د ښځو عرضونه اوربدل کېدل. چې خپلو مېرمنو ته يې " کافي ډوډۍ نه ورکوله، وهلې يې، او [مېرمنو] يې طلاق غوښته." پاچا مېرمن يوه پټه ښځينه پوليسي اداره تنظيم کړې وه، چې " ... د کابل په نارينه وو کې يا حتی د ښځو تر مينځ د هر ډول ارتجاعي حرکت څارنه وکړي. زړو ښځو ته وظيفه ورکول کېدله، چې کورونو ته ورشي، او وګوري چې که له هغوی سره ښه چلند کېده." (ستيورټ، ۴۱۱)

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاچا دا هم د اصلاحاتو يوه برخه ګڼله چې د جمعې ورځې رخصتي د پنجشنبې ورځ کړي، په داسې حال کې چې د جمعې ورځ خلکو ته يو ډول مذهبي ورځ شوې وه. د ليکوالي ستيورټ په نظر (ستيورټ، ۴۱۱) دا ټول د پاچا د ستر پلان شروع وه. پاچا د خپل پلان د عملي کولو لپاره د باندنيو چارو وزارت کې ژوند غوره کړ، او عادي چاري يې محمد ولي ته سپارلې وې. خو په نورو ساحو کې د پاچا امان الله د لبرل او ازاد ماركيټ د رواجولو له امله پرمختګ شوئ او پانګه وره ډله خلک د هسکېدلو په حال کې وه. په ټوليز ډول " په اقتصادي برخه کې هم يو ژور اوښتون د مينځ ته راتللو په حال کې و، او د خلکو د ژوند څرنګوالئ مخ په ښه کېدو و. ... د سوداګرو منځنۍ طبقه هم د خپل راپرزېدلي حال نه راپورته شوې وه. ... په کليو او کورونو کې د لاسي مصنوعاتو جوړولو ته زيات پرمختګ په برخه شوئ و. د حمل او نقل لپاره هره ورځ نوي اسانتياوي را مينځ ته کېدلې." د کابل او پېښور تر مينځ د تجارتي مالونو د لېږدولو لپاره يوه کمپنئ فعاله شوې وه. " د حکومت له خوا د موټرو دغه ترانسپورټي مؤسسو ته خاص حقوق او واکونه ورکول شول. د هيواد واردات او صادرات ورځ په ورځ مخ په زياتېدو وو." (عزيز هندي، ۹۷-۹۹) په ختيځ کې د بند غازي په نامه يو بند جوړ شوئ و، چې ډيري مځکې په خړوبېدلې. نهر کريم داسې هم په غزني کې د سلطان محمود پاچا د وخت بند سلطان د فعال کولو لپاره کار کېده. خو د اطرافي سيمو په وګړو کې د بېکارۍ له امله غريبي ډېره وه. دارې مارانو او غلو د همدغو بېکاره خلکو په مرسته يو وخت بل وخت دارې اچولې او امنيت يې ګډ وډ کاوه. دغه اجتماعي رنځ ليکوال عزيز هندي په افغانستان کې د لومړي ځل لپاره اوږد بيان کړئ او د هغه رول يې په ملي سياست کې د حبيب الله کلکاني په بريالي کېدلو کې ښوولئ.

حکومتي چارواکو په دغه حال کې هم له خپل مقام نه ناوړې ګټې پورته کولې، او د حکومت او خلکو د نارضائيت پروا يې نه کوله. حتی نائب الحکومه ګانو هم په خپلو سيمو کې د " دزد بګير" په نامه ډلي ساتلې، او "... اکثرو لنډ فکرو او طامعو حاکمانو د دوی په منځکړتوب له لوتمارو سره اړيکي (ساتلې) او په هر لوټ کې به يې خپله برخه اخيستله." (عزيز هندي، ۱۴۲) له نائب الحکومه ګانو هم پوښتنه کېدلای نشوه، ځکه چې " همه آنها بارکزايي و مربوط به خاندان سراج الخواتين، مادر شاه بودند." تاريخپوه حبيبي د هغو نومونه ذکر کړي، او دا يې هم ويلي چې د دوی زياترو په خپلو ناوړو کارونو سره " شاه محبوب و ترقيخواه را از آغوش مردم دور ساختند ، و حمايت ازو رو به کاهش نهاد." (حبيبي، جنبش مشروطيت، ۱۷۴) پاچا مور، سرور سلطان، چې په سراج الخواتين يادېده، په حکومتي چارو کې ګوتي وهلې، او زوی يې د هغې مخه نه نيوله، ځکه چې هغې د هغه په پاچا کېدلو کې رول لوبولئ، او هم يې خپل وراره، والي علي احمد ، له هغه سره پخلا کړئ و. والي علي احمد د پاچايي په فکر و. سراج الخواتين په سياست کې هغسي فعاله وه، لکه ناسکه خوانې يې، بي بي حليمه چې وه. وروستۍ دغومره نوم ايستلئ و چې ويل کيده چې نړۍ له امير عبدالرحمن نه ويريږي، او هغه له بي بي

(c) ketabton.com: The Digital Library

حليمې نه. خو په بحراني وخت کې سراج الخواتين او بې بي حليمې د ملت په ګټه کوم مهم کار نه دئ کړئ. په داسې حال کې چې د امير محمد يعقوب خان او غازي محمد ايوب مور، اروانښادي قمر جاني، لوی غازي ملا مشک عالم، او لوی غازي غټ مشر، محمد جان وردګ او نور غازيان د برتانوي يرغلګرو پر ضد هڅول. تر ډېره حده د هغې په هلو ځلو او د پيسو په لګښت و، چې لمسی يې، دوولس کلن موسی جان، په غزني کې دغازيانو له خوا د پلار پر ځای امير اعلان شو. خو محترم عبدالله کاظم په خپلې يوې ليکنې کې هغه "... از پشتون های فقير" په نامه يادوي، په داسې حال کې چې هغه د اروانښاد سعادت خان مومند لور وه، چې څلوېښت کاله د مومندو خان او د برتانويانو سخت مخالف و.

د پاچا امان الله په وخت کې د کابل خلکو کې فکري بدلون راغلئ او مخ په پياوړي کېدو و. د اروا نښاد مجروح په الفاظو (سرگذشت من، ۴۲-۴۳) " بعد از حصول استقلال در رفت و آمد به خارج زيادت قابل ملاحظه اي رخ داد ، که اين هم برای احيای شعور سياسي عامل مهمي به شمار ميرفت. ... اصطلاحات و لغات نو از زبان آنها شنيده ميشد. منورين و مکتبيان عوض نام عشيره و قبيله، و بجای نام مسکن و ولديت خود نام ملت و وطن را جانشين ساختند. افق نظر وسيعتر ميشد." دوی کونښې کاوه "... آزادی سياسی بيشتر بوجود آيد. حتی نام جمهوريت هم از زبانها ميخاست، و الغای رژيم پاچاهی را قرار ميدادند."

خو دغه "منورين" يوه وړه ډله خلک وه. دوی کابل ته منحصر او د پاچا تينګ پلويان وو."(ادمک، ۱۳۸) ليکواله ستيورټ يوازې د جمهوريت غوښتونکو د نامه ذکر کوي. او غبار وايي (مسير تاريخ، ۸۱۴) چې " در بين روشنفکران وطنپرست يکدسته عناصر مرموز بشکل يک حزب نقابدار و مصنوعی رخنه کرده. اين نقابداران شارلتان در مرکز و شرق کشور جهت فريفتن مردم شعار های دروغين (انقلابي) ميدادند ، و ظاهرا از جمهوريت دم ميزدند." له "حزب نقابدار" نه د غبار مطلب به د جمهوريت ګوند وي، چې د منشي علي احمد په وينا مشر يې محمد ولي، او غړي يې، د غلام صديق څرخي په ګډون، يو څو لوړپوړي چارواکي وو. په دغه وخت کې له دغه ګوند نه پرته بل ګوند نه و. خو محمد ولي قومي او ولسي بنسټ نه لاره، او د کابل په تعليم کړو منورو ډلو باندې يې له پاچا نه وروسته ډېر نفوذ لاره. د مشروطيت حرکت د مخه په افرادو وېشل شوئ و، او که کوم منظم جوړښت يې لاره، هغه له مينځ نه تللئ و. په پاسنيو رسمي کړيو کې وړې ډلې په اشخاصو څرخېدلې، او والي علي احمد هم جمهوريت غوښته، خو هغه ځانته ډنګوله.

د ډلو سرانو کونښې کاوه له رسمي قدرت نه په استفادې سره خپلې ډلې پياوړي کړي. غبار (۸۱۶) د بهسودو د يوه مشر، مير غلام صديق، له قول نه وايي چې په کوهدامن کې چيرته چې والي علي احمد د تحقيق لپاره تللئ و، يوه شپه يې کلکاني حبيب الله او سيد حسين ورته وپېژندل او وويل چې "... ما تا کنون سه برادر

(c) ketabton.com: The Digital Library

بوديم؛ حالا چار برادر شديم»" د منشي علي احمد د ليکنې له مخې، پاچا چې په سفر کې و، نائب السلطنه يې، محمد ولي په قلعه مراد بيګ کې، په خپل کور کې د حبيب الله کلکاني سره د شپې په پټه ليدل او ورته ويل چې که دی يې و بنبي پاچا به يې ونه بنبي. له حبيب الله کلکاني سره د همدغو کتنو له امله به وو چې محمد ولي د پاچا امان الله د وخت يوازي لوړ پوړئ چارواکئ و، چې د حبيب الله د امارت په وخت کې په کابل کې مامون اوسېده، په داسي حال کې چې څو نور لوړپوړي چارواکي، د محمدزي سردارانو په ګډون، وځپل شول. لا عجبه داده چې د شاه اغا صديق مجددي په روايت د ۱۹۲۸ کال په نومبر کې د صاحبزاده عبدالله مجددي په کور کې کلکاني حبيب الله، له يو څو نورو مخورو، د حيات الله عزالدوله په ګډون، د دغې يوې ناستې لپاره بلل شوئ و، چې د پاچا پر ضد پاڅون تحريک کړي. پاچا، د دوی په نظر، د شريعت خلاف شوئ و. په يوې مخکنۍ غونډه کې د پاچا مشر ورور، سردار عنايت الله هم ګډون کړئ و، خو په دغې دوهمې غونډې کې يې د وعدې پرخلاف ګډون ونه کړ. (۱۵) دغه روايت د يوې سرچشمې له مخې دئ او تائيد ته اړه لري. وروسته حبيب الله چې د سردار عنايت الله پاچايي ونه منله، دغه روايت يو څه قوي کوي. په هر حال، غلام صديق (څرخي) په خپل وار، له کابل نه د شينوارو دوه مشران خپل قوم ته واستول چې د پاچا پر ضد پاڅون تحريک کړي. د پاچا ضد دغه ورانکاري او کړه د يوې لړۍ پيل شو. په شلمې پېړۍ کې، د طالبانو د رجيم نه پرته، نور ټول حکومتونه د رقيبو لوړ پوړو چارواکو د ورانکاريو او کړو په نتيجه کې نسکور شوي دي.

د پاچا امان الله په وخت کې د ډلو مشران هم سره وران وو، او پاچا نه غوښته او يا يې نه شو کولی سره متحد يې کړي. د اروپا د سفر نه وروسته "... د هغه د وزيرانو تر مينځ بې اتفاقي راامينځ ته شوې وه." (عزيز هندي، ۲۱). د دغې بې اتفاقۍ دليل دا و چې پاچا د دې لپاره چې خپل انقلابي پروګرامونه په قوت پر مخ بوزي، لوړ قدرت ځانله منحصر کاوه. په دغه کار سره د وزيرانو صلاحيت لږېده له لويي جرګې نه وروسته سردار شېراحمد ته پاچا بلنه ورکړه چې، لومړی وزير يا صدراعظم وي، خو ټولو هغو، په تېره غلام صديق چې د هغه وزيران ونومول شول، ونه غوښتل چې د هغه تر لاس لاندي کار وکړي. ستيپورټ لا وايي (۴۰۰) چې " او پخپله امان الله د کابينې غړو هر ځانګړي وزير ته په پټه ته او مشوره ورکوله، چې [د هغه تر لاس لاندي] له خدمت نه سر وغړوي." پاچا او سردار شېر احمد له اول نه سره وران و، لکه پاچا او والي علي احمد چې سره وران وو. پاچا په پای کې د سپټمبر پر ۲۲ مه څرګنده کړه چې، څرنګه چې ممکنه نه ده د کوم صدراعظم په مشري کابينه جوړه شي، نو دې لا هم د دولت او حکومت سروالي کوي. پاچا په دې ډول د صدارت مسئوليت ځان ته متوجه کړ، چې پايله يې ورته ګرانه تمامه شوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ده په اخري حکومت کې د امنيتي چارو افسران دا وو: عبدالعزيز بارکزی د حرب وزير، محمود سامي د قول اردو قوماندان او عبدالاحد (مايار) داخله وزير. غلام صديق (څرخي) د باندنيو چارو وزير و. محمود طرزي، چې د تجربې خاوند او د پاچا رښتينئ خواخوږئ و، له نظرنه لوبدلئ و. په دې چې د پاچا مور د هغه د لور يانې ملکې ثريا سره مخالفه وه. د پاچا د کورنۍ دغه ستونزه تر اخيره پوري پاتي وه. خو پاچا ډاډه و چې د ستري جرګې له لارې، چې دی يې مؤسس و، د ولس له ملاتړ نه به بهره من او په اوضاع به حاکم وي. له همدې امله و، چې ده څرګنده کړې وه چې لويي جرګې به په منظم ډول کيږي، او چاري به د هغو په مشوره اجرا کيږي. دا چې د ده حکومت د پغمان د لويي جرګې د استازو بې سارې عزت وکړ، په دغه مقصد و چې په دوی کې به دغسي يوه پياوړې ډله هسکه شي چې "... د پاچا د نويو فکرونو هر ډول ننګه او ملاتړ وکړي."، خو هسي چې پاچا فکر کاوه هغسي ونه شول." سره له دې هم چا فکر نه کاوه چې " ... همدا وکيلان چې نن يې دغومره قدر کيږي، کله به چې ... خپلو کورو ته ستانه شي په هر ځای کي به د پاچا پر خلاف د الحاد او بې دينۍ تبليغ کوي." (عزيز هندي، ۲۲)

د پاچا ضد تبليغونه او بغاوتونه

لويه جرګه لا پای ته نه وه رسېدلې، چې پاچا له غټو ستونزو سره مخ شو. غبار (۸۱۷) د نورو له قول نه هغه د "... حلقه مخصوص حضرات مجددي به شمول بعضي سرداران بزرګ و روحانيون مشهور" کار بولي. د غبار مطلب به د شاه اغا مجددي روايت وي چې بيان يې د مخه شوئ دئ. د قاضيانو د اعدام پايلې هم پاچا ته ګراني تمامې شوې. دغه قصه د مخه د منشي علي احمد د روايت له مخې بيان شوئ. ليکواله ستيورټ (۳۹۰-۳۹۳) د هغې بيان، په تفصيل خو په لږ تفاوت، کوي. دغه پېښه د ۱۹۲۸ کال د اګست مياشتې په اخرو کې ښيي، او شمېر يې هم نهه تنه، د پخواني ستر قاضي عبدالرحمن بېګتوتي په سروالي ښيي. هغه دا هم وايي چې د قاضيانو له اعدام نه وروسته ملايانو په لوګر، کوهدامن، کوهستان او کابل ښار کې پاچا ضد تبليغونو ته زور ورکړ، چې د هغو له امله شاوخوا لس تنه ملايان په کابل، نژدې لس تنه په خوست او شاوخوا پنځلس تنه په کوهستان کې بندي شول. د مؤلف فضل غني مجددي په وينا حتی "بعضي از وزرا و بزرګان دولت موقف امان الله خان را تائيد نکردند، مثل محمود طرزي، عبدالهادي خان وزير تجارت و عبدالرحمن لودي همه استعفاي خود را تقديم پادشاه کردند." (۱۲) په خلکو کې هم ويل کېدل، چې پاچا غواړي د کمال اتاترک په شان ملايان وځپي، شرع پربږدي او د ملک نظام سيکولر کړي. داسي ښکاري چې د پاچا په کامپ کې د قاضيانو د اعدام په پايلو چا فکر نه دئ کړئ. دوي به په دې فکر وو، چې په دغو اعدامونو سره به د حکومت مخالفان عبرت واخلي

(c) ketabton.com: The Digital Library

او پوه شي چې حکومت پياوړئ او په اوضاع حاکم دئ، خو دوی دې ته ملتفت نه وو چې اوازې تر ډېره حده په نالوستې افغان ټولنه کې په ګړندي ډول خپريږي او خلک پاروي، هغه هم چې د قاضيانو د مظلوميت په اړه وي. ليکواله ستيوړټ وايي چې "له کابل نه د باندي، په ولايتونو کې خلکو په ازاد ډول ويل چې پاچا به حتماً لېونی وي." (ستيوړټ، ۴۰۲)، خو په کابل کې حکومتي چارواکو د پاچا ملاتړ کاوه. دوی هغه پرمختګ ستايه چې پاچا ورته ملا تړلې وه، خو ويل کېده چې دوي غوړه مالان دي، او هغه څه وايي چې پاچا يې غواړي. خو دغه خلک هم د پاچا په اصلاحاتو زيانمن کېدل. پاچا کوښښ کاوه د دوي د هغو عوايدو مخه ونيسي چې په هغو سره يې اروپايي دريشی، ګانې او ګړندي موټرونه رانيول. په دې ډول پاچا له منورو ايډيالستي ځوانانو نه پرته رښتيني متحدان نه لرل، او خپل دريځ يې هم نه ټينګ کوه. "هغه نژدې يوازي و." (ستيوړټ، ۴۲۰)

د شنوارو ياغي توب

په همدغه حال کې و چې شنواري د ۱۹۲۸ کال د نومبر په ۱۴ مه ياغي شول. دوی لا د مخه په اکتوبر کې هڅه کړې وه چې د هغو نجونو د تګ مخه ونيسي چې د جلال اباد-ډکې په لار ترکيې ته د زده کړې لپاره تللې، خو شنواري په دې کې بريالي نه شول. عزيز هندي وايي چې کشکي چې دوي بريالي شوي واي، چې په هغه حال کې ممکن پاچا پر ځای پاتې وای، چې دی يې اخلاصمن و. دی دا هم وايي چې د دغو نجونو ډېر پلرونه هم ناراض وو، چې لونې يې دباندي استولي کيږي او ويل کېده چې دوی د شنوارو لويان تحريک کړي وو. (عزيز هندي، ۲۴۳، ستيوړټ، ۴۱۳)

غبار (۸۱۸) د سنګو خپل شنوارو بغاوت د کوچيانو سره د هغو د يوې نښتې نتيجه ګڼي، چې په هغې کې څو تنه شنواري تلف شول، دوی قاتلان ونيول او حکومتي چارواکو ته يې و سپارل، خو هغو قاتلان خوشې کړل. او شنواري بيا د حکومت پر ضد جګ شول. ستيوړټ دغه پېښه د هغو د ياغيګرۍ نه څو ورځې وروسته ښيي، خو هغه د قاتلانو خوشي کېدل د بډو له امله ګڼي، او بيا وايي چې په دغه کار سره شنواري دومره وتورېدل، چې "د انتقام قانون" ته يې رجوع وکړه. (ستيوړټ، ۴۱۷). منشي علي احمد د شنوارو د ياغي توب مخکښان محمد افضل او محمد علم بولي، چې دواړه د سنګو خيل شنوارو مشران وو. دوی په دغه وخت کې په کابل کې وو. هلته غلام صديق څرخي وهڅول چې خپل قوم و پاڅون ته و هڅوي. په شنوارو کې دوی خپلو قوميانو ته وويل چې "پرېکړه داده چې د دوی لونې به د زده کړې لپاره ترکيې ته واستولي شي، خو [مګر] دا چې دوی د هرې يوې د معافي کېدولو په لار کې پنځه سوه روپۍ ولګوي" سنګو خپل د شنوارو د درو نورو څانګو-علي شېر خپل، سه پای او مندوزي-کې، تر ټولو مهمه څانګه وه، او په دغه وخت کې ملک محمد افضل او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملک محمد علم دغومره فعال وو، چې هم يې خپل قوم د پاچا پر ضد و لمسوه او وروسته يې د حبيب الله کلکاني په امارت کې په قومي او ملي سياست کې فعاله مخکښي وکړه. محمد افضل ليکل او لوستل هم کولی شول. لکه چې د مخه ويل شوئ، شنواري د عجب خان اپريدي په موضوع کې له حکومت نه د انتقام اخيستلو موقع ته سترګې په لار وو.

دوی سمدلاسه د ډکې او بټې کوټ لار بنده کړه او په اچين کې يې حکومتي مرکز چور کړ، او چارواکي يې بندي کړل. د جلال اباد اعلی حاکم پاچا له دغې پېښې نه په تليفون کې خبر کړ. پاچا ورته ډاډ ورکړ چې " دی الوتکي، پوځ او وسلې لري، او څنګه چې سلطنت يې په بين المللي بنسټ ولاړ دئ، دی د دغسي بغاوتونو پروا چندان نه کوي." (ستيورټ، ۴۱۷) پاچا په عين حال کې اعلی حاکم ته هدايت وکړ، چې شنوارو ته دې يوه درې کسيزه جرګه واستوله شي، خو په هغې کې دې ملا، حضرت او سيد نه وي. اعلی حاکم همدغسي وکړل، خو په غني خپل کې هغه له اويا څخه ډېرو شنوارو چور کړه. په همدغه وخت کې نور شنواري هم له سنګوخپل سره يو ځای شول او ټولو په ګډه د پيش بولک په چونې برید وکړ. سرتيرو د زړه مقاومت ونه کړ، او ياغيانو د هغو وسلې او د خزانې پيسې تر لاسه کړې. شنواري په دغه ډول د وسلو خاوندان شول.

حکومت بيا د لومړي ځل لپاره د نومبر په شلمه شنواري بمباري کړل. د الوتکو پيلوټان افغانان او شورويان وو. تبليغي پانې يې په شنوارو وغورځول شوی، چې په هغو کې يې دا د "علم او جهل" جګړه وبلله. (ستيورټ، ۴۲۰)

پاچا په يوه کتني کې د برتانوي هند سفير، همفريز، ته وويل، چې "شنواري زما د دښمنانو له خوا، چې ملايان دي، هڅول شوي دي، او دوی زما د اصلاحاتو په اړه غلطي اوازې خپروي." هغه ورته وويل چې "ملايان د خپل شته والي لپاره جنګيږي." او دا چې دغه بمباري د روسي پيلوټانو له خوا کيږي، خلک يې ناراضه کړي دي." همفريز بيا ردِ ورته کړه چې په تاسي باندي د قومي خلکو له خوا د اسلام ضد تور لګول کيږي، او دا چې تاسي کسبي ملحدان ګڼئ چې ستاسي رعيت بمباري کړي، دغو تورونو ته اعتبار ورکوي." (ستيورټ، ۴۲۰) غبار هم وايي، چې همفريز شاه ته وويل چې "... اعليحضرت تمام طبقات مردم را مخالف خويش ساخته. روحانيون، دهقان ها، تجار و عساکر همه از ريفورم های جديد و تزئيد ماليات ناراضي گرديده اند." غبار دا هم وايي چې همفريز بيا مشوره ورکړه چې " ... شاه بايد با تمام قوا در صلح و اشتيی با رهبران شورش شنوار بکوشد تا اغتشاش در محل خود محدود بماند، ورنه اگر مهمند ها با اغتشاشيون پيوستند، خطر عظيم خواهد شد." (غبار، ۸۱۹). داسي پېښه شوه چې څو ورځې وروسته دوو روسي پيلوټانو په افغان سرتيرو باندي

(c) ketabton.com: The Digital Library

په سهو بمونه وغورځول، چې له امله يې د برش تنه تلف او ډېر نور ټپي شول.(سټيورټ، ۴۲۰) په دغه حال کې د جلال اباد ښار ساتنه مهمه شوه.

يو شمېر خوګيانې د ښار د ساتني لپاره ورسېدل، خو نظامي قوماندان چې له کابل نه جلال اباد ته ورسېد، نه په هغو او نه په نورو ايله جاريو اعتماد درلود، چې د رضاکارو په نامه هلته رسيدلي وو. دغه قوماندان مومندو ته د وسلو وېش بند کړ، او په ښار کې يې نظامي حکومت اعلان کړ. په دغه وخت کې اوازې وې چې شنواري او مومندان غواړي چې په ښار ننوزي او چور يې کړي. د مومندو نفوذناک روحاني، د چکنور ملا، تر دغه وخته دوی ارام ساتلي وو، خو هغه له پاچا نه هم غوښتي و، چې خپل اصلاحي پروګرمونه ودروي. پاچا د هغه غوښتنه هم ونه منله. هغه بيا " شنواري وهځول چې په ښار و دانګي، په دغه مقصد چې افغان حکومت د هغه غوښتنې ومني." (سټيورټ، ۴۲۱) محمد ګل مومند له پاچا نه په تيليفون کې وغوښتل چې جلال اباد ته نور پوځ واستوي، او که نه دغه ښار به په څو ورځو کې له لاسه ووزي. پاچا يو څه توپونه او وسلې جلال اباد ته واستول، خو قوماندان محمدګل مومند ته يې دا هم وويل، چې د دسمبر تر پايه پورې له شنوارو سره و نه جنګيږي. خو شنواري د نومبر په ۲۹ مه د کابل وره له لاري ښار ته ننوتل. ښار ته د ننوتلو د مخه له ښار نه دباندې ښوونځي سوځول شوي وو.

شنوارو بيا په يوې لس ماده ايزي څرګندونې کې د پاچا د ټولو اصلاحي پروګرمونو لغو کول وغوښتل او په پاچا يې هم د "کافر" حکم وکړ. په عين حال کې پنځوسو شنوارو په جلال اباد کې د برتانوي هند قونسلګري بنده کړه. قونسل محمد جهانګير هغو ته وويل چې دی او هيئت يې د پاچا د دولت مېلمانه دي، خو ځواب يې واورېد چې پاچا "کافر" دئ او ميلمانه يې د رعايت مستحق نه دي." شنوارو بيا قونسګري چور کړه، اور يې ورته واچوه، خو له چارواکو سره يې غرض ونه کړ." (ادمک، ۱۳۹، سټيورټ، ۴۲۲). جلال اباد ته لويي لاري د ياغي توب له پيل نه بندي شوې وې.

دا به د همفريز د مشورې په اثر و، چې پاچا سردار شېراحمد او غلام صديق جلال اباد ته واستول، چې کشاله له ياغيانو سره د خبرو له لاري هواره کړي. شنوارو په درو ناستو کې (۴ ،۳ دسمبر) خپلې غوښتې ورته وړاندې کړې. غوښتنې يې دا وې، چې ټول ريفورمونه دي، د هشت نفري جلبي سيستم په ګډون لغو شي، نجوني دي له اروپا څخه بيرته راوغوښتلې شي، د ملايانو او سيدانو په چاروکې دې مداخله و نه شي؛ او د دوی پر ضد دي له انتقامي اقدام نه ډډه وشي.(ادمک، ۱۴۱). سټيورټ نورې غوښتنې هم پرې اضافه کوي، چې ډيري مهمې يې دا وې، چې پاچا بايد خپله مېرمن "طلاقه کړي"، محمود طرزي بندي او کورنۍ يې له ملکه ببرون کړي. (سټيورټ، ۴۳۳). غبار (۸۲۰) لا دا هم وايي چې " درين ضمن سردار شيراحمد خان يک پيشنهاد بيست و يک

(c) ketabton.com: The Digital Library

فقره اي از طرف شنواري ها به کابل فرستاد، که در طی آن عزل شاه، ولیعهد و حکام و کابینه با اخراج محمود طرزي از افغانستان مطالبه شده بود." غبار دیو شمپر نورو مخورو افغان لویانو ذکر هم کوي، چې د سولې د خوندي کولو لپاره یې کوښښونه وکړل، خو په مقصد و نه رسېدل.

فیض محمد او عزیز هندي د دغه هیئت په ناکامۍ کي د هغه د سروالانو وتخریبي رول ته ګوته نیسي. د عزیز هندي په وینا سردار شیراحمد شنوارو ته اخطار ورکړ، چې "عبدالرحمن خان یوازې ستاسي له سرونو څخه منارونه جوړ کړي وو، خو زه به ستاسي خاوره هم په شنوارو کې پرې نه ږدم، او هغه به کابل ته یوسم." (عزیز هندي، ۲۵۲) د فیض محمد په وینا په جلال اباد باندې د شنوارو حمله د غلام صدیق په لمسه وه، په دې ډول چې "غلام صدیق خود را به متمردین دوست نموده ایشان را به بندي کردن خود و حمله بر شهر جلال اباد و شیراحمد خان نمودن ترغیب کرده."(فیض محمد، انقلاب، ۱۷، ۳۳) غلام صدیق په شنوارو باندي نفوذ لاره. ده لا د مخه د هغو دوه مشران د خپل قوم د پاڅولو لپاره لمسولي وو. دی د نومیالي اروابنباد سپاه سالار غلام حیدر څرخي زوی و، چې هغه د امیر عبدالرحمن په وخت کي د مشرقي د نظامي او ملکي چارو د اعلی حاکم په توګه له شنوارو سره په ښه چلند کې نوم ایستلئ و. خو له غلام صدیق نه چې توقع کېدله، چې شنوار به ارام کړي، هغه دغه کار ونه کړ. په نتیجه کې د دوی هیئت په مقصد ونه رسېد، او پاچا بیا د شنوارو د اراموالو لپاره د محمود یاور په مشري یوه نظامي قوه واستوله، خو دغه قوه له نملې نه اخوا تللی نه شوه، او په خپل ماموریت کې ناکامه شوه. پاچا له ناچاري خپل ماما زوی، پخوانی والي علي احمد، د تنظیمي رئیس په توګه د یوې نظامي قوې په قوماندانې هغې خوا ته واستوئ. دی تر ډېره حده په خپل ماموریت کې بریالی شو، خو د ماموریت نتیجه یې لا معلومه نه وه، چې پاچا امان الله د حبیب الله کلکاني او ډلې له خوا له دغسي خطر سره مخامخ شو، چې له پاچایي نه یې هم لاس واخیست. که څه هم پاچا د نوي کال د جنوري په پنځمه خپل اصلاحي پروګرامونه لغو اعلان کړي وو، (ادمک، ۱۴۲) لکه چې خوست د یاغي توب په اخر کي یې هم د خپلو اصلاحاتو لغو اعلام کړي وه. خو دواړه یې هغه وخت اعلان کړل، چې وخت له وخته تېر و، او مؤثر واقع نه شول.

حبیب الله په نا ارام کوهدامن او سید حسین په ناکرار کوهستان کې

د شنوارو بغاوت لا پای ته رسېدلئ نه و چې په کوهدامن کې کلکاني حبیب الله، چې په عامه ژبه په سقاو زوی یادیږي، د ډسمبر له دوهمې اونۍ نه وروسته، تر پخوا ډېر جدي شو، او په دغه ډول حکومت له بل خطر سره مخ شو. دغه خطر که څه هم د شنوارو د خطر په اندازه غټ نه و خو، کابل ته د نژدې والي له امله، تر هغه مهم کېدلی شو، خو لکه څنګه چې وبه لیدل شي، حکومتي چارواکي دغې نکتې ته متوجه نه وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حبیب الله چې په ۱۹۲۸ کې شاوخوا د څلوېښتو کلونو و، د کوهدامن د کلکان د کلي " ... یو معمولي بې وزلۍ او نوم ورکۍ سړی و." د ادمک د روایت (۱۴۳) له مخې د ده اوله نوکري په قلعه مراد بیګ کې د محمد ولي په کور کې وه. د یوه بل روایت له مخې د ده اوله نوکري د کوهدامن د ملک محسن په کور کې وه. حبیب الله په قطعه نمونه کې سرتېرۍ شو. دغه قطعه د ترکیې د جمال پاشا د افغان پوځ لپاره د نمونې په توګه تنظیم شوې وه، خو هغه د خوست د پاڅون نه د مخه له مینځ نه تللې وه. عزیز هندي په دغه قطعه کې کپتان و. دی وایي چې حبیب الله یوه ورځ له اجازې نه پرته کورته ته، چې د ده او د پیره دارانو تر مینځ نښته وشوه. حبیب الله د پیره دار په توپک سره هغه ووژه، او یاغي شو، او پېښور ته و تښتېد. هلته یې یو کال د چایو دوکان و چلوه. بیا پاڑه چنار ته لاړ، خو هلته یې د غلا په تور یوولس میاشتې په بند کې تیري کړې، او چې له بند نه خلاص شو د منګلو په بغاوت کې یې د حکومت پر ضد برخه واخیسته. یو څو سرتېرې یې ووژل او بیا یې په خپلې سیمې، کوهدامن، کې په داړه ماریِ شروع وکړه، خو فیض محمد (۱۴) وایي چې حبیب الله له اول نه له غریبیِ نه غلا ته ملا تړلې وه. دی په قطعه نمونه کې د هغه نوکري هم نه یادوي، خو په پېښور او توتګي کې د هغه له ستونمن ژوند نه غږیږي.

حبیب الله چې کوهدامن ته ستون شو، له یوه عادي غله نه زیات نه و. د چاریکارو سید حسین تر هغه خطرناک داړه مار و. دی د مخه د یوې ښځې په قضیه کې د دوو کسو د وژولو له امله فرار اویاغي شوئ و. دی د شتو خاوند و. " خلک له هغه څخه ډېر ډاربدل او هغه په دومره زړه ورتیا چې د خپلو څو تنو ملګرو سره به ښارونو ته ننوت او له لوټماریِ وروسته به بیرته تلو، او چا د هغه سره د مقابلې توان نه لاره."(عزیز هندي، ۳۲۹) د سید حسین په لاس کې به هر وخت توپانچه وه، او چې به په چا په غوسه شو، سمدلاسه به یې پرې فیر کاوه. د حبیب الله او سید حسین په داړه ماري سره کوهدامن او کوهستان نا ارامي سیمي شوې.

حبیب الله کوهدامن ته تر راتللو وروسته د فیض محمد (۱۵) په وینا " ترک اقامت در خانه و لانه خود گفته، با چند تن دوستاني که با او همراز و انباز بودند، شب به جاي و روز به جاي... گذرانیده، از غلبه جوع اقدام در سرقت و اکل مال حرام و ریختن خون ضعفای انام نموده، و رفته رفته به علاقه دار و حاکم کوهدامن و کوهستان به دادن حصه مال از مردم یار گردیده از خوف دستگیر شدن ایمن و مطمئن گشت." فیض محمد دا هم وایي چې " حتی محمد ولي خان... با او عهد امان جان در بین نهاده و پول و تفنگ و فشنگ داده، اسوده خاطرش ساخت." مؤلف سید رسول هم وایي چې " محمد ولي با این ناز و نعمت او [امان الله] با بچه سقاو همدست بوده و به او کمک مینمود."(۱۷) پخپله محمد ولي "هم د دغه داړه مار له دغه داړه مار [حبیب الله] سره تماس نیول منلئ، خو هغه دا هم ویلي چې ده دا کار د امان الله په خبرتیا او امرونو سره کړئ دئ." (ستیورټ، ۵۷۴)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستيورټ (۴۳۵) له غريبانو سره د حبيب الله له سخاوت نه هم غږيږي او وايي چې په دغه سخاوت سره " هغه ځان له غله نه وچت کړ." هغې حبيب الله حتی د انګلستان د رابن هوډ په قطار کې هم ودروه، چې شته من به يې لوټول، او له بې وزلو سره به يې مرسته کوله. غبار وايي چې " ... بچه سقا نيز در کاپيسا و پروان دسته دزدي فراهم کرد و به سرقت و قطع طريق پرداخت؛ او شبها دزدي ميکرد و روزها در کوه ها متواري ميگرديد ، و دستگيري او برای پوليس محل مشکل ميگرديد . ساحه فعاليت او انقدر وسيع شد که حتی اگر شبی با دسته خود به خانه وارد ميشد ، صاحب خانه، از ترس جان، خاموشانه او را تغذيه ميکرد و به حکومت اطلاعی نميداد. کار او به جايي رسيد که مقداري پول از خزانه مزار به کابل مي امد ، و همينکه بچه سقا شنيد ، راه را گرفت و پول را ربود ، و تعقيب حکومت محل به جايي نرسيد ."(غبار، ۸۲۱) ډېره موده نه وه تېره شوې چې حبيب الله او سيد حسين دغومره زړه ور شول چې " حتی بر بازرگانان کابل که مال التجاره، از قبيل پوست قره قل و قالين و اجناس روسي از ترکستان حمل و در کابل نقل ميدادند ، پول حواله کرده و ايشان مکتوب حواله او را به حکومت نموده، از بيم اينکه مال تجارت ايشان را از عرض راه نچاپند ، ناچار پول همی دادند و حکومت به دستجات قشون سواره و پياده عزم تعقيب و گرفتاری انها نکرده، تا که نيرو در بازو يافته، و جنگ ها در بين حکومت و ايشان واقع گشته، که چند تن به قتل رسيده، بدست نيافتادند ."(فيض محمد ، ۱۵) غبار (۸۲۱) وايي چې " در قوس که اتش اغتشاش ننگرهار تيز شد ، حکومت محل ملک محسن و چند نفري را به سبب امداد به بچه سقا محبوسا به کابل اعزام نمود. متعاقبا دولت، احمد علي خان، رئيس بلديه کابل، را به حيث رئيس تنظيمه کاپيسا و پروان با اختيارات تامه اعزام کرد ، تا از پشت سر مطمئن بوده به اطفای شورش ننگرهار پرداخته بتواند ."

احمد علي لودين په خپل دغه ماموريت کې د جرګې لار ونيوله، لکه سردار شيراحمد چې د مخه په ننګرهار کې له شنوارو سره نيولې وه. اول يې له حکومت نه وغوښتل هغه بنديان ازاد کړي چې له حبيب الله سره يې د مرستي کولو له امله نيولي وو ، بيا يې د کاپيسا او پروان له مشرانو سره جرګه وکړه. د جرګې فيصله دا شوه چې له حبيب الله سره دې پوهاوی وشي. په عين حال کي دوی ومنله چې "... در جلب قوه های محلي به دولت خدمت نمايد ." لودين وروسته له هغه چې له مرکز نه يې صلاحيت تر لاسه کړ، له شخص حبيب الله او سيد حسين سره په باغ عاروق کي جرګه شو. هلته يې " ...عهدنامه و انهم در حاشيه قران با دو نفر مذکور امضا کرد. درين معاهده بچه سقا قبول کرد که از مخالفت با دولت و شرارت دست بکشد . در مقابل دولت تعهد نمود که جرايم بچه سقا و سيد حسين را عفو نمايد ." لودين بيا د حرب وزير نه په تليفون کي وغوښتل چې " ...هشتاد و دو تفنگ و کارتوس با معاش و رتبه غوند مشري به هردو نفر، بچه سقا و سيد حسين داده شود ." (فيض محمد ، ۱۲ غبار ۸۲۱) په دې ډول دغو دارې مارانو ، چې د قانون او شريعت پر خلاف خپل وطنوال وژلي او امنيت يې ګډوډ

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړئ وو، سمله لاسه د ډسمبر په ۱۲مه د دغسي رسمي حيثيت او رسمي مقامونو خاوندان شول چې پخپله به هم ورته حيران وو. حبيب الله کلکاني يو غريب، نالوستئ کليوال و، خو ساده نه و. د سفر او بندي توب کړاونو، او د ژوند نورو ترخو تجربو د هغه عقلي قوه پياوړې کړې وه، چې په دې فکر کې شو، چې پاچا کوم هغه سلوک چې له ګوډ ملا عبدالله سره کړئ و، ممکن له ده سره هم هغسي وکړي، او له مينځ نه يې يوسي. د فيض محمد په الفاظو " ملا عبدالله با جمعي از بانيان فساد بعهد امان الله خان و سوگند قران در کابل امده به ياسارسيد." (فيض محمد، ۳۲) حبيب الله د دې لپاره چې دی هم د ګوډ ملا په شان له مينځ نه يوړل نه شي، په سرای خواجه کې د احمد علي لودين په نامه له شخص پاچا سره په تليفون کې وغږيد، چې د ځان په اړه د پاچا امان الله په نيت پوه شي. دغه تليفوني مکالمه د مخه په تفصيل سره بيان شوې ده، کومې تليفوني مکالمې چې په ټول افغان ولس او په خاص ډول پخپله په پاچا امان الله ژور اثر کړئ، همدا مکالمه وه، خو پاچا په هغه وخت کې هغه په جدي ډول په نظر کې ونه نيوله.

پاچا د شنوارو د ځپلو لپاره له ټول افغانستان نه ايله جاري يا قومي مليشياوي وغوښتې- له لوګر، پکتيا نه (منګل، ځدران، ځائي، ځمکني، مقبل، وزير او احمدزيو) نه، له ميدان، وردګ، غزني او بهسودو څخه، له پنجشير، نجراب، تګاو، ريزه کوهستان او غوربند نه، له پغمان، چاردهي نه، له مزار، قندهار، هرات او قطغن نه يې احتياطي او نظامي پوځ هم وغوښته. (فيض محمد، ۱۸) خو دا يوه پروسه وه چې وخت، تنظيم او وسله وال کېدل يې غوښتل. د منظم پوځ پرخلاف چې هم وسله وال او هم د کسبي افسرانو تر قومندې لاندې په لږ وخت کې د جنګ ډګر ته استول کېدی شي. حکومت به د مشرقي په غير شنواري قومونو او خلکو اعتبار نه لاره، چې د هغوی ايله جاري يې نه وه غوښتي، سره له دې چې هغه په کم وخت او نسبتاً لږ لګښت سره تنظيم کېدلای او د شنوارو پرخلاف استول کېدلای شو. ډېره مهمه لا دا ده چې، په کابل کې به لا منظم پوځ لږ و، چې حکومت دغسي لوی کار ته لاس واچاوه. په کابل کې چې منظم پوځ هر څومره و، زياتره برخه يې ننګرهار ته استول شوې وه. ستيوړټ په دغه وخت کې د کابل پوځ يو نيم زر ښيي. (ستيوړټ، ۴۳۸) نور ليکوالان په کابل کې په دغه وخت کې د پوځ د شمېر په اړه يا چوب دي، يا وايي چې کابل له پوځ نه خالي و.

مهمه دا هم ده چې د حرب وزارت چارواکي او په سرکې يې پخپله وزير، سردار عبدالعزيز، دغسي کسان نه وو چې په دغسي اضطراري حال او غېر عادي ژمي کې د راتلونکو ايله جاريو تنظيم وکولی شي. مليشياوو ته له زېرمه تونو نه وسلې ورکول کېدې، خو مشران يې د نامه او تجربې خاوندان نه وو. يوازې د احمدزيو د ايله جاري مشر مالوم و، چې هغه مير غوث الدين و. د ښار او چاردهي خلکو ته د هغو د کلانترو له لارې وسلې ورکړل شوې. ايله جاريو په کابل کې په پرله پسې راتګ سره دا سي حال جوړ کړئ وو، لکه په کابل کې چې حکومت نه وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له بلي خوا له تيليفوني مکالمې نه وروسته حبيب الله ته خبره د مرګ او ژوند وه. فکر به يې کاوه چې تر هغو چې امان الله په واک کې وي دې په افغانستان کې ژوندی پاتې کېدلی نه شي. خو له دې وروسته د پېښو په اړه ليکنې سره توپير لري. د بېلګې په ډول، فيض محمد (۱۸) وايي چې حبيب الله او سيد حسين دواړو په ګډه اول چاريکار ونيوه، او بيا يې احمد علي په جبل سراج کې له اتلسو ورځو محاصرې نه وروسته تسليمېدو ته اړ کړ ا و " احمد علي خان (با عده اي) از سواران نظام شاهي و پياده به تخليه ارګ جبل سراج رضا داده و عهد امان جان خود با ايشان در ميان نهاده، قلعه و قورخانه و خزانه راکه در انجا بود با هژده ضرب توپ ماشينګن و قلعه شکن و مقداري از تفنګ به ياغيان تسليم نموده، راه فرار جانب کابل را پيمود، و دزدان از تصرف اين ارګ پادشاهي مکنتي از پول نقد و اسلحه بدست اورده زيادتر دلير و جسور شده، عزم حمله و يورش بر کابل جزم کردند." خو ليکوال عزيز هندي وايي چې دا يوازې سيد حسين و، چې د چاريکارو له نيولو نه وروسته يې جبل سراج کلابند او بيا يې حبيب الله پرې خبر کړ، او له هغه وروسته و چې حبيب الله په کابل د حملې تکل وکړ. فيض محمد، په خپل پورته بيان کې، تېر وتلئ دئ. په بل ځای کې دی هم، د ستېپورټ په شان، په کابل باندې د حبيب الله بري د قوس ۲۲، ۱۳۰۷ (ډسمبر ۲۲، ۱۹۲۸) نېيي او پر دې برسېره په هغو دوولسو ورځو کې، چې دی په کابل کې په ننبتو اخته و، سيد حسين هلته نه و، که څه هم حبيب الله پيغامونه ورته استولي وو.

پر کابل باندې د حبيب الله برید

حبيب الله پخوا له دې چې په کابل ورد مخه شي، د فيض محمد په وينا (۱۹) د يو څو ملايانو او خانانو له خوا د امير په توګه وپېژندل شو، په دې ډول چې "... ملايان بعيد از ديانت... به اظهار اينکه بدون امير حمله بر کابل شرعاً بلا جواز، و اگر کسي کشته شود خونش هدر و در نزد داور بي نياز مردود است، نماز جمعه را با خطبه امارت به نام حبيب الله خواند. راه مدعا برگرفتند." غبار هم وايي (۸۲۲) چې در همين تاريخ [۲۰ قوس] يکدسته خان و دزد در قلعه ملا ويس الدين (کلکان) شبانه اجتماع کرده و بچه سقا را به عنوان (پادشاه افغانستان) شناختند و دستاري بر سرش بستند." خو د عزيز هندي په روايت (۴۰۱ مخ) حبيب الله له يرغل نه وروسته په کومې نېټې کې " په کوهدامن کې د خپل امارت اعلان کړئ او هري خوا ته يې خپل حاکمان او کارکوونکي ټاکلي او لېږلي وو." حبيب الله وروسته تر هغه د ملايانو په مشوره دا کار وکړ، چې سيد حسين ونه غوښته چې امير شي. هغه فکر نه کاوه چې دوی حکومت نسکورولی شي. د امير او پاچا لقبونه په مينځ کې سره توپير لري، او حبيب الله به دلته امير نومول شوئ وي، ځکه چې کله چې دی په واک شو، د امير لقب يې غوره

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړ. د حملې د نېټې او د حبیب الله د ملګرو د شمېر په اړه هم اختلاف دئ، او د سټیورټ د یرغل نېټه سمه ښکاري، چې هغه د ډسمبر ۱۴مه ده.

د حیرانۍ ځای لا دا دئ چې حکومت هغه وخت خبر شوچې یرغلګر د کابل ښار ته ننوتل. دوې د ښار په ګډوډ حال کې ناړې وهلې، چې غواړي له شنوارو سره د حکومت په ملاتړ وجنګیږي. دوی د غبار په روایت تر درې سوه، او د عزیز هندي په روایت شاوخوا یونیم سل تنه وو. فیض محمد د هغو ټول شمېر شاوخوا دوه زره ګڼي، خو په دوی کې یوازي دوه سوه وسله وال او نور یې پښې لوڅې روان وو. فیض محمد دا هم وایي چې د یرغلګرو لومړنی، چټک پرمختګ، د حکومت له نه اماده توب نه برسېره، دا هم و چې "... وزرای خاین و حضرت شور بازار و سردار محمد عثمان و بزرګان کابل و محمد ولي خان... و غیره راکه به ایشان اطمینان و وقت حمله را نشان داده بودند." (فیض محمد ، ۱۹ مخ) عزیز هندي (**۳۵۶**، **۳۵۷** مخ) د شمالي د یوه مشر، حاجي عبد الرحمن، د زوی له قول نه وایي چې دی په هغه مجلس کې حاضر و، چې حبیب الله په کابل باندي د یرغل تجویز کاوه، او ده دغه خبر په تکلیف سره پخپله د حرب وزیر، سردار عبدالعزیز، ته ورسوه، خو هغه ورته اهمیت ورنه کړ او پاچا یې هم پرې خبر نه کړ. د عزیز هندي په وینا " د هغه زړه او فکر ټول د دولت [پیسو] په ټولولو پسې و او دا دولت په هماغه اندازه زیات را ټولېدای شو، څومره چې پاڅون اوږدېده." دا سره له دې چې ده دغومره شته ټول کړي وو، چې یوازي "... د هغه د اسونو د اوخور ورځنی لګښت یونیم سل روپۍ وې." د عزیز هندي په نظر دا سردار عبدالعزیز و چې د پاچا امان الله "... افغاني حکومت یې د سقاو زوی لاس ته وسپاره." (عزیز هندي، **۳۵۸**) د پاچا امان الله د حرب وزیر، سردار عبدالعزیز، د ولسمشر محمد داود د ملي دفاع وزیر، سردار غلام حیدر رسولي را یادوي چې په خپلې بې کفایتۍ او ځانله د خاص اجندا په تعقیب سره د جمهوري نظام نسکورېدل ممکن کړل.

په کابل باندي د حبیب الله کلکاني او ملګرو یرغل عزیز هندي، تر نورو لیکوالانو، اوږد بیان کړئ دئ. دی د ډیرو پېښو مشاهد و، او وروسته د حبیب الله د یوه ملګري روایت بیانوي چې "... د سقاو زوی نیت دا و چې، ښار ته له ننوتلو سره سم داسې مشهوره کړي چې د خپلو ملګرو سره د پاچا کومک ته راغلئ دئ، او په دې ترتیب د کوم ځنډ پرته هغه نېغ په نېغه ارګ ته ننوځي او پاچا ونیسي."(عزیز هندي، **۳۵۹** مخ) حبیب الله به دغه تاکتیک ځکه غوره کړئ و، چې حکومت ټوله توجه شنوارو ته اړولې وه، او کابل یې نژدې له پوځ نه خالي کړئ و. او پاچا د حبیب الله له خوا ښار په خطر کې نه لیده. دا چې حبیب الله د ډسمبر په ۱۴مه (جمعه، د قوس ۲۲، ۱۳۰۷) بې له کوم غټ مانع، ځان له خپلو ملګرو سره ارګ ته نژدې ورسوه، په دې اړه ټول لیکوالان موافق دي، خو هر یوه دغه پېښه په ببل ډول بیان کړې ده. عزیز هندي (**۳۵۸**) تعجب کوي چې حبیب الله دي کابل ته "... یوازي د یو څو تنو په مرسته راشي او هیڅوک یې مخه و نه شي نیولای. ان تر دې چې هغه د انګریزي سفارت له

(c) ketabton.com: The Digital Library

سپاهیانو څخه هم وسله واخلي او د ځان له طرفه هلته محافظان ودروي او بیا هم د حربیې وزارت وربانديخبر نه وي، او نور پرمختګ هم وکړي او د پوځي ښوونځي له سرتېرو څخه توپک او وسلې واخلي او تر دې وخته هم د حربیې وزارت په خوب ویده وي." غبار د عزیز هندي د مطلب اصلي ټکی تائیدوي، خو هغه دا هم وایي چي (مخ ۸۲۲) " در وقت پیشین همین روز (۲۲ قوس) وزارت حربیه مطلع شد که بچه سقا نزدیک کابل رسیده است. چون کابل را قبلا از عسکر منظم تخلیه کرده بودند ، پس بناچار معین وزارت حربیه (حبیب الله خان) با یک عده کوچک رو به راه شمال حرکت کرد. یک دسته پولیس هم به گردنه (اسمایي) صعود و تولی گارد شاهي به استقامت (کلوله پشته) مارش نمود ، ولي بچه سقا تا ان وقت داخل سرک شهر ارای کابل شده، مستقیما ارګ شاهي را هدف قرار داده بود."

دا د نظامیانو یو ورځ ټولی و، چي په ټینګ عزم یې سقاویان، د حربیې وزارت له امر نه پرته په شا ووهل. غبار وایي (مخ ۸۲۲) چي " ... هژده نفر شاګردان تعلیمګاه سواري از باغ نزدیک (شهر ارا)، جلو سریع بچه سقا را گرفتند." خو د عزیز هندي به روایت (۳۲۱ مخ) " ... د شاهیو رساله" د " حربیې وزارت د امر رسېدلو نه پرته، له سقاویانو سره په جګړه پیل وکړ، او د سقاویانو د زیاتېدونکي سیلاو مخه یې د ښار د دروازې مخکي ونیوله." فیض محمد وایي (۱۹ مخ) " دسته ظابطان سواري... به دفاع برخاسته، ایشان را از دخول شهر باز داشتند." سقاویان بیا یو ځای بل ځای په شا کېدل. په شهر ارا کي یې لږ څه توختې او دفاع وکړه او بیا باغ بالا او شاوخوا ځایونو ته په شا شول. خو د دوی ناڅاپي حمله او چټک پرمختګ، که څه هم د لنډ وخت د پاره و، د امنیتي چارواکو او په واقعیت کي پخپله د حکومت حتی د پایتخت په خوندي ساتلو کې بې کفایتي وښوولە. او حکومتي اعتبار ته یې سخت زیان ورساوه. ښاریانو او د چاردې (چارده) خلکو چي د فیض محمد په روایت پنځوس زره توپک او پریمانه کارتوسونه له حکومت نه تر لاسه کړي وو، د خپلو کورونو ساتنه کوله اوله دوی نه لږو کسانو له حکومت سره همکاري وکړه.

لا مهمه دا ده چي د فیض محمد په روایت (مخ ۲۰) " ... حتی بعضي از مردم وزیري، منګل و احمدزي سپاهیان امیر امان الله خان را از کوه اسمایي هدف ګلوله کرده، از جمله غلام غوث [الدین]... افزون از سه صد میل تفنګ را که به دست اورده بود ، با خود در خوست برده، خلاف دولت برخاست." ارګ ته له کوم نژدې ځای څخه د پاچا نائب، محمد ولي، او بیا د حرب وزیر، سردار عبدالعزیز، هر یو توپک په لاس په داسي حال کي چې تر شا یې سرتیرې وو، په منډه روان شول. له هغه وروسته و، چې توپونو په ډزو او الوتکو د سقاویانو پر ځایونو بمباري شروع کړه، په دغه وخت کې د غبار په وینا (مخ ۸۲۳) " بچه سقا از کوه کافر و نه برجه و باغ بالا تا کوتل خیرخانه موضع گرفته و تقویه شده میرفت. در حالیکه دولت در شهرارا و قلعه بلند و کلوله پشته و تپه شیرپور، شکل دفاعي اختیار کرده بود."

(c) ketabton.com: The Digital Library

د حملې په درېیمه ورځ چې ټاک او ټوک کېده، او حکومتي نظم له مینځ نه تللئ و، برتانوي چارواکي هم له بد امنۍ نه اند ېښمن شول؛ که څه هم حبیب الله هغوی ته ډاډ ورکړئ و، چې له دوی سره به غرض ونه شي. په همدغه وخت کې یوه اکتشافي الوتکه د ښار په فضا کې را ښکاره شوه، او په پښتو او فارسي کې یې پاڼې وشیندلې، چې په هغو کې د افغان- برتانیې د دوستۍ په اړه ډېر څه ویل شوي وو، په عېن حال کې یې اخطار هم ورکړئ و چې، که د دوی سفارت ته تاوان واوښت، دوی به انتقام واخلي. په دغه کار سره هم خلک او هم حکومتي چارواکي په غوسه شول، او دغه عمل یې د افغان خپلواکۍ پر خلاف عمل وګاڼه. خو برتانویانو دغه عمل ځکه وکړ، چې وېرېدل چې په دغه ګډوډي کې، چې حکومت یې ساتنه نه شي کولی، ممکن په دوی هغه څه وشي چې په لومړي افغان-انګلیس جنګ کې، په مکناټن او په دوهم جنګ کې په کوګناري شوئ وو. دوی، چې د برتانیې سیاسي استازي وو، په دغو جنګونو کې وژل شوي وو. شنوارو خو په جلال اباد کې د دوی قونسلګري چور کړې او سوځولې وه.

ډېره دردناکه پېښه د ارګ په اوسېدونکو باندې د یرغل هیبتناک اثر و، چې ماشومان یې په ژړا او انګولا کړل، او پاچا مور یې دغومره ووېرووله چې د ارګ محافظان او د شاهي رسالې سرتیري یې پرې نه ښوول چې له دوی نه لیري شي. پخپله پاچا یې هم تر دې حده په غوسه کړئ و، چې خپل وزیران یې ملامتول چې له حالاتو نه یې بې خبره ساتلئ و. دی چې یو زړه ور شخص و، څو ځله یې وغوښتل چې پخپله د جګړې ډګر ته ورشي خو "... هر ځل به سرونه د هغه پښو ته ټیټ شول او په ډېر منت او زاریو او ژړاګانو به یې له ارګ څخه له وتلو منع کړ." (عزیز هندي، ۳۲۲) خو پېښو په پاچا سخت اثر وکړ. په نتیجه کې د قومونو د نه همکاري او "... بې وفایي مردم کابل و چاردهي... یاس به او روي داده، مادر و زوجه و پسران کوچک خویش را با تمام جواهرات دولتي در روز چارم حمله حبیب الله و سید حسین به سواري طیاره به قندهار فرستاد." (فیض محمد، ص ۲۰)، خو عزیز هندي وایي (مخ ۳۷۱- ۳۷۸) چې "... په دې موده کې د سقاو زوي مرستي ته نه پخپله سید حسین راغئ، او نه یې کومه مرسته راولېږله."، خو د سقاویانو په ځایونو باندې د توپونو ګولۍ او له الوتکو نه بمونه غورځېدل، چې له امله یې د یرغل په پنځمه یا شپږمه ورځ د حبیب الله او ملګرو زړه ورتیا له مینځ نه لاړه. بې وسلې کسان یې په شا شول او پاتي یې په "زیات شمېر یا ژوبل یا مړه شول."

دوی چې د کلوله پشته او باغ بالا له سلاح کوټونو نه پرېمانه وسلې تر لاسه کړي وې، ښه جنګېدل. حتی هغه وخت چې حبیب الله په باغ بالا کې پټ و، په شراپنل یا چرې سره په اوږه ولګېد، او ټپي شو، بیا هم جنګېده، او د خپلو ملګرو معنویات یې لوړول.(عزیز هندي، ۳۷۳، فیض محمد، ۲۰) په پای کې د یرغل په لسمه یا یوولسمه ورځ ټول یرغلګر په شا شول، اول له نو برجه کلا او بیا له باغ بالا او شاوخوا ځایونو څخه. په دغه ډول حکومتیان په یرغلګرو غالب شول، او د کابل ښار یې د هغو له خطر نه وژغوره. په همدغه وخت کې و

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د ترکيې جنرال، کاظم پاشا د جنګي چارو د تنظيم لپاره کابل ته ورسېد. واضحه ده چې د حکومتي چارواکو او په سر کې د وزير عبدالعزيز ستره غلطي دا وه چې د کابل د ښار د دفاع لپاره يې کافي قوه نه وه پرې ايښې، او حبيب الله او ملګرو ته يې اسانه کړه چې په زړه ورتيا او مهارت له دغه حال نه استفاده وکړي. په اصل کې دا د پاچا امان الله غلطي وه، چې د نيکه او پلار پوځ يې کم کړئ، د دغه فکر له مخې چې دا د قلم وخت دئ، نه د توري، که څه هم د ده دغه بېځايه شعار د خوست ياغيانو د مخه باطل کړئ و.

حبيب الله او ملګري يې چې کوهدامن ته په شا شول، کوهدامنيان او کوهستانيان يې ناراض وليدل. البته روحانيونو يې د پخوا په شان د حکومت پر ضد تبليغ کاوه، او پخپله پاچا يې "کافر" باله او خلک يې جهاد ته بلل، خو خانان، ملکان او عام خلک يې حيران وو چې څه ډول چلند غوره کړي. عزيز هندي يوازنی ليکوال دئ چې په دې اړه يې اوږده ليکنه کړې. دی وايي (عزيز هندي، ۳۹۴-۳۹۲) چې وروستي له دواړو نه په وېره کې وو او دغه وېره يکي عامه وه چې " د حکومت پوځونه به د سقاو زوي په تعقيب شي، او څنګه چې دی غل او لوټمار دئ، وبه تښتي او په غرونو کې به ځان پټ کړي او بدنامي به په دوی راځي." بيا نو د دغو "... سيمو زيات اوسېدونکي له خپلو سيمو څخه" نجراو، پنجشير او نورو سيمو ته کډه وکړه." ځينې يې په دې فکر هم وو چې څه وخت "... د حکومت پوځونه د شمال سيمو ته ننوځي، هغوی به په يوه ترتيب د سقاو زوی او د هغه ملګري ونيسي او حکومت ته به يې وسپاري." عزيز هندي بيا وايي چې " که په دې وخت کې د حکومت پوځونه د شمالي سيمې حدودو ته ننوتلي وای، نو د سقاو زوی له مينځ نه تلل ضروري و."

خو حکومت په سقاويانو باندې خپل بری تعقيب نه کړ. پر ځای يې تبليغي پانې وشيندلې، او له توپونو او بمونو څخه يې کار واخېست، او له پوځ نه يې کار وا نه خېست او له تبليغي پانو نه، چې له الوتکو نه خپرېدلې" ... داسې ښکارېده چې دولت د شمال ټول اوسېدونکي د دغه پاڅون مسئول ګڼي، او ډېر زر به پوځونه هلته ولېږي." ځنګه چې عام وګړي نالوستي وو، مغرضانو "... اوازې خپرولې چې پاچا خپلو پوځونو ته د دوی د عامې وژنې امر کړئ دئ." حکومت ضد تبليغونه او اوازې عامي شوې، او وېره ډېره شوه. د حبيب الله ملګرو، روحانيونو او نورو "فساد غوښتونکو" له دغه حال نه په استفادې سره د حبيب الله د امارت موضوع پورته کړه. عزيز هندي وايي چې په دغه وخت کې و چې حبيب الله په کوهدامن کې، د پورته کسانو له خوا امير غوره شو. د امارت وړاندیز اول سيد حسين ته شوئ و، خو هغه و نه مانه، ځکه چې هغه "... هيڅکله په دې ايمان نه لاره چې د حکومت په قدرت باندې دي بريالی شي." (عزيز هندي، ۴۰۰) بيا نو حبيب الله په "... جبر سره په خلکو خپله سلطه ټينګوله، او له خلکو څخه يې سرتيري په زور را ټولول."

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دغو ټولو انکشافاتو په وړاندي د حکومت ځواب دا شو چي "... له کابل څخه يې د ليري ويشتونکو توپونو خولې له امتياز نه پرته د دې ياغي خلکو خواته کړې، او په کلای مراد بيګ باندي يې ګولې واورولې." په دوهمې اونۍ کي يې هوايي بمباری هم پيل کړئ. په دې ډول په دغو بمباريو او ګولیو سره بې شماره عادي کسان تلف شول، په تېره وروسته له هغه چي شديدې شوې. په دغه حال کې ډېر په دې فکر شول چي د حکومت په بري کي "د دوی بربادي ده." بيا هم ډېرو خلکو له حکومت سره د جنګ پر ځای هجرت ته دوام ورکړ، خو "... د دوی خانان او مخور کسان له خپلو لښکرو سره تر پايه پوري د سقاو د زوی مرستي ته رانغلل." کوم کسان چې له حبيب الله سره ملګري شول، هغه بې وزلي وو، چي مقصد يې لوټماري وه، نه جنګ. دوی ته "... په دې ډول د ډوډۍ پيدا کولو يوه ښه لاره برابره شوې وه." (عزيز هندی، ۴۰۲-۴۰۵)

د کابل ښار استحکامات او د پاچا ناڅاپي استعفی

غبار وايي (مخ ۸۲۴) چي حبيب الله او ملګري يې د ډسمبر په ۲۵مه له کابل نه په شا شول، له هغه وروسته "... تقريبا دوازده هزار عسکر منظم و غير منظم در سرتاسر خط کوتل خير خانه و غيره حصص تمرکز يافت و اشغال قطعي کاپيسا و پروان محتمل گرديد." خو دی دا هم وايي چي د عالي مرکز د نشته والي يا سبوتاژ له امله د مارش امر و نه شو، او دغه جبهه په دفاعي حالت کي پاتې شوه. د فيض محمد په وينا (مخ ۲۱) دغه جبهه په منظم پوځ او ايله جاري سره وار په وار پياوړې کېدله او په قلعه مراد بيګ او نورو برخو کې د کوهدامنيانو پر ځايونو ګوزارونه کېدل، خو ګټه يې نه کوله. عزيز هندي د دغه وخت پيښې په تفصيل ذکر کړي، چي لنډيز يې دا کيږي، چي د ترکي جنرال، کاظم پاشا په تجويز د کابل په جنوب لويديځ او شمال لويديځ کي دفاعي کرښې جوړې شوې اود منظم او غېرمنظم پوځ کابو دوه ويشت زره پوځ ځای پر ځای شو، او د هر محاذ قومنداني د يوه جرنيل په غاړه شوه. باغ بالا د جبهې د مرکز په شان مظبوط شو او په لوړو غونډيو او د الوتکو د ډګر په لوړو ځايونو کې توپونه ودرول شول، او د کابل امنيت په دې ډول ونيول شو. پوځ ته هم د پرمختګ امر ورکړل شو، او قوماندې يې هم سور جرنېل محمد عمر ته وسپارله شوه. دی چي يو زړه ور قومندان و، زيږ، ظالم اوبډي خور هم و، چي له امله يې څو ځله بندي شوئ، خو د ضرورت په حال کي به سمله لاسه ازاد او وظيفه به وروسپارله شوه، لکه اوس چي همدغسي وشول.

دا چي د جنرال محمد عمر تر لاس لاندي قوه څومره وه، مالومه نه ده، خو هغه د ټول پوځ يوه برخه وه، چي له کابل نه يې لس ميله ليري يو څو کلي ونيول، او د کلای مرادبيګ د څوکو په هغه خوا کي يې مورچې جوړې کړې او هغه يې خپل مرکز وټاکه. ده مهمات راټول کړل، د دې لپاره چي په سيمې کي د ننه ور د مخه شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو ده يوه غټه ستونزه هم لرله، او هغه دا چې د ده په پوځ کې د ځدرانو او منګلو جنګيالي د خپلو مشرانو تر قوماندې لاندې وو، دغه مشران د خوست په جنګ کې له ده سره دغومره وران شوي وو، چې له هغه " سره يې خبرې څه لاندې باندې کولې، تر څو خبره زور ته ورسېده او له دواړو خواوو څخه څو تنه ژوبل [شول] او پخپله سور جرنېل هم په پښې په ګولۍ ولګېد. او هغه له ميدان څخه د خپلې خېمې په خوا په شا شو. ډېر زر دا اوازه په رضا کارانو او پوځ کې خپره شوه، او د جګړې په لومړۍ ليکه کې يوه عامه ناارامي پيدا شوه." له کابل نه د پاچا نايب محمد ولي سمله لاسه دلته ځان ورسوه او د منګلو په غوسه شوي مشران يې ارام کړل، خو د سور جرنېل په پوځ باندې د ۱۹۲۹ کال د جنوري په ۱۳ مه شپه يو ناڅاپي بريد له حد نه ډېر اثرناک ثابت شو.

په هغه " ... شپه د سقاو زوی ورور، حميدالله، پنځوس تنو ... د څلورو خواوو څخه يې د شبخون تکل وکړ. او د دې غلچکي بريد هدف يوازې دا و، چې سرکاري پوځ او رضاکاران يوځه وارخطا کړي." خو، " همدا چې غلچکي بريد پيل شو [دسرکاري پوځ] يوه برخه په دې فکر شوه چې د کوهستان لښکر، چې د راټولېدو اوازې يې خپرې وې، ناڅاپي يرغل کړئ دئ، او يوې بلې برخې داسې فکر کاوه چې قبايلي لښکر د سهار پېښه يو ځل بيا راپورته او توده کړې ده، او پوځونه يې چې د سختو سړو له امله په خپلو خېمو کې دننه پراته وو، په ډېره وارخطايي له خېمو نه راووتل، او کله چې يې وليدله چې له څلورو خواوو نه ګولۍ اوريږي، نو جرئت يې له لاسه ورکړ او د شپې په دې وېرووونکې تياره کې چې هري خواته هڅه وکړه ، په هماغه خوا وتښتېدل."(عزيز هندي، ۴۱۴) په دې ډول حبيب الله او ملګرو ته يې د سرکاري پوځ ټول توپک، ماشيندار او توپونه په لاس ورغلل، او دوی ځانونه کابل ته نږدې ورسول. خود کابل دفاعي ترتيبات، لکه چې د مخه ويل شوئ، دغومره پياوړي وو، چې حبيب الله او ملګرو ته يې د کابل نيول ممکن نه و.

خو چې "د دې مخکينۍ کلا (کمر بند) د ماتېدلو خبر غازي امان الله ته په هماغه نيمه شپه ورسېده... د هغه په افغانستان باندې د راتلونکي حکومت د ټينګېدلو ټولې هيلې له مينځ نه ولاړې." (عزيز هندي، مخ ۴۱۷) تراجيدي يوازې دا هم نه ده. ياغي شنواري د پاچا د پاره غټه اندېښنه وه. د فيض محمد په ژبه (۲۱، ۱۰۸ مخونه) د ننګرهار د تنظيمې رئيس، سردار علي احمد، " به طمع امارت با خامه خديعت و فريب به امان الله خان نوشت که: ۲۳ هزار کس از شنواري و غيره جانب کابل به راه افتادند، اطلاعاً عرض شد. و اين مکتوب او به امان الله خان رسيده موجب هراس او گشت." فيض محمد بيا ليکي چې پاچا "... هم به فراست دريافت که وزرای غدار و خيانت کارش او را دست بسته به حبيب الله خان خواهند سپرد، ناچار ترک سلطنت نموده، فرار اختيار کرد که گويا فرارش از همان مکتوب علي احمد خان به روی کار آمده."(فيض محمد، ص ۱۵۸) په بل ځای کې فيض محمد د پاچا عزم په دې ډول يادوي: " از بي وفايي قشون نظامي و قومي و اهالي شهر کابل و چار دهي...

(c) ketabton.com: The Digital Library

امیر امان الله خان را از حصول ظفر مایوس ساخته در خوف و رعب گرفتن و به پسر سقا سپردن انداختند."
(فیض محمد، ۱۵۸- ۲۱۰)

په دې ډول پاچا د مقاومت روحیه له لاسه ورکړه. که څه هم د کابل استحکام پیاوړی، پوځ پر ځای، او وسلې پربمانه وې، د توپونو او څو جنګي الوتکو په ګډون. پاچا په هماغه نیمه شپه کې، بې له دې چې له چا سره مشوره وکړي، خپل مشر ورور معین السلطنه سردار عنایت الله، که څه هم د واکمنۍ شوقي نه و، راضي کړ چې د ده پر ځای پاچا وي. دی بیا د سهار پر نهو بجو د ۱۹۲۹ کال د جنوري په ۱۴مه له محمود طرزي، دباندنیو چارو وزیرغلام صدیق، د دربار وزیرمحمد یعقوب، او داخله وزیر عبدالاحد (مایار) سره په موټرونو کې د کندهار په لور روان شو.(فیض محمد، ص ۲۱، ستیوړټ، ۴۲۹ مخ) عزیز هندي د پاچا امان الله د دغه سفر ربړونه هم یادوي، چې هغه د پرله پسې واوري اوربدولو له امله، د جدي سخت ساړه او په پاچایي موټرونو کې د کافي تېل نشته والئ وو، خو څنګه چې پاچا په "ډیرو باوري کسانو هم ډاډ له لاسه ورکړئ و" خپل قیمتي وخت ضایع نه کړ او له لږو تېلو سره هم د کندهار په لور روان شو. په لار کې یې د تیلو د یوه ټانکر نه تېل تر لاسه کړل، خو د غزني او مقر تر مینځ، له لنډو وقفو نه پرته، د پرله پسې واوري اوربدلو له امله سړک د موټرو د تللو نه و، تر څو چې هغه د خلکو په مرسته د موټر تللو وړ شو. (عزیز هندي، ۴۲۲-۴۲۵ مخونه) ستیوړټ لا وایي چې امان الله د خپلو ملګرو سره څلور ساعته پیاده مزل وکړ، چې مقر ته ورسېد، او اوښئ (اخښئ) یې، محمد حسن، له کندهار نه له څو موټرو سره راغئ او بیا دوی ټول کندهار ته لاړل. دغه ټول سفر ۳۲ ساعته ونیول.

د امان الله له ګوښه کېدو نه وروسته دري مهمې پېښې وشوې: د ننګرهار د تنظیمې رئیس، سردار علي احمد، د پاچایي اعلان وکړ، خو په دغه کار کې پاتې راغئ او حتی مجبور شو، د ځان ژغورنې په مقصد میدان ترک کړي، او په ډیرو تکلیفونو سره پېښور ته لاړ شي. بله پېښه، چې ممکن افغانستان او افغانانو ته سخته تمامه شوې وای، د غلام نبي په تش په نامه سروالي د شوروي اتحاد د زر کسیز پوځ له مزار نه پر شا کېدل و، چې کابل ته د تګ په حال کې و. دغه موضوع په افغان لیکوالو کې اروا ښاد خلیل الله خلیلي، په افغانستان باندي د شوروي اتحاد لومړی یرغل په نامه کتابګوټي کې کښلې وه. په دې وخت کې په مسکو کې د برتانیې سفیر، بریټ وبټ (Braith Waite) په خپل اثر کې، چې د روسیې د رسمي پانو پر بنسټ یې کښلئ، لیکي چې" روسانو د ۱۹۲۹ کال په پسرلي کې په افغانستان یرغل وکړ، چې امان الله په خپل لرزېدلي تخت، بیرته کښېنوي. ستالین شاوخوا زر کسان، په افغان یونیفورم کې، د خپل پخواني نظامي اتاشې، پربماکوف، په قوماندانۍ چې ترکي یونیفورم یې اغوستئ و، افغانستان ته واستول. هغو مزار او بلخ له سختو جګړو وروسته ونیوه، خو د محلي خلکو خواخوږي یې زر له لاسه ورکړه، او ستالین چې خبر شو، امان الله تښتېدلئ، هغه یې بیرته وغوښتل."(۱۸) ستیوړټ دغه پېښه په یو څه تغیر، خو په اوږده ډول، بیان کړې، او ویلي چې دغه انتخابي

(c) ketabton.com: The Digital Library

قوه له شاوخوا اتو سوو کسانو ځخه جوړه شوې وه، د يو څو الوتکو په ګډون دغه قوه د مې د مياشتي په اولو کې يانې د حبيب الله کلکاني د امارت په مهال افغانستان ته واستوله شوه، او ستالين چې هغه بيرته وغوښتله، غلام نبي بيا هم له خپلو افغان جنګيالیو سره تر بامیان پورې د مخه ولاړ، او بيا په شا شو. (ستيورټ، ۵۲۱)

داچې دغه قوه د پاچا امان الله په غوښتنه استول شوې وه، معلومه نه ده. ستيورټ وايي چې دا په مسکو کې د افغانستان د وخت سفير، غلام نبي (څرخي)، او وروريې، د باندنيو چارو وزيرغلام صديق (څرخي) کار وو. وروستی چې د دوو مياشتو لپاره مسکو ته تللئ و، هلته يې له خپل ورور سره په ګډه دباندنيو چارو کميسار او د اسيا په چارو کې د هغه مرستيال، کاراخان، نه وغوښتل چې له امان الله خان سره د بيرته واکمن کېدلو په لار کې مرسته وکړي. له هغه وروسته و، چې د شوروي اتحاد سياسي بېرو (پوليټ بېرو يا سياسي دفتر) دغه فيصله وکړه. دا چې دغه مرسته دي په څه ډول وي، په دې اړه دواړه ورونه، جنرال پريماکوف او ستالين سره، چې د شوروي اتحاد ستر واکمن وو، وغږېدل او دغه قوه په هغه ډول واستول شوه چې پورته يې بيان وشو. (ستيورټ، مخ ۵۲۱) مالومه نه ده چې د شوروي اتحاد دغه پوځ دغو ورونو پخپل سر بللئ و، يا يې د پاچا امان الله په هدايت غوښتئ و. دا ويل کيدی شي چې غلام صديق به له کندهار نه د پاچا امان الله په امر تللئ وي. دا چې ستالين دغه قوه افغانستان ته استولې وه، د تعجب وړ ښکاري. ده چې د قدرت ګټلو په لار کې خپل رقيبان ځپلي و، په دې پيل کړئ و چې د ننه په شوروي اتحاد کې سوشليزم عملي کړي. د دې مانا دا کېدله چې دی به نورو هيوادونو ته د انقلاب له صادرلو نه ډډه کوي، په داسي حال کې چې د ده ستر مغلوب رقيب، ليون تراتسکي، معتقد و چې د "اکتوبر انقلاب" د ساتلو لپاره دې په نورو هيوادونو کې دايمي انقلاب وهڅول شي. هغه دغومره انقلابي وو، چې ويل يې څوک چې په شلمي پېړۍ کې پيدا شوئ، او انقلابي نه وي، سهوه کړې ده.

عجبه لا داده چې د پاچا له ګوښه کېدلو نه درې ورځې وروسته، يانې د جنوري په ۱۷مه حبيب الله کلکاني، ببله دې چې جګړه يې کړې وي، په ارګ مسلط شو. سردار عنايت الله له درو ورځو پاچايي نه وروسته، د خپلې کورنۍ او ځينو لوړپوړو چارواکو سره په برتانوي الوتکه کې پېښور ته ځان خوندي وايست، او حبيب الله ځان خادم دين رسول الله ونوموه او په واکمنۍ پيل وکړ، چې د کورني جنګ په حال کې يې نهه مياشتي دوام وکړ، او بيا، د جنرال محمد نادر په سروالي، د يحيی خېل کورنۍ په واک شوه.

امان الله په کندهار کې د دوهم مستعفي پاچا، عنايت الله، او درېيم مستعفي پاچا، علي احمد، له يوځای کېدو نه وروسته، بيرته د پاچا کېدلو حرکت پيل کړ. د کندهار خلکو ورسره خواخوږي وښوولە، خو د جنګي مېړو په ورکولو کې زړه نا زړه وو، او امان الله چې هغو ته وويل، دی به د مېړو جلبولو لپاره هرات ته لاړ شي، کندهاريو بيا شاوخوا څوارلس زره مړونه ورته تنظيم کړل. ده بيا هلته يو نوئ حکومت تنظيم کړ، او له نوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

قومي پوځ سره د ۱۹۲۹ د مارچ مياشتي په ۲۵مه د کابل په لور روان شو، او په غزني کې له دوو زرو نه زيات هزاره مېړونه د ملاتړ لپاره ورسره يوځای شول. خو په غزني کې دی له خطرونو سره مخ شو. لومړی خطر د امير حبيب الله د پوځيانو له خوا و، چې ډېر ليري نه و. ده ته بل خطر د سليمان خېل او اندړ پونده قومونو له خوا و، چې د موسمي کډوالي په لړ کې له هند نه غزني ته رسېدلي و، او دوی د شيراغا مجددي له خوا د پاچا پر ضد لمسول شوي و. مجددي چې کلونه د مخه د پاچا امان الله سره د هغه د ريفورمونو په سر له افغانستان څخه وتلئ او په دېره اسماعيل خان کې دېره و، دغه پونده قومونه د هغه مريدان و. په پونده قومونو کې سليمان خېل شتمن او د وسلو خاوندان وو. خو د دوی توپکونو کافي کارتوسونه نه درلودل. حبيب الله چې په کابل د دوی له دغه حال نه خبر شو "... وزارت حربيه را فرمان کرد که از هر رقم فشنگ که به تفنگ های انها راست بيايد صندوق های زيادي را فوراً حمل و نقل داده، به انها برسانند." (فيض محمد، مخ ۹۷) د پاچا پوځ چې يو ځای بل ځای په نښتو کې بری موندلئ و، په ښه حال کې و. په همدغه حال کې و چې يوه ملا چې غوښتل يې ځان پاچا ته، د عرض کولو په پلمه، ورسوي، او په تبرګي يې ووژني، سمدلاسه ونيول شو، او ووژل شو. په کابل کې نوي امير د خپل ورور، حميدالله او د کابل والي، محمد محسن، د ظلمونو له امله له مخالفتونو سره مخ شوي و، که څه هم دوی تبليغ کاوه چې پاچا امان الله د اسلام له دائرې نه بيرون شوئ دئ. تر دغه وخت پوري وردګو د نوي امير د پوځ څو حملې په بري سره شنډې کړي وې. داخله وزير عبدالاحد (مايار وردګ) پاچا ته مشوره ورکړه چې د وردګو په لار په کابل ور د مخه شي، خو پاچا د خپل اوښې[اخښي]، محمد محسن، په مشوره وروسته له هغه چې يو شمېر کندهاريو د جنګ ميدان پرې ايښئ او د کندهار په لور روان شوي و، د مې په ۲۳مه ناڅاپه د کندهار په لور مخ په شا شو. دوی لا په داخله وزير هم شکمن شول چې غوښتل يې په دغه ډول دی د امير حبيب الله پوځ ته په لاس ورشي. (ستيوارټ، مخ ۵۲۵) د کندهار ښار ته نژدې چيرته په کوم ځای کې د هغه ټوله کورنۍ - ۲۷ تنه نارينه، ۳۵ ښځې او ماشومان او درې نوکران په څو موټرونو کې ورسره يوځای شول، او ټول په ګډه کوټې ته ولاړل، چې هغه په برتانوي هند کې حسابېدله. پاچا بيا له خپلې کورنۍ سره بمبيې ته کډه وکړه او له هغه ښار نه په کښتۍ کې ايټاليې ته لاړ، او د ژوند تر پايه پوري هلته استوګن شو، تر څو په کال ۱۹۲۱ کې وفات شو، او مړئ يې د افغانستان د جلال اباد په ښار کې د پلار تر څنګه خاورو ته وسپارل شو.

پاچا امان الله او د هغه لس کلنه واکمني

<u>د پاچا امان الله لس کلنه واکمني</u>، د پېښو د نظر نه، ډېره شتمنه ده. هغومره چې دی په افغانانو کې يادېږي، پلار او نيکه يې نه يادېږي، که څه هم د هغو د هر يوه د واکمنۍ موده، د ده تر مودې ډېره اوږده وه، او

(c) ketabton.com: The Digital Library

نیکه یې امیر عبدالرحمن خان لا د معاصر افغانستان د دوهمي دورې مؤسس دئ، سره له دې هم د پاچا امان الله د واکمنۍ په اړه تر اوسه کوم جامع، افاقي او انتقادي اثر کښل شوئ نه دئ. د دغسي اثر د نشته والي له امله به و، چې وروستیو سمون پالو واکمنو ډلو، د محمد داود د صدارت له دورې پرته، غټې تېر وتني وکړې او افغان ولس ته یې ډېر زیانونه ورسول.

د پاچا امان الله د واکمنۍ په اړه د عزیز هندي، فیض محمد، او غبار، او تر څه حده د لودویک ادمک، او ریه ستیورټ لیکني ډېري مهمي دي، خو جامعي نه دي. اروابنـاد غبار تـه مي یوه ورځ یـاده کړه چې لـه تانه توقع کېدله چې، د پاچا امان الله په اړه دې جامعه لیکنه کړې وای، خو هغه خبره هسي تېره کړه. په اصل کي لـه پاچا امان الله سره ببعدالتي شوې ده. کلونـه کلونـه د هغـه نـوم نـه اخېسـته کېده، او دارالامـان یې پـه نـوي کابـل واړول شو. خو پـه افغانسـتان کې نـوي پـه واک شـوي کـورنۍ، لـه پخـوانۍ واکمنـي کـورنۍ سره همدغسـي بې عدالتي ګاني کړې دي. نو د پاچا امان الله په اړه نه دا چې بحثونه ونه شول، انتقادي بحثونه هم پرې ونه شول، او په اړه یې سطحي او ناسم ذهنیت خپور شو او پاچا امان الله او واکمني یې هغسي چې وه ونه پېژندل شوه. خو دی اوس هم مخالفان او پلویان لري، او په اړه یې احساسات پاریږي. په دې وروستیو کې لا ویب سایټې نېشنلستان د هغه د سر پرېکړو په شان سلوک کوي. دا به له دې امله هم وي، چې افغان کلتور پـه اصـل کې پـه یـو کرښـه ییز فکر بنا دئ: یا نیکي یا بدي، غندنه یا ستاینه، کفر یا اسلام، سپین یا تور او داسي نور. دا به د اوسـتا (Avista) پـه حوالـه د سـپتامه (Spitama) تـه منسـوب د اوښـبه، زردښـت، فکـري میـراث وي چـي نـړۍ یـې د دوه ګـونې مفکورې، یا د اهورا مزدا (د نیکۍ خدای) او اهریمن (د بدۍ خدای) په نامه وېشلې وه. (۱۹) د زردښت عقیدوي فکرونـه د اټکـل مخزیـږدي شـپږمي پېړۍ نـه د اسـلام تـر خپرېـدو پـوري پـه افغانسـتان او پـارس کې مـروج وو. سپتامه د پښتنو یوه څانګه وه چې ډېر نامتو اتل یې سپتامتنر و، او هغه څه کم دوه کاله له مقدوني سکندر سره په اریانه او سغدیانه کې وجنګېد.

پـه افغانسـتان کـي د رسـمي پـانو د ارشـیف نشـته والـۍ هـم د تـاریخي موضـوعاتو پـه اړه د متوازنـو او افـاقي اثـارو لیکـل مشـکل کـړي دي. اوس خـو د یـوه کرښـه ایـز کلتـور جـذمي تـوب پـه اثـر، د دیـن پـه نامـه حیرانوونکي عملونه، لیکني او تلقینونه کیږي. له نیکه مرغـه پـه دې وروسـتیو کې، د نویـو تعلـیم کړو، ازادي پالو په هسکېدلو سره په افغانانو کې انتقادي روحیه ټوکېدلې، او هیله کیږي، چې وروسته به څو کرښه ایز فکر د دغه منحط یو کرښه ایز کلتور ځای ونیسي او د متوازنو او انتقادي لیکنو دپاره به ډګر هوار شي. دغه حال بـه بیا د فرد، ډلې او ټولنې د پېژندلو په لار کي غټه مرسته کړې وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس به په دې اړه خاصي خبري وشي، چې پاچا امان الله خپله واکمني له لاسه ورکړه، په داسي حال کي چې دی په ۱۹۱۹کي د دغسي افغانستان واکمن شو ،چې ټینګ مرکزي حکومت او قوي پوځ يې لاره، او په خزانه کي يې شاوخوا ۱۵۰ میلیونه روپۍ موجودي وې. پاچا امان الله د پوره خپلواکۍ په ګټلو سره، په ولس کي د منلي توب هسکي ته ورسېد ، خو لس کاله وروسته ده ځان مجبور ولید چې له خپلي کورنۍ سره له افغانستان نه د تل لپاره ووزي، هغه وطن چې ده يې په اړه ويل چې "از خدمت به وطن بالاتر عشقي ندارم."

د پاچا امان الله اوله غټه ناکامي په منځنۍ اسيا کي وه، چې هلته يې په ملکي جامو کي سرتيري واستول او ډيري پيسې يې ولګولې، په دې هيله، چې د انور پاشا او محمود طرزي د تجويز له مخي دی به د يوه اسلامي کانفډرېشن مشر وي په منځنۍ اسيا کې د لومړي نړيوال جنګ په ختم سره، او د تزاري امپراتورۍ په پاشل کېدو سره سياسي تشيا او ګډوډي مسلطه شوې وه. هلته افغانانو په اول کې ښه پرمختګ وکړ، او په ډيرو سيمو کې، په تېره بيا په مرو کي يې نفوذ خپور شو ، خو په مسکو کي چې د بولشويکي نوې حکومت ټینګ شو ، او د مسکو-تاشکند ربلوې بيرته چالانه شوه ، نوي حکومت واکمني هلته جاري کړه شو ، دا د پاچا د اجندا پای شو ، او خبرداری هم ورته ورکړل شو ، چې له سيمي نه په شا شي. امان الله همدغسي وکړل، خو شورويانو سره له دې هم افغانستان ته د پنجده د سپارلو وعده پر ځای نه کړه. د دواړو دوستي پر ځای وه، خو په منځنۍ اسيا کې د حکومت ټول کوښښونه او لګښتونه بابېزه شول.

د پاچا امان الله ډېره غټه ناکامي په ۱۹۲۴ کي د خوست ياغي توب وو. غبار يې علت دا ګڼي چې "... دهقانها و مردم خوست که از سوی اداره و فشار مامورين دولت ناراض بوده و از تبليغ عمدي (قانون ناسخ مذهب است)، فريب خورد ، و زير پرچم خان و ملا قرار گرفته بودند ، به استقامت لوگر حرکت کردند" (غبار، ۷۹۸). فيض محمد (۱۴) هم د چارواکو ناوړۍ چلند او بډې اخيستلو ته ګوته نيسي، خو دی دهغه نړدې او مشخص علت د حاکم امرالدين په هغه امر کي وينې چې د منګلو د يوې ښځې په دعوه کي فيصله د هغه چا په ګټه شوې وه چې ښځه پرې ولاړه وه. قاضي ملا عبدالله د دعوې هغه بله خوا نيسي، چې دغه ښځه په وړکتوب کې د هغه په نامه شوې وه. دلته د حکومت د اصلاحاتو په لړ کې، د ښځو په اړه نوئ قانون له مروج دود سره په ټکر کي و، او ملا عبدالله دغه دود د شريعت له مخې د اجرا وړ ګانه. هغه "... بر حاکم اعتراض اعراض از شرع مطهر کرده، حاکم به ترديد و تنقيد فقيه او وقعي ننهاده، گفتارش را به گوش قبول جای نه داد." دی بيا وايي، چې "ملا عبدالله که مترصد افروختن فساد بود ، فرصت يافته اقدام در ايقاذ نايره کينه و عناد نموده و مدعي ملزم را تحريک و ترغيب به ننگ افغاني بودن در نزد ملکان و قبايل کرده، خود نيز دامن زن اتش فتنه گشت و نائره قتال را حسب الزام خويش در اشتعال اورده و تمامت قبايل سمت جنوبي از تبليغات و تحريکات ملا

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالله لنگ که ابراز تائید دین مبین و تنویر شرع متین مي نمود، و مردم را وعده بهشت میداد، رشته محاربت را با دولت تا یک سال و دو ماه امتداد دادند."

ځیني کسان د خوست په یاغي توب کي د پخواني امیر، محمد یعقوب د کنیزي د زوی، عبدالکریم، لاس ویني او وایي چي هغه له هندوستان نه منګل ته راغئ، او د ځان د امیر کېدلو لپاره یې دغه یاغي توب تحریک کړ. خو دوی فکر نه کوي، چې دغه یاغیګري د ۱۹۲۴ د مارچ په کومه نېټه یاني هغه وخت شوئ و، چي هوا یوځه توده شوې وه او عبدالکریم د اګست د میاشتې په کومه ورځ، یاني شپږ یا اوه میاشتي وروسته منګلو ته راغلئ، او دغې یاغیګرۍ دغه وخت خپله تودوخې له لاسه ورکړې وه، او د هغه راتګ لا په یاغیانو منفي اغېزه وکړه، او دی بیا بیرته هند ته په شا شو، او د هند حکومت هغه برما ته تبعید کړ، او هلته یې هم تر ځارنې لاندي ونیوه، او هغه بیا ځان وواژه. په یوه بل روایت هغه کوم بل افغان وواژه. عجبه ده چي څوک د نامتو غازي محمد ایوب هغه زوی نه یادوي چې، چي د دغي یاغي ګرۍ په وخت کي یې ځان وزیرستان ته ورسوه، خو څه یې له لاسه و نه شول.

د خوست تراژیدي افغانستان ته ګرانه تمامه شوه. د فیض محمد په روایت له دواړو خواوو څخه څوارلس زره کسان له مینځه لاړل. یو اته سوه کسیز کنډک چي له ځوانو رضاکارو افغانانو نه جوړ و، ټول له مینځه لاړ. او حکومت ته دېرش میلیونه روپۍ تاوان واوښت. ټول اصلاحات چي تر دغه وخت پوري شوي وو، لغو شول. دغه لویه تراجیدي د پاچا امان الله لپاره د عبرت درس کېدلی شو، خو هغه ترېنه زده کړه و نه کړه، او څلور کاله وروسته په ۱۹۲۸ کي یې د لومړۍ دورې تر اصلاحاتو نه په کراتو ډېرو پاروونکو اصلاحاتو پیل وکړ، چي نږدې ټول یې په افغانانو باندي په حکومتي زور د اروپایې ژوند طرز او دودونو تحمیل وو، چي پای یې بیاهم د افغانانو وژل کېدل، د پاچایي نظام نسکورېدل، او له وطن نه د تل لپاره پخپله د پاچا او د هغه د کورنۍ وتل شول. د معاصر افغانستان په تاریخ کې دا یوه ډېساري او دردناکه تراجیدي وه. په دغو ټولو پېښو کې پخپله د پاچا رول محوري و، چي په هغه به زر وړغېږم.

ایا په پورته پېښو کې برتانویانو لاس درلود؟ په هغه وخت کې په عام ډول، او اوس هم تر یوه حده، عامه ذهنیت د برتانویانو، یا په عامه ژبه د انګرېزیانو، پر ضد و. حتی اوس هم چې په دغې سیمه کي نه توقع کېدونکې پېښه وشي، ویل کېږي چي هغه د انګرېزانو کار دئ، لکه چې د شوروي اتحاد د یرغل په وخت کې ویل کېده چې د افغانستان له لاندي کولو څخه د هغو مطلب دا دئ چي، ځان تودو اوبو ته ورسوي. په اصل کي دغه فکر څه کم دري پېړۍ دمخه د تزاري روسیې سروال، لوی پیټر، وړاندې کړئ و، خو له هغه وخت نه تر اوسه په سیمي کي دغومره ژور انکشافات شوي دي، چي دغه فکر یې بې معنی کړئ دئ. د افغان طالبانو د هسکېدلو

(c) ketabton.com: The Digital Library

په وخت کې حتی ګلبدین حکمتیار لا ویلي و چې دوی د انګرېزانو په تحریک راولاړ شوي دي. افغانان لکه چې په عمومي ډول په تحول او تغییر قانع نه دي. په هر حال، پاچا امان الله د خپلو خلکو د انګلیس‌ضد ذهنیت نه خبر و، او یو وخت بل وخت یې له دغه ذهنیت په پلوي په برتانیه انتقادونه کول، خو هغه له خپلواکۍ ګټلو نه وروسته د هغو پر ضد عمل کړئ نه دئ، حتی د هغو په ګټه یې ډېر کارونه هم کړي، چې په د مخه پانو کې یې ذکر شوئ دئ.

فیض محمد، سره له دې چې د برتانویانو مخالف تاریخپوه و، لا یو څه په زیږه ژبه، د پاچا امان الله د وخت په پیښو کې د انګلیسانو د لاس لرلو فکر په دغه ډول ردوي: " ... هر حادثه و داهیه سیاسي را که در داخل افغانستان و سرحدات شرقي و شمالي آن از جهالت و وحشت ملت و سو کردار و رفتار و فشار و انزجار دولت و حکومت به روی روز افتاده و مې افتد، از اثرات اعمال قبیحه خود ندانسته، حمل بر تحریص دولت انګلیس مي نمایند." (فیض محمد، ص۳۱) پخپله امان الله هم د خپلې ناکامۍ پړه په خپلو وطنوالو اچوي، نه په بل چا. په بمبیي کي چې دی اروپا ته د تګ په لار کې تم شوئ و، د پښتنو لوی مشر پاچا خان‌ورته ځان ورسوه، او ورته وې ویل چې د دې لپاره چې په افغانستان کي د جنګ مخه ونیول شي، ته بیا د مخه شه او د سرحد [پښتونخوا] پښتانه به دي ملا په ټینګه وتړي. خو هغه صاف ورته کړه چې " بس زما کار ختم شو. ما لس کاله د دې قوم خدمت وکړ. په دې لسو کالو کې ما په وخت ډوډۍ نه ده خوړلې، د سحر نه مي تر مابنام کار کړئ، د خپلې ښځې او زامنو نه خبر نه وم. د شپې به بیا د دوی په فکر کې وم، چې دوی به څنګه ترقي وکړي. د دوی په صله کې زه قوم قادیاني او کافر کړم." پروفیسر ډاکټر وقارعلي شاه کاکا خېل چې د ۱۹۲۸ او ۱۹۲۹کلونو د پښتون مجلې د لیکنو پر بنسټ د پاچا امان الله په اړه لیکنه تهیه کړې، دغې نتیجې ته رسېدلئ چې: "زه تر قیامته پوري د دې خبري منلو ته تیار نه یم چې د افغانستان انقلاب د بیروني سیاست د مکارۍ نتیجه ده." (۲۰). له "انقلاب" نه مانا د حکومت بدلون دئ. په اول کي انقلاب په دغه مفهوم یادېده. عامه افغانان اوس هم "سقاو زوی انقلاب" وایي. لیکوال عزیز هندي هم د انګرېزانو د لاسوهنې په اړه اوږده لیکنه لري چې په پای کې وایي چې "موږ به په هیڅ ډول په انګریزانو دا تور نه شو لګولای چې د افغانستان د ۱۹۲۹ کال په پاڅون کې یو ډول د هغو لاس وو." (عزیز هندي، ۵۲۳) دبرتانویانو د لاس وهنې په اړه د نامتو انګلیس، لارنس، نوم هم راوړل کیږي، چې هغه په لومړي نړیوال جنګ کي عربان د عثماني امپراتوري په وړاندي په بري سره هڅولي وو، د پاچا امان الله په اړه پښتانه هم لمسولي دي. خو د دغې وینا مدعیان دې ته متوجه نه دي چې هغه د مکرم شاه په بدل نامه د ۱۹۲۸ کال له مې نه وروسته په کراچي او میران شاه کي د برتانیې فضایي قوه کي خدمت کاوه، حکومت یې هغه د ۱۹۲۹ کال په جنوري کې په ببړه انګلستان ته واستوه. (ادمک، ۱۴۲، سټیورټ، ۴۹۱) په کابل کې د امان افغان ورځپاڼه د هغه له وظیفې نه خبره وه او په اړه یې راپورونه له مبالغې نه ډک ګڼل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پاچا امان الله په وړاندي د وروستيو پاڅونونو په اړه د هغه خپل نظر قاطع دئ، چې ليکواله ستيوړټ يې په دغه ډول بيانوي (مخ ۵۱۱): " امان الله برتانيه د هغه پر ضد اغتشاش کې تبرئه کړه." پاچا خپل دغه نظر د شيکاګو ټريبيون جورنالست، لېرې روی(Larry Rue) ته هغه وخت ښکاره کړئ و، چې هغه د مرکې لپاره په خاصه الوتکه کې د ۱۹۲۹کال په فبروري کي کندهار ته ورغلئ و. پاچا د عبدالوهاب طرزي، د محمود طرزي زوی، په ترجماني هغه ته دا هم ويلي و، چې " ملايانو يې مخالفت کړئ ، ببله دې چې پيسې ورته ورکول شوي وي." هغه داهم ويلي و، چې " دی پوهيږي چې سقاو زوی د سفارت په وره کې له همفريز سره خبري کړي وې، خو د هغه په نظر دغه خبري يوازي د سفارت د حفاظت په اړه وې."، خو د هغه په نظر د هغه هغو کوښښونو چې مطلب يې د ايران، افغانستان، ترکيې، او روسيې سره متحد کول و، برتانويان پارولي وو، چې خلع يې کړي، خو دوی يې ويلو ته زړه نه کاوه. برتانويانو به ځکه په دې اړه څه نه ويل چې د دغسي اتحاد امکان بيخي لږ يا هيڅ نه و، او هغه هيڅ موضوع شوې نه وه.

باندني عوامل چې په پورته ډول د پاچا په مسافر کېدلو کي دخيل نه وو، هغه به پخپله د پاچا اصلاحات او د حکومتي عمالو کړه او د هغو په وړاندي د خلکو غبرګونونه وو، چې له امله يې له وطن نه ووت. په اصل کې دا خلک دي چې پيښې رامينځ ته کوي، او تاريخ جوړوي، په تېره هغه وخت چې دوی وپاريږي، او ټولنه ډينامیکه شي، لکه د پاچا امان الله په وخت کې چې همدغسي وشول. د افغانستان په معاصر تاريخ کې دا لومړی وار و چې حکومت په پراخو اصلاحاتو لاس پوري کړ، چې ځينو يې خلک مجبورول اروپايي دودونه او ژوند طرز غوره کړي، او خپل رواجونه او دودونه پربږدي. د امير عبدالرحمن په وخت کې حکومت د لومړي ځل لپاره سيمي او کلي ته ننوت، خو د خلکو کلتوري ارزښتونه يې په خپل حال پرې ښوول. سره له دې هم په وړاندي يې پاڅونونه وشول، خو حکومت هغه په پياوړي پوځ وځپل. د پاچا امان الله په وخت کې حکومت هم د خلکو کورونو ته ننوت او هم يې ښځې او نارينه مجبورول چې خپل ژوند طرز اروپايي کړي، او کافي پوځ يې هم نه لاره. دا د سليم عقل پر خلاف کار و. څومره چې يو څوک د پاچا امان الله سياستونو او کړو ته ځير کيږي، هغومره حيرانيږي. پاچا امان الله په خپل باندني شپږ مياشتني سفر کي تر دې حده د اروپايې کلتور تر اثر لاندي شوئ و، چې لکه نور يې نه غوښتل چې په خپلو شډلو افغانانو واکمني وکړي. که داسي نه وای هغوی به يې نه مجبورول چې خپل د پيړيو کلتوري ارزښتونه پربږدي، هغه هم په حکومتي زور او سمدلاسه، او په عوض کې د اروپايي کلتور ظواهر ومني، چې نه يې غوښتل او نه يې ورته ضرورت لاره. هغه دغومره پاروونکي وو چې هغه اوس هم څوک په افغانانو تحميل کولی نه شي.

دا چې امان الله ټينګ وطنپال او د پرمختګ او عصريت غوښتونکئ وو، په دې کې شک نه شته. ده د خپلواکي په ګټلو، او د عصري پوهنې په پراخولو او خلکو ته د برابرو حقوقو په خوندي کولو، او د ټولنې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

مدني کولو سره خپل ولسپال توب هم تثبيت کړ. هم يې ځوانان او ځواناني د زده کړې لپاره، د حکومت په لګښت، باندنيوهيوادونو، په خاص ډول ترکيې، ته واستول، او هم يې د ننه په وطن کې، په کابل ښار او ولايتي ښارونو کي، ثانوي او مسلکي ښوونځي پرانيستل. پخپله يې هم پوهني ته خاصه توجه وکړه. هغومره چي ده عصري پوهنې ته توجه کړې، بل افغان واکمن نه ده کړې. داسي هم ده د ليسي فېر يا ازاد مارکېټ په غوره کولو سره پانګه ورو ته ممکنه کړه، د لګښتي مالونو لپاره کارخانې جوړې کړي. هغوی همدغسي وکړل، او دغه لړۍ روانه وه. په نتيجه کي حکومتي عايدات يو څه ډېر شول. په ښېرازو مځکو باندي د جنس پرځای د نقدي مالياتو په اينښودلو سره هم دغه هڅه پياوړې شوه، چي مځکه وال مځکې ښي ودانې کړي او شاړې مځکې کرنيزې کړي. له دغو ټولو انکشافاتو سره فردي ازادي هم ملګرې شوه. خو دا د پاچا کلتوري سياستونه وو، چي په پای کي يې دغه ټول انکشافات په صفر کي ضرب کړل. اروانباد سيد شمس الدين، چې د هغه وخت زلمی و، په دې اړه داسي وايي چي: "با تمام این فضائل و مزایای دوره اماني، امان الله خان مرتکب سهوهای بزرگی هم شد، که منجر به اشوب افغانستان و سرنگوني خود او شد. او در عصري ساختن مملکت از عجله و ناسنجيدگي کار ميگرفت. او فريفته ظواهر غرب بود و بيشتر از تحمل به عقائد به نو آوري ها دست زد، که مقبوليت و شهرت نيک خود را از دست داد. او خود را پادشاه انقلابي ميگفت و حق هم داشت که او را انقلابي بگويند، اما قوتي را که چنين انقلاب اجتماعي بکار دارد با خود نداشت. ماشين عسکري و جنگي او ضعيف و غير فعال بود. پشتيباني يک گروه قوي مردم را که با او همنوايي داشته باشد، هم نداشت و در همکاران خود مردمان شايسته و لايقي را هم کمتر داشت، که درين راه موید و مددگار او باشند."(مجروح، ص ۴۰)

له يادو شوو پيښو او چلندونو نه ښکاره ده، چي د پاچا په ناکام کېدلو د هغه خپل نظرونه، يا په يوه کلمه، د هغه خپل شخصيت محوري رول لاره. هغه څو ځلي ويلي و، چي دی يو انقلابي پاچا دئ، او غواړي د وطنوالو د ژوند په هره ساحه کي انقلاب راولي. د هند يوه نومياڼي کمونست مبارز، م. ن. رای (M. N. Roy) ته يې په يوې مرکې کي ويلي و، چي "... دی انقلابي او کمونست دئ." (۲۱) خو له انقلاب نه د پاچا مطلب هغه اصلاحات کېدل چي ده پرې شروع کړې وه، او له "کمونيزم" نه د هغه مطلب، د ستيوړټ په نظر، "... کوم ډيالکټيکي يا ټولنيز جوړښت نه، بلکي په عمومي ډول هغه احساس و، چي هر يو بايد نيکمرغه او برابر وي."(ستيوړټ، مخ ۵۱۲) په دې ډول پاچا امان الله د خپلو وطنوالو د ژوند د ښه کولو لپاره غوښتل دغه اصلاحات وکړي. آيا ده دغه فکرونه له خپل چاپېريال، يا له هغو انقلابونو نه ترلاسه کړي وو، چي د مخه په ايران (۱۹۰۶)، عثماني ترکيې (۱۹۰۸) او په روسيه کي اول په ۱۹۰۵ کي او بيا په ۱۹۱۷ کي پېښ شوي وو؟ بولشويکانو له خپلو هسکېدلو نه وروسته د انقلاب او کمونيزم په اړه په دغسي پراخ پروپاګنډ لاس پوري کړئ وو، چي حتی د لويديځي اروپا په نومياليو تحول غوښتونکو باندي يې هم اثر کړئ و. په افغانستان کې، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

دربار په غلام بچه ګانو، او د حبيبيې ښوونځی په فارغانو او په نورو کې يا په لنډ ډول په مشروطه غوښتونکو کې د تحول غورځنګ په قوت پروت و، خو د دوی اساسي غوښتنې، قانوني نظام، د پوره خپلواکۍ ترلاسه کول، او د لوړديځ مدنيت رواجول وو. دوی په عمومي ډول اعتدالي وو، خو افراطيان هم پکې وو، چې امير حبيب الله شايد د همدغو په تحريک، د لغمان په کله ګوش کې وژل شوئ وي. که د پاچا امان الله بيوګرافي چا ليکلې وای، دغه او دغسي نوري موضوعګاني به بيان شوي وای. خو دغسي بيوګرافي تر اوسه ليدل شوې نه ده. په دې اړه به زه دلته يو څه وليکم.

امان الله په اولې ځوانۍ کې د سراج الاخبار له ليکنو نه، چې نومیالي وطنپال، جورنالست، محمود طرزي، چلوه، متاثر شوئ دئ. دی هلته د هغه له لور، ثريا، سره اشنا، او بيا ښځه او مېړه، او ملکه او پاچا شول. ملکه ثريا د خپل مېړه د اصلاحاتو، په تېره د ښځو په موضوع کې د هغه ټينګه فکري ملګرې وه. پاچا ترکي ژبه زده وه، خو پښتو يې روانه نه وه، او ده خپل عمر زياتره په کابل ښار کې تېر کړئ او له اطرافي ژوند سره اشنا نه و. د پاچايې په وخت کې يې ډېر ترکي متخصصان استخدام کړل، او د هغو او افغان متخصصانو په مرسته يې ډېر قوانين وايستل. دی د ترکي اصلاحاتو په خوا و. په ترکيه کې د اتاترک په وخت کې ډېره مهمه پېښه د دولت نه د دين بېلول او د سيکولر نظام په پښو درول و، چې په ټوله اسلامي نړۍ کې يې غټ غبرګونونه وپارول. ترکانو ډېر پخوا د عباسي خليفه ګانو په وخت کې، په تېره د سلجوقيانو، او عثماني ترکيې په وخت کې اسلام او مسلمانانو ته ډېر خدمتونه کړي وو. پاچا چې په افغانستان کې اصلاحات پيل کړل، په زياته اندازه د ترکيې د اصلاحاتو نه په الهام وو. خو ده دا په نظر کې نه ده نيولې، چې د عثماني ترکيې اصلاحات، چې د تنظيماتو په نامه يادېدل، د نونسمي پېړۍ په سر کې شروع شوي وو. په دې اړه په انګريزي کې ډېجوړې اثر د پروفيسر برنارډ لويس دئ، په نامه د معاصري ترکيې هسکېدنه. ما د لندن پوهنتون کې د دغه اثر نه د درسي کتاب په توګه ډېره استفاده کړې، او د هغه د مؤلف لکچرونه مې ډېر اورېدلي دي. دی هلته په هغه وخت کې د تاريخ د څانګې مشر و. په هر حال ترکي اصلاحات يا تنظيمات د نونسمي پېړۍ تر پايه پورې په وقفو سره کېدل، او د مخالفت له امله به کله پر ځای ودرېدل. په همدغو اصلاحاتو سره هلته په ملکي او نظامي ساحه کې دغومره ډېر تعليم کړي کسان هسک شوي وو، چې په ۱۹۰۸ کې يې انقلاب وکړ. خو د دوی نوئ نظام د لومړي نړيوال جنګ له امله، چې دغه نظام يې يو جز و، تجزيه شو، او بيا له يوې لنډې وقفې نه وروسته، دغه اوسنۍ ترکيه د مصطفی کمال په سروالي د يوه متحد او نېشنلستي نظام په بڼه هسک شو، او مصطفی کمال هم د اتاترک په نامه ياد شو. خو په افغانستان کې تر پاچا امان الله نه د مخه عصري اصلاحات نه وو شوي. زما د پاچا امان الله په نامه کتابګوتي له مخې " هغه وخت افغان ټولنه په ټينګه سنتي او نړدې ټوله نالوستې وه. د هغو ډېرو لږو سواد لرونکو اوښتون غوښتونکي لرل، خو د هغو شمېر بيخي لږ وو. په دوی کې مشروطه غوښتونکي يا د قانوني حکومت

(c) ketabton.com: The Digital Library

غوښتونکي، چې غبار يې روښان فکران ګڼي لا د ګوتو په شمار وو. ... د دوی په برابر کې د اوښتون مخالفان يا ساتنپالان وو چې هم بيخې ډېر وو او هم يې له اولس سره يوځای د عنعنوي دودونو او چلندونو له مخې ژوند کاوه. ځيني دودونه لا داسې ګڼل کېدل، چې لکه د دين برخې وي. اسلامي شرع د دغسې ذهنيت په جوړولو کې اغېزمنه برخه لرله، او اسلام په ټينګه هم دين او هم دولت ګڼل کېده. دا د ټولو خلکو ذهنيت او د ملايانو، پيرانو او سيدانو ټينګه عقيده وه." اروابناد مجروح لا وايي چې په ټولنه کې " عامه مردم افغانستان و محافظه کاران، که اکثريت و قوت با انها بود، باعاده سنن قديم (ستاتسکو) تمايل داشتند و برای از بين بردن رژيم توطئه ميکردند." (مجروح، ص ۴۴)

په دغه حال کې هم پاچا امان الله د خوست له ورانوونکي پاڅون نه وروسته په ۱۹۲۸کې په لا پاروونکو اصلاحاتو شروع وکړه، په داسې حال کې چې کافي نظامي قوه يې هم نه لرله. ده د خپل زوی احسان الله په وينا د خپل دوست اتاترک هغه سلا هم هېره کړه چې يې ورته ويلي و، چې " تاسې غواړئ يوه ښکلې مانۍ جوړه کړئ، ښه بنسټ يانې اردو مه هېروئ. لومړی دا اردو جوړه کړئ، بيا نو کولی شئ چې بې له وېرې نه د خپل هيواد په پرمختګ ولاړ شي."(۲۲)

پاچا امان الله له پيښو نه زده کړه نه کوله، که څه هم هغه به غټې وې، لکه د خوست پاڅون چې خلکو او دولت ته يې ډېر تاوان اړولئ وو. پاچا اتوکراټ و او چارې يې د خپل فکر له مخې اجرا کولې، که څه هم د خلکو ژوند به يې په ژور ډول متاثر کاوه. ده يو ځل له نورو څخه وغوښته چې د ده په دغه وړاندیز نظر ښکاره کړي. ده د ۱۹۲۸ کال د لويي جرګې په درشل کې يو څو وکيلانو او څو لوړ پوړو چارواکو ته په يوې خاصې غونډې کې وويل چې غواړي دغه څه عملي کړي. " د ستر له مينځ نه وړل، او په عمومي ډول د ښځو ازادي، د څو ښځو کولو الغا، له دولت نه د دين بېلتون د دغسې قوانينو په ايستلو سره چې حتمي به نه وي په اسلامي شرع بنا وي، په افغانستان کې د وسلو مجاز ګرځول، په مځکو باندې د مالياتو زياتول، د ملي بانک تاسيس او د بانک نوټونو خپرول." د ستيورټ په وينا " هيڅ يوه د هغه يو هم تائيد نه کړ. غبرګون يو هيبت و، په خاص ډول د خوست د وکيلانو، او نورو سرحدي وکيلانو کې. کومه هغه روغ نيتی چې د دوی په خاص قدر کولو سره پيدا شوې وو، سمله لاسه په مخالفت بدل شو. امان الله خفه و. هغه به سره له دې په خپل دريځ ولاړ وای، خو [محمد] ولي، غلام صديق او څو نورو ترېنه په ټينګه وغوښتل چې خپل وړاندیزونه تعديل کړي. هغه بيا په دغه فکر شو چې دغه لويه جرګه له دغسې بې تعليمو او شډلو کسانو نه جوړه ده، چې د دغسې موضوع ګانو په اړه سم نظر ورکولي نه شي."(ستيورټ،مخ ۳۸۶)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سیاسي ټولنو واکمنان مشورو، او په خاص ډول د ولس یا د هغه د استازو د نظریاتو پوهېدلو ته اړتیا لري. په تېره کې که څه هم د اوس په شان منظمې دولتي مؤسسې نه وې، واکمنو بیا هم د خپلو خاصانو نظرونه غوښتل. هیرودوټ، دوه نیم زره کاله د مخه، په دې اړه د یوه واکمن د یوه مشاور نظر په دغه ډول ثبت کړئ دئ. د هخامنشي امپراتور، خشایارشاه یوه خپلوان، مشاور ارتبانوس هغه ته وویل چې "صاحبه! څه وخت چې مخالفې نظریې نه وي وړاندې شوي، ممکنه نه ده چې ډېره ښه یې غوره شي، او یو څوک مجبور دئ هغه ومني چې وړاندیز یې شوئ وي. کله چې دغسې مخالفتونه اوربدل شوي وي، هغه د سرو زرو په څېر وي، چې ته یې له بل سره په یوه ګډ محک وسولوې، او توپیر یې وویني." (۲۳)

په افغانستان کې امیر عبدالرحمن، سره له دې چې د خپلو اسلافو پر خلاف، زورواک و، بیا هم په تشیا یا په خپل سر کارونه نه کول. هغه به لومړی ملي موضوع د خپلو خاصانو تر مینځ طرح کړه، هغو به په اړه یې بحث وکړ، او امیر به د دغه بحث په نظر کې نیولو سره هغه نظر غوره کاوه، او عملي کاوه چې ده به غوره ګانېه. امیر چې په ژوند کې ډیري سړې تودې حس کړي، او د هیواد په ډیرو سیمو کې ګرځېدلئ، او د تجربو خاوند و، د خلکو په دود دستور ښه پوهېده، اومراعات به یې کاوه. تر هغه د مخه پاچایانو مهمې چارې له قومي مشرانو، مخورو او له خپلو ملکي او نظامي مشاورانو سره په جرګو اجرا کولې. په دې ډول ولس د واکمنو له سیاستونو، چلندونو، او نظریو نه خبرېده او جرګې چې قومي وې، د خلکو په ژوند اثر کاوه.

د پاچا امان الله په وخت کې لویې جرګې د لومړي ځل لپاره رواج شوې. پاچا دستور ورکړ چې هر پنځه کاله به لویه جرګه کیږي، او د خلکو استازي به په مشوره ورکولو سره په حکومت کولو کې برخه اخلي. خو د ۱۹۲۸ کال لویې جرګې یوې وړې ډلې وښوولې چې د پاچا او اولسي استازو تر مینځ، د هغه د اصلاحي پروګرامونو په اړه اختلاف دومره ژور و، چې نه پخلاکېدونکئ ګڼل کېده. په دغه حال کې توقع کېدله چې پاچا به له خپل افراطي پروګرام نه تېر شي، یا بې لږ تر لږه لس، پنځلس کاله وروسته وغورځوي، تر څو هغه ډېر شمېر ځواناني او ځوانان، چې په هیواد او باندې په زده کړه بوخت وو، فارغ شي او د اصلاحاتو او تحول غوښتونکې ډله پیاوړې شي. خو پاچا دغسې ونه کړه او په یوازې ځان یې د خپلو اصلاحاتو په عملي کولو شروع وکړه. دی چې ځوان او له روغ ځان نه بهره من و، دغومره انتظار ایستلی شو.. هغه وخت ده د تعلیم کړو ځوانانو په مټ خپل سمونونه پیل کولی شول، بې له دې چې مخالفان یې په وړاندې اغېزناک خنډ کېدلی وشي. (دی په کال ۱۸۹۲ کې په پغمان کې زېرېدلئ و.) سره له دې دغه ډینامیک ځوان پاچا په کال ۱۹۲۸ کې، یاني له وخت نه ډېر د مخه په دې پیل وکړ، چې د یوې میاشتې مزل په یوه ورځ ووهي، او خپل افراطي پروګرامونه په دغسې ټولنې کې پیل کړي، چې خلک څه چې، حتی حکومتي چارواکي او نژدې کسان یې هم ورسره موافق نه وو، او ده د هغو مشوره هم نه منله. هسې چې د شنوارو د پاڅون په پیل کې ویل شوي، پاچا په خپل پوخ او په خاص ډول

(c) ketabton.com: The Digital Library

په خپلي هوايي قوې ډاډه او په دې خيال و، چې په وړاندې يې څوک مخالفت کولی نه شي. حال دا چې د دغو الوتکو په بمباريو سره، چې ډېر بې توپيره تلفات يې لرل، شنواري او د شمالي خلک يې په خپل عزم نور هم ټينګ کړل. همدغه بمباری وې چې د شمالي هغه خلک، چې تر دغه وخته د حکومت پر ضد نه وو، وتوربدل او هغوی د حبيب الله ډله پياوړې کړه.

د پاچا هغه وخت خپلو تېروتنو ته پام شو چې د ده د ژوند دښمن حبيب الله کلکاني له خپلو ملګرو سره په ړنا ورځ د ده د نيولو په نيت ځانونه ارګ ته ورسول. حبيب الله په مقصد ونه رسېد، او له تلفاتو ورکولو نه وروسته په شا شو. خو دغې نه توقع کېدونکې پېښې په پاچا باندې ناوړۀ اثر وکړ، په دې ډول چې خپله ټوله کورنۍ يې د مامون کېدلو په مقصد کندهار ته په الوتکه کې واستوله، او د کابل ښار دفاعي ترتيبات يې دغومره ټينګ ونيول چې د عزيز هندي په ژبه "... د شمالي سيمې ټول قدرت هم نه شو کولای چې دا کلکه کلا ماته [کړي] او ورننوزي، خو غازي امان الله خان د خپل تذبذب او وار خطايي له امله په شپه کې دا کلکه کلا د شګو بند په ځېر کړه." (عزيز هندي، ۴۱۲) پاچا سمله لاسه وروسته له هغه " دا کلکه کلا د شګو بند په څېر کړه"، چې د هغه د لوی پوځ يوه وړه برخه د جنوري ۱۳مه نيمه شپه په قلعه مرادبيګ کې د مقابلي خوا له يوه ډراماټيک او هيبتناک وار په برابر کې تېښته وکړه. پاچا په همدغې شپې کې هرڅه بايللي وګڼل او له واکمنۍ نه يې لاس واخيست، که څه هم حکومت او د ښار دفاعي ترتيبات پر ځای وو. په پاچا باندې واهمه او وېره غالبه شوه. په نورو څه چې په نژدې کسانو هم شکمن شو، او خپل ژوند ته يې خطر حس کړ. تاريخپوه فيض محمد يې په اړه داسې غږيږي: "... از بي وفايي قشون نظامي و قومي و اهالي شهر کابل و چاردهي... امير امان الله را از حصول ظفر مايوس ساخته و در خوف و رعب گرفتن و به پسر سقا سپردن انداختند." (فيض محمد، ۲۱، ۱۵۸) وروسته چې پاچا امان الله د کابل د نيولو په نيت د کندهار نه غزني ته رسېدلئ و، هم ټکنی شو. دلته دی حتی په خپل داخله وزير، عبد الاحد (مايار) باندې هم شکمن شو، چې د ده په فکر غوښته يې دی د حبيب الله کلکاني پوځ ته په لاس ورشي. (ستيورټ، ۵۲۵) هغه ورته مشوره ورکړې وه، چې د وردګو په لار کابل ته ور د مخه شي، او وردګ به يې په ټينګه ملا وتړي.

اوس به په دې بحث وشي چې يوه نالوستي، غريب کليوال ولي وکړای شول دغسې نظام چپه کړي، چې مؤسس يې، امير عبدالرحمن تر څلوېښت نه ډېر واړه او لوی پاڅونونه ځپلي و، او لمسي يې هغه له دغه حبيب الله نه ژغورولی ونه شو.

حبيب الله په عام ډول تاجک ګڼل کيږي، خو نور په دې شک لري. اروابناد مير محمد صديق فرهنګ دی په نسب مخلوط ګڼي او وايي چې: "... علاوه بر عنصر اصلي تاجک، احتمالاً خون هزاره يا ازبک هم در رگ های

(c) ketabton.com: The Digital Library

او جريان داشت." (فرهنگ، ۴۰۱) اروابنـاد مجروح، چې حبيب الله يې د اميرې په وخت کې په کابل کې ليدلئ و، هم د هغه په اړه ورته نظر ښکاره کوي. " او مرد چارشانه، گندمي رنگ، متوسط قامت بود. چشم و بيني او چهره مردان توراني، مغولي را به خاطر مي اورد. معلوم بود که او از اختلاط دو نژاد آريايي و توراني به وجود آمده است." (مجروح، ۲۴) په هر حال، حبيب الله چې د نسب په لحاظ هر څوک و، د دغسې غريب، نالوستي کليوال په لاس د افغانستان د پاچايي نظام چپه کېدل په معاصر افغانستان کې يوه بېساري پېښه ده. هو امير عبدالرحمن او پاچا امان الله په بېلو وختونو او شرايطو کې واکمني کړې، چې د هغو د واکمنيو د سم پوهېدلو لپاره د هغو د وختونو شرايط بايد په نظر کې ونيول شي. خو شرايط او حالات چې په هر ډول او هرځنگه وي، دا خلک دي چې پېښې زېږوي، او تاريخ جوړوي، او د خلکو اعلى واکمن يا مشر پکې محوري رول لوبوي، او نفوذ ناکې ډلي - اجتماعي، مذهبي، اقتصادي هم پکې مؤثر رول لوبوي.

په افغان دولتي نظام کې د پاچا امان الله رول محوري و، که څه هم د ده په وخت کې، افغانستان کې د لومړي ځل لپاره د 'تشکيلات اساسي افغانستان' په نامه نظامنامه، د نورو نظامنامو په لړ کې، ايستل شوې وه. (دغه نظامنامه د رفيق شرکت له خوا په کال ۱۳۰۲ (۱۹۲۷) کې په کابل کې په پښتو خپره شوې وه، او يوه نسخه يې زه لرم) په دغې نظامنامې يا اساسي قانون کې د مرکزي حکومت او ولايتي ادارو تشکيلات او وظيفې بيان شوي دي. په مرکز کې اوه وزارتونه، يوه دولتي شورا، او يوه د طب مستقله اداره تجويز شوې وه. د کابل ولايت آمر د والي، او د ولايتونو آمران نائب الحکومه گان، او د ځينو سيمو آمران اعلى حاکمان ياد شوي دي. د ليري اطرافي وړې سيمې علاقه داري يادي شوي دي. په ولايتونو کې مشورتي شوراگانې هم تجويز شوي دي.

خو په دغه اساسي قانون کې د پاچا واک محدود شوئ نه دئ. نو پاچا د اساسي قانون په شته والي سره هم اتوکراسي او زورواکي کوله. ولس د قانون، شريعت او عنعنې له مخې د هغه واکمني منلې، او ماليات ورکول د دې لپاره چې پاچا امنيتي قوه ولري، او د هيواد امنيت، د خلکو ژوند او ملکيت خوندي وساتي، او د دوی د استازو په مشوره واکمني وکړي. خو پاچا امان الله سياستونه په خپل فکر ايستل او پلي کول. په دې ډول د هغه شخصيت، د هغه نړۍ ليد، او د هغه اراده د حکومت په کولو کې اساسي وو. دی ځوان، روغ او ډينامېک او د وطن خدمتگار و، او ويل يې چې " از خدمت به وطن بالاتر عشقي ندارم." نو يې غوښتل د سترو کسانو په څېر غټ کارونه وکړي، خو ده دغه کارونه هم په ببړه تر سره کول او هم يې د خپلې خوښې سمونونه پلي کول، بې له دې چې په وړاندې يې د خلکو نو پروا وکړي. که څه هم هغه به غټ وو. دی په خپلې وړې هوايي قوې دومره ډاډه و، چې خلکونه يې مهم نه ګڼل. د سمونونو په پلي کولو کې يې له دولتي شورا او حتى له خپلو لوړ پوړو چارواکو سره هم مشوره نه کوله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې ډول پاچا امان الله د خپلې واکمنۍ تر پایه پورې اتوکراسي کوله. د ده د اتوکراسۍ وروستۍ بېلګه هغه وه، چې د ۱۹۲۹ کال د جنورې په ۱۳مه شپه، همدا چې په قلعه مراد بیګ کې د خپلې وړې، مخکښې قوې له ډراماټیکې تښتې نه خبر شو، سمله لاسه له پاچایي نه لاس په سر شو، بې له دې نه چې د چا سره یې مشوره کړې وي، که څه هم د ده استعفی ټول ملت متاثر کاوه. دغه وخت حکومت او پوځ پرځای او د کابل ښار دفاعي ترتیبات هم ټینګ وو، خو دی د هغو پېښو د اداري نه عاجز شوئ و، چې د ده د سیاستونو او چلندونو زېږنده وې. په دغه حال کې دی په خپل ژوند وېرېده، او غوښته یې چې څومره ژر کیږي، له کابل نه بهر شي. بیا نو ده په هماغه نیمه شپه کې خپل مشر ورور وهڅوه چې د ده پر ځای پاچا شي، که څه هم هغه نه پاچایي غوښتله او نه یې کولای شوه. پېښو بس درې ورځې وروسته دغه فیصله باطله کړه، او د کلکان حبیب الله د امیر په نامه بې له جنګ نه د کابل په تخت کښېناست.

پاچا امان الله برسېره پر دې چې اتوکراسي کوله، له پېښو نه زده کړه نه کوله. د خوست لوی پاڅون، چې څه باندې یو کال یې دوام وکړ. او ډېر ځاني او مالي تلفات یې واړول، ده ته د عبرت درس کېدلی شو، چې بیا دغسې کارونه ونه کړي، چې په هغو سره خلک وپاریږي، او امنیت ګډوډ شي. خو ده څلور کاله وروسته د دغسې سمونونو په کولو پیل وکړ چې له وخت نه ډېر د مخه، غېر ضروري، پاروونکي او د سلیم عقل پر خلاف وو. د دغو ټولو پایله دا شوه چې د پاچا له ګوښه کېدو نه وروسته د نهو میاشتو په بهیر کې د هیواد د دوو لویو ژبو ویونکي د لومړي ځل لپاره سره و جنګیږي. د پاچا ټول سمونونه په صفر کي ضرب شي، په کابل ښار کې سمونپال زلمیان وځپل شي، د قانون او قانوني حکومت مفکوره هوا وکړي، د کابل ښار نژدې ټول کورونه چور شي، دولتي خزانه له پیسو نه خالي او د عصري کېدلو غورځنګ په ټپه ودریږي، او افغانستان کلونه کلونه بیرته پاتي شي.

د امانې دورې له تاریخ سره بې کچه مینه او تنده

ښاغلئ زماني وایي چې دی " د امانې دورې سره بې کچې مینه او تنده لري." ګمان نه کوم چې دی د دغې جملې په مانا پوهیږي. دا د یوه عاقل وینا کېدلی نه شي. د دغې وینا له مخې د دغې دورې له ټولو هغو پېښو سره، چې د دغې دورې تاریخ جوړوي، "بې کچې مینه" لرل، احساساتي، د منطق اوحتی د عقل پر خلاف وینا ده. د دغې دورې پېښې سره متضادي اوځینې یې ترخې هم دي. لا مهمه داده چې دی د دغې وینا له مخې د امانې دورې له تاریخ سره افاقي او بې غرضه کېدلی نشي، او هر څه چې یې په اړه وایي اولیکي، پارتیزاني او یو اړخیز به وي. انتقادي کېدلی خو هیڅ نه شي. په اړه یې د نورو انتقادي لیکنې زغملی هم نه شي. دا د علمي

(c) ketabton.com: The Digital Library

میتود برخلاف وینا ده چې د پښتو له پوهیدلو سره مرسته کولی نه شي. دا دغسي یو احساساتي دریځ دئ چې که هغه ته له یوه اړخ نه وکتل شي، وبه ویل شي چې کوم هغه "مین" چې له خپلې "مینې" سره بې کچه مینه لري، د ناهیلي توب په حال کې ممکن افراطي عمل او حتی انتحار ته لاس کړي، او کـه دغسي مـین د شوروي اتحاد د ستالین یا د کمبودیا د پول پوت په شان د دولت واکمن شي، د ملیونونو انسانانو قاتل هم کښدلی شي.

د ښاغلي زماني دغه لیکنې هم افراطي روحیه لري. په هغو کې د دغه اماتور له خوا کتړې، تومتونـه او بې بنسټه حکمونه لږ نه دي، چې د هغو له مخې ویل کښدلی شي هغه بې سویه، او لکه چې د کوڅې د خلکو وي. غټ مثال یې دادئ چې دی د امان الله په اړه زما کتابګوتې " هماغه د انګرېزانو له فتنو نه ډک تبلیغـات" ګڼي. زه به خوښ وای چې که ده خپل دغه حکم شرح کړئ، او "له فتنو نه ډک تبلیغات" یې په ګوتـه کړي وای. ده دغـه کـار نه دئ کړئ، او کولی یې هم نه شي، ځکه چې د دغه کتابګوتې ټول موضوعات د هغه وخت په نورو لیکنو کې هم ذکر شوي دي، او لکه چې د مخه مي شرح کړي، د هغه لیکونکئ منشي علي احمد (شالیزی مومند) دئ، نه شیخ محبوب علي. او بله داچې لکه چې د مخه مې پوره بیان کړئ، دا د برتانیې حکومت یا د هند برتانوي حکومت نه و، چې د پاچا امـان الله د پاچایي پـه نسکورېدلو کې یـې لاس لاره، او دا پخپلـه پاچا و چې د خپلې پاچایي د نسکورېدلو لامـل شو- پـه خلکو باندې د نـه منـل کښدلو پروګرامونو پـه عملي کولـو، او د خپلې زورواکي او اتوکراسي له امله. ښاغلی زماني له خپل ذهن نـه بس حکم صـادر کړئ دئ، لکـه دی چې یـې پـه اړه د صـلاحیت خاوند وي. دی په دې نه پوهیږي یا د خپل پارتیزاني دریځ له مخې د دې درک کولی نه شي، چې عمومي حکمونه باید د پښتو پر بنسټ ولاړ وي، او که نه هغه به عندي وي. ده بس په لوبډیځ کې د ویښاتونو د ازادو خپرونو نـه په استفادې سره پورتنی حکم او دغسې نور حکمونه صادر کړي، او هغه اواز ته یې غـوږ نـه دئ نیـولئ، چې هر څوک یې په ځان کې لري. حال دا چې له آزادی نه ناوړه استفاده د سلیم عقل د خاوند علامه نه ده، او د سلیم عقل خاوند تقاضا دا ده چې یو څوک په هر حال او د هرې موضوع په اړه چې وي، د عقلي او اخلاقي قضاوت له مخې وینا، لیکنه، عمل او چلند وکړي.

خو زما د کتابګوتي د یوې جملې په اړه، د ښاغلي زماني اعتراض د یادولو وړ دئ، او هغه داچې دی وا یي، چې ما د غلام محی الدین ارتي نوم په لوی لاس په غلام محی الدین انیس بدل کړئ دئ. کـه دی د علمـي او دقیقو لیکنو په مقرر و پوهېدلای دغسي حکم به یې نه وای کړئ. ما چې د غلام محی الـدین د نامـه پـه اخیـر کـي لقب په دغې علامې [ ] کې نیولئ دئ مانا یې داده چې په متن کې یـوازي غـلام محـی الـدین و، او مـا پـه دغـې علامې کي دننه د انیس لقب اضافه کړئ، چې هغه وخت ماته مالوم نه و او دا په دقیقو لیکنو کې یـو منـل شـوئ دود دئ چې لیکوال چې له کومې منبع نه نقل کوي، باید هغسي یې نقل کړي، چې په اصل متن کې وي؛ حتی کـه

(c) ketabton.com: The Digital Library

غلط هم وي. په هغو کي د هر ډول تغير راوړلو لپاره خاصې علامې وضع شوي دي، چې د هغو له مخې ما د انيس تخلص په دغې علامې [ ] ښودلئ دئ. ښاغلئ زماني دي په خپله ناپوهي اعتراض وکړي نه په بل چا.

دا چې ښاغلئ زماني د اماني دورې له تاريخ سره " بې کچه مينه" لري، يو لامل به يې دا وي، پاچا امان الله ويل چې دی انقلابي دئ، او غواړي د خلکو په ژوند کې انقلابي تحول راولي. ښاغلئ زماني چې، د ډېرو روايتونو له مخې، ماوست دئ، انقلابي به هم و. انقلاب او ماويزم ديوې سکې دوه مخونه دي. ښاغلئ زماني پر افغانستان باندې د شورويانو د يرغل په وخت کې په پېښور کې د استريا د کومېټې غړئ و. د دغې کومېټې ډېر افغان غړي ماوستان وو، او دوی د نورو افغانانو په شان د شوروي او د هغه د لاسپوڅي رجيم پر ضد فعاليت کاوه. په کابل کې پرچمي رجيم هم ماوستان ځپل. دغه رجيم خپل نور سخت مخالفان هم د ماوستانو په تور بندي کول او کړول. افغان ماوستانو هم په پېښور کې د خپلې ايديالوجۍ لپاره هم فعاليت کاوه، لکه نورو ګوندونو او کسانو چې همدغسې کول. طبي ډاکټر، سعادت شګيوال، چې زما دوست و، هم د پورته کمېټې غړئ و. خو هغه د يوه ټينګ هيوادپال افغان ملتي په توګه ماوستي، اخواني، خلقي او ستمي ډلې هم وطن ته خطرناکې ګڼلې، او پر ضد يې فعاليت کاوه. له همدې امله به و، چې دی په پېښور کې په کومه نېټه کې ترور شو. په پېښور کې د هغه ترور د ماوستانو کار ګڼل کېده. که څه هم هلته د نوميالیو افغانانو په ترور کې اسلامي حزب نوم ګټلئ و. پېښور د افغان ملي جهاد په دوره کې د ترور غټ مرکز شوئ و. له همدې امله به و، چې د افغان ډاکټرانو د اتحاديې مشر، ښاغلي نسيم جواد، کوم بل ملک ته کډه وکړه. تر هغه د مخه يې ما ته ويلي و، چې له پېښور نه پښې وباسه، چې د اروابنباد پوهاند مجروح په شان ترور نه شې. د هغه له بيا مهاجر کېدلو نه وروسته ښاغلي زماني د هغه ځای ونيوه. په ده باندې هم، چې په ماوست يادېده، په کومې نېټې کې ناکامه ترورستي حمله وشوه، او دی د علاج لپاره استريا يا ناروي ته واستول شو. دی تر اوسه هم لږ څه عيبي دئ. په دغه ډول د ښاغلي زماني د ژوند فعاله برخه په مخالفت، ضديت، پټو فعاليتونو او ګوندي مبارزو کې تېره شوې، نه په طبي يا علمي کارونو يا ليکنو کې، خو په ښکاره مؤدب دئ. د ده دغه مبارزه ايزه خاصه د ده له هغو ليکونو نه هم جوته ده، چې زما په اړه يې کړي، او هغه يې د يو څو نورو همفکرو له ليکنو سره يوځای چاپ کړي، او يوځای بل ځای يې په غوندو کې ويشي. په دې ډول ده دغه موضوع سياسي او پروپاګنډې کړې ده.

د ښاغلي زماني دغه کار د ده د مخينې په نظر کې نيولو سره عجب نه ښکاري. د حيراني ځای دا دئ چې دی دلته په شمالي کليفورنيا کې هم کوښښ کوي چې د افغان کلتوري ټولنې نه د خپلو شخصي مقصدونو په لار کې استفاده وکړي. دی په پوره شوق د خپلواکۍ ګټلو په ياد غونډو کې، چې دغه ټولنه يې هر کال لمانځي، څلرمه جبهه يادوي، چې هغه، د ده په نظر، د ده نيکه ميرزمان کونړي پر مخ ببوله. حقيقت دا دئ چې د خپلواکۍ په جګړه کې، نه څلرمه جبهه وه او نه ميرزمان د هغې سروال و. دا بل څه نه بلکې د افغان تاريخ مسخ کول دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خپلواکۍ په جګړه کې په دغو درو جبهو کې فعالیت کړی: د خیبر جبهه د سپه سالار صالح محمد په قوماندانۍ، د پکتیا جبهه د جنرال محمد نادر په قوماندانۍ، او د کندهار جبهه د سردار عبدالقدوس په قوماندانۍ. غبار (۷۵۸-۷۲۸) دغه جبهې د محاذ په نامه یادوي او شمېر یې د دغو قوماندانانو په قوماندانۍ ډېر ښیي: د خیبر محاذ، د چترال محاذ، د قندهار محاذ، د پکتیا محاذ، د وزیرستان محاذ، د پیوار محاذ، او د تل محاذ. او دی بیا عقب جبهه کابل ښیي چې د هغه په نظر هلته "... از نظر سوق الجیشي کدام مرکز عالي سوق و اداره اردوی افغانستان وجود نداشت." دلته موږ له اسمار او چترال نه غږېږو، چې د هوایي قوې د مروج کېدلو نه د مخه یې لږ و ډېر د خیبر په شان اهمیت لاره. په لرغوني مهال کې، له منځنۍ اسیا نه په هند باندې یرغلونه او مهاجرتونه شوي دي: د خیبر له لارې نه ډېر، او د چترال له لارې نه تر هغه لږ. چترال په جغرافیایي لحاظ د کونړ د درې سر دئ، چې د ستر احمد شاه له وخت نه د افغانستان یوه برخه وه. د نونسمي پېړۍ په وروستۍ لسیزه کې امیر عبدالرحمن او د باجوړ نوئ په واک رسېدلئ، عمرا خان، په اتفاق یو حکمران د مهتر په نامه په واک کړ، خو برتانوي هند، د چترال د ستراجیکي اهمیت له امله پرې حمله وکړه، هغه یې ونیوه، او یوه قوه یې هلته پر ځای کړه، د دې لپاره که روسیه له دغې لارې یا د شا له خوا د هند په لور سوقیات وکړي، مخه یې ونیسي.

بل کال (۱۸۹۲) امیر عبدالرحمن د پخواني کافرستان له لاندې کولو نه وروسته د باشګل یا بازګل مهمه او اوږده، لویه دره، چې له اسمار نه تر منجان غځېدلې ده، د تګ راتګ او سوداګرۍ لپاره پراخه او تیاره کړه، په اصل کې په دغه مقصد چې که روسیه په هند باندې یرغل کوي، دغه لنډه لار به غوره کړي، چې په دغه حال کې به نور پراخ افغانستان له خطر نه بچ وي. دغه حمله و نه شوه، او کېدل یې هم ګران وه، خو د برتانوي هند چارواکي هغه وخت د دغسې حملې وېره په قوت لرله. په هر حال له هغه کال (۱۸۹۵) نه چترال اول د برتانوي هند او بیا د پاکستان تر قبضې لاندې شو. د پاکستان دغه قبضه ممکن یوه ورځ پخپله کونړ ته خطر وګرځي. پاکستان په ژمي کې شاوخوا شپږ میاشتې، د مځکې یانې د دیر درې له لارې چترال ته د واورو له امله ورتللی نه شي، او د کونړ له لارې ورته تللای شی. خو چترال د خپلواکۍ په جګړه کې، چې پخپله افغانستان پرې پېل کړې و، چندان مهم نه و. په اسمار کې هم یوه وړه قوه د جنرال عبدالوکیل نورستاني په قوماندانۍ پرته وه.

د غبار په وینا (۷۲۰) د خپلواکۍ جګړې په اخیر کې، چې سپاه سالار صالح محمد په شا شوئ و " قوه افغاني از کنر در داخل علاقه چترال هجوم کرد. جنگ بین طرفین اغاز گردید، ولي این جنگ ها قاطع نبود، تا متارکه امضا شد، و قوه افغاني مراجعت کرد." غبار دا هم وایي چې، میرزمان کونړي د ډیرو نورو افغانانو په شان د خپلواکۍ په پلوي او د انګریزانو په مخالفت تبلیغ کاوه. اروابناد سید شمس الدین، چې هغه وخت ځوان و، وایي چې: " میر زمان خان ... در جنگ استقلال در بریکوت (کنر) اشتراک کرد." (مجروح، ۴۲). بریکوټ چې د نورستان یو ښارګوټئ، یانې د افغانستان یوه برخه ده، د جنګ ډګر نه و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو ښاغلئ زماني ټينګ دئ چې د خپلواکۍ په جګړه کې د ده نيکه څلرمه جبهه پرانيستلې او پر مخ پيوله. دا چې دی وايي د اماني دورې له تاريخ سره بې کچې مينه او تنده لري، په اصل کې شايد له همدې امله وي چې پاچا امان الله مير زمان له يوه عادي حال نه د خانۍ او اعتبار لوړ مقام ته رسولئ و. دلته دهغه په اړه يو څه ليکل ضروري ښکاري. ښاغلئ زماني چې زما په اړه ليکني کړي، وروسته له هغه و چې ما يوه شپه د ملګرو په مخ کې د څلورمي جبهې د جعلتوب او له خلکو سره د ده د نيکه د زور زياتي په اړه يو څه ويلي و، چې دی يې پارولئ او بيا يې دغه ليکنه وکړه. زه دلته د موضوع په اجتماعي اړخ يوځه ليکم، او که زماني خپلې ليکنې ته د کمپين او مبارزې شکل نه وای ورکړئ ، ما به دغه ليکنه هم نه وای کړې. اوس نو که کورنۍ يې، او په خاص ډول د هغه شخصي کورنۍ، چې زه ورته په درنه سترګه ګورم، څه ګيله لري، هغه دي پخپله له ده څخه وکړي. زه به دغه موضوع په هيڅ ډول شخصي نه کړم.

لوی مجروح وايي چې " در کنر هم صافي ها (با مير زمان خان که از خوانين و ملکان بزرگ بشمار ميرفت) تصادم کردند و جنگ ها و زد و خورد های متعددی صورت گرفت. مير زمان خان که از ملاکين کنر بشمار ميرفت خود او مرد فعال و جاه طلبي بود که بانجام اجاره درای [داري] های ماليـاتي با حکومت های محلي ثروت و اعتباري مزيدي اندوخت بعد باتهام يک واقعه جنايي در زمان حبيب الله خان محبوس شد و بعد از فوت امير حبيب الله خان محبوسين سياسي و سرکردگان قومي را امان الله از محبس رها کرد و انها را باشتراک در جنگ استقلال سوق داد مردم را به اماکن خود فرستاد و مير زمان خان باين ترتيب از حبس رها شد و در جنگ استقلال در بريکوت (کنر) اشتراک کرد و با استقرار رژيم اماني او هم بر اعتبار و قدرت خود در ولايت کنر افزود و از حسن نظر و اعتبار دولت بهره کافي برداشت. اما بالاخره شخصي گشت که ديگر در کنر نمي گنجيد و با قيام صافي ها و نارضايي مردم مواجه شد." (مجروح، ۴۱-۴۲)

د عزيز هندي په وينا (۱۵۸) مير زمان کونړي "... له يوه معمولي حالت نه ... پرمختګ کړئ و." دغه "معمولي حال" يوه مبهمه افاده ده، او زه نه غواړم په اړه يې څه ووايم.

داسي ښکاري چې مير زمان د منګلو له پاڅون نه وروسته په کونړ کې د لا غټ مقام ګټلو په فکر کې شوئ و، که څه هم قومي بنسټ يې نه لاره، بيا هم د عزيز هندي په وينا (۲۵۴-۲۵۶) (... کله چې [ميرزمان] د منګلو د پاڅون ټکولو نه وروسته د خپل لښکر [ايله جاري] سره سيمي ته ورغئ، نو په فکر کې يې بدلون راغئ او په خپل سر شو. اوس يې په منظمه توګه نقاره وهله او په خپلو سرتېرو يې پرېږد (تمرين) کاوه او " کله چې د ده ظلمونه خلکو وليدل، هغه يې و نه زغمل او د ده پر ضد يې پاڅون وکړ." اخر خبره حکومت ته ورسېده. حکومت اول برګېډ احمد جان، او د هغه د ناکامۍ نه وروسته يو بل ستر افسر هلته واستاوه. هغه هم امنيت ښه ټينګولی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ونه شو. بیا پخپله پاچا جلال اباد ته لاړ. " پاچا له هغه سره په ډېره نرمي چلند وکړ، سره له دې چې وروسته (له ده څخه) ۹ سوه انګریزي توپګ او څو لکه مرمۍ راووتې." (عزیز هندي، ۲۵۲)

پاچا امان الله به ځکه چې میر زمان یې په خپل سر پرې اینبئ و، چې مور یې هغه "زوي" بللئ او "هغه به تل زیات شمېر سوغاتونه هغې ته لېږل." (عزیز هندي، ۲۵۳) لکه د مخه چې ویل شوي، پاچا د خپلي مور په سپارښتنه زیاتره نائب الحکومه ګان، بارکزیان، مقرر کړي وو. میر زمان یې هم د هغې په خاطر په خپل سر پرې اینبئ و. پاچا به له دې امله هم د خپلي مور سپارښتني منلې، چې هغې خپل وراره، والي علي احمد، چې د پاچایي خیال یې لاره، سرکښۍ ته نه پرېښود. خو میر زمان د پاچا او د هغه د مور په ډاډینې "... د پاچا په رعیت ... تېری کاوه؛ محلي حاکمانو له وېري د ده سره هیڅ نه شول ویلای او آن د شاوخوا د حاکمانو وهل ټکول د ده لپاره معمولي خبره وه." " د ده د نوکرانو د ظلمونو څخه هم څوک خوندي نه وو، او په خپلو ګاونډیو خانانو باندي یې هم ډول ډول تیري کول، او د دوی مځکې یې په خپلو مځکو ګډولې." (عزیز هندي، ۲۵۳) د همدغې زور زیاتي پایله له خلکو سره نښتې او " ... شهرت امان الله ځان به بیدیني هم مزید علت گشت." مجروح دا هم وایي چې " عم ما [سید زیور شاه] از عناصر ناراض از دولت بشمار رفت. این زد وخورد ها چهار سال کنر را نا آرام ساخت. بالاخره با این تصمیم اخر حکومت ارامي در منطقه اعاده شد. چند نفر از سرکردگان شنواري کنر اعدام گشتند که این کشتن و بستن، کینه و انتقام را در دل مردم و مقابل خان مذکور بیشتر کرد و عواقب آن برای خان ناگوار تمام شد." (مجروح، ۴۲)

مجروح د دغو پېښو نښته نه ورکوي. دا هم نه وایي چې حکومت له میر زمان سره څه وکړل. دا چې عزیز هندي وایي چې میر زمان د شنوارو له پاڅون نه د مخه په کابل کې "شاهي نظر بند و"، ممکن د دغو پېښو له امله وي. خو دا دغسي نظر بندي وه چې، هغه له کابل څخه یوازي خپلې سیمې ته تللی نه شو. کورنۍ یې هم ورسره وه، او په کونړ کې یې جایداد هم پر ځای و. پر دې برسېره هلته په کابل کې " ... د فرقه مشرۍ رتبه ورکړل شوې وه." (عزیز هندي، ۲۵۲) سردار شیر احمد چې د شنوارو د پاڅون په ځپلو کې پاتې راغئ، او د جلال اباد ښار تر خطر لاندې شو، حکومت میر زمان کونړي هلته واستاوه، چې د مومندو له ایله جاري او سرکاري پوځ سره په ګډه جلال اباد وساتي. خو د عزیز هندي په نظر " ... د دې کار د تر سره کولو لپاره میر زمان کونړي په هیڅ ډول موزون نه و. هغه په لومړي سر کې په خپله سیمه کې د بد نوم خاوند و، او مومندو او نورو زیات خلکو [خلک] د ده د وینو تږي و." او هلته " د میر زمان خان د رسېدو سره سم ... د حکومت هڅې له ناکامۍ سره مخ شوې" او دغو " ... دښمنو قبیلو او فرقو ته د بدل اخیستنې لپاره په زړه پوري موقع په لاس ورغله ... هغوی په میر زمان کونړي او د هغه په پلویانو برید وکړ. نتیجه دا شوه چې له لږې مودې وروسته دی او د ده لښکر یې و ځاپه." (عزیز هندي، ۲۵۷) په یوه روایت د میر زمان یو زوی هم د جلال اباد په جګړه کې تلف شوئ و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مير زمان کونړي اساسي ضعف په خپلې سيمې کې و؛ هلته يې نه يوازې قومي بنسټ نه لاره، لوی قومونه لکه ساپي، شنواري او مومند ورسره مخالف وو. يوازې حکومت د ده ولي نعمت، او د ده د خانۍ او قدرت سرچينه وه، او همدا چې دغه سرچينه يانې د پاچا امان الله پاچايي نظام مخ په لړزېدلو شو، د ده خانې هم مخ په ختمېدلو شوه. پاچا چې له کابل نه د کندهار په لور روان شو، په کونړ کې ګډوډي شوه. ساپيان او شنواري د محلي حکومت پر ضد فعال شول. مجروح په دې اړه اوږد غږيږي. په لنډه توګه، مير زمان، چې له اويا وسله والو ساتنديانو سره ګرځېده، په چغه سرای (اوسنې اسد اباد) کې له سيد شمس الدين سره مخ شو. په دغه وخت کې دوې ټول د مجروح د کلي، يانې شين کوړک په خوا روان وو، چې له شيګل سره نژدې پروت دئ، چې زياتره اوسېدونکي يې شنواري دي. مير زمان مجروح ته وويل چې غواړي اسمار د ده په مشوره له محاصرې څخه خلاص کړي. مجروح وايي چې هغه راته وويل چې " بعضي مردمان اوباش قريه تصميم دارند بر من حمله کنند و شنيده ام انها برای همدستان خود به قريه های ديگر قاصدان و خبر رسانان فرستاده اند ." (مجروح، ۵۰) له دغو خلکو نه مطلب ساپيان وو، چې له بادېل او ديوه ګل نه ولاړ شوي، او د پېچ درې له ساپيانو سره يې په ګډه د چغه سرای ولايت مرکز نيولئ وو. مجروح په آس سور، ځان خپل کلي، شين کوړک، ته ورسوه. مير زمان له خپلو ملګرو سره پياده، د ماښام په مهال شين کوړک ته ورسېد. مجروح وروسته له هغه چې په خپل ميلمستون کې يې د هغو عزت وکړ، د هغه ملګري يې د وطني دود له مخې په نورو کورونو ووېشل. نور نو د هغه په ژبه " خودم به خوابګاه رفتم. لحظه يي بعد صدای فير تفنګ شنيدم. و از بستر برجستم که طرف مهمانخانه بروم. ديدم در بزرګ قلعه از طرف بيرون بسته و زنجير شده است. بر سر بام بر آمدم و صدای غلغله و صدای تفنګ ها را زياد تر شنيدم. ديدم که راه برامدن از سربام موجود نيست. فرود امدم. در بين حويلي نا آرام و منتظر استاده ماندم که صدای کشودن در کلان بلند شد. به انطرف دويدم. ان ناظر امور ما را ديدم که در راه کشوده سات [است]. گفت خان صاحب را متاسفانه کشتند، و اين شر ذمه قليل اوباش به عجله کار خود را انجام دادند." (مجروح، ۵۰-۵۱)

مجروح نه وايي چې دغه وژنه په مشخص ډول د چا کار و. له ليکنې نه يې ښکاري چې دا د ساپيانو کار وي. خو ځنګه چې دغه دواړه قومونه له هغه نه د انتقام اخيستلو په انتظار وو، او مهم کارونه يې په ګډه کول، احتمال لري چې دغه وژنه د دواړو کار وي. په هر حال دغه پېښه به د ۱۹۲۹ کال د جنوري په اخر کې شوې وي.

په پای کې به د دغې ليکنې مهم ټکي له يو څو تبصرو سره په لنډ ډول بيان شي.

د ښاغلي زماني دغه حکم چې د امان الله د سقوط پاڼو ليکوال برتانوی سکرټر، شيخ محبوب علي دئ، هم سم نه دئ. د هغو ليکونکئ اروابنـاد علي احمد (شاليزي مومند) دی، چې د پاچا په ټوله دوره کې د هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

منشي و. امريکايي ليکواله، ريه ستيوارټ، او د منشي علي احمد وراره، ښاغلئ مهدي شاليزي،همدغسي وايي. وروستی چې اوس په سويس کي اوسيږي، او په افغانستان کي يې په حربي پوهنتون کي استادي کوله، وايي چي تره يې د پاچا په ټوله موده کې د هغه منشي و، او کوټې ته هم ورسره لاړ، او بيا بيرته وطن ته ستون شو. دغه پانې هم يا په ۱۹۲۹ يا په ۱۹۳۰ کي تهيه شوي دي، يانې هغه وخت چي دی هلته و، نه محبوب علي. اساسي دا هم ده چي پاچا چي له کندهار نه د کابل په نيت غزني ته رسېدلئ و، هغه وخت شيخ محبوب علي په افغانستان کي نه و. هغه وخت په کابل کي د برتانوي هند سفارت تړل شوئ و. د معاصر ليکوال سيد رسول په وينا " در ۲۰ فبروري همفريز، سفير انگليس، در کابل به عطا الحق وزير خارجه رژيم حبيب الله اطلاع داد که حکومت انگليس قصد دارد سفارتخانه اش را از کابل خارج نمايد. ... عطا الحق هر قدر کوشيد همفريز را قانع سازد که دولت روز به روز بر اوضاع مسلط ميگردد. ... اما سفير انگليس حاضر نشد از نظرش بگذرد." و " چون زمستان شديد و ميدان هايي کابل نسبت برف باري مسدود بود، عملي شدن اين برنامه برای چند روز معطل ماند. در دو روز آينده آن "همفريز" تمام اسناد و اوراق سفارت انگليس در کابل را آتش زد، و به تاريخ ۲۵ فبروري که هوا خوب شد، تمام اعضای سفارت در هشت طياره عازم پشاور گرديدند، و رحمت خان را به حيث نماينده انگليس در کابل گذاشتند." (سيد رسول، ۴۷-۴۸)

خو ښاغلئ زماني وايي چې " دا ليکنه د منشي علي احمد خان نه ده. دی د دربار منشي هم نه و، او نه د خپل موقف پر اساس کره او دقيق معلومات درلودلي شو." دغه جمله سر پايه ناسمه او د هغه د ذهن زېږنده ده. د محترم مهدي شاليزي له قول نه د مخه ويل شوي چي تره يې، اروابنـاد منشي علي احمد د فارسي ادبياتو او د کلاسيکو اشعارو علاقمن، او په ديني چارو کي لارښود و، او پر دې ټولو برسېره د تاريخ غزنين په نامه يې لاسي ليکنه هم لرله، چي د صدراعظم محمد هاشم په وخت کې له چاپ نه پاتي او لادرکه شوه. خو د اروابنـاد فرهنگ د افغانستان در پنج قرن اخير له مخي دغه ناخپره شوې ليکنه له اروابنـاد سيد قاسم رښتيا سره وه، چي ده به له هغه په خپل اثر کي استفاده هم کړې وي، او اوس د منشي د کورنۍ غړي کوښښ کوي هغه پيدا او خپره کړي.

د ښاغلي زماني بله افسانه دا ده چي " دولت انگليس ده سال زحمت کشيد تا دولت امانيه را با پروگرامش معدوم کند." ډېر حيرانوونکئ فکر! په دغه حيرانوونکي بې بنسټه حکم د مخه پوره ګرېدلئ يم. دلته به دغومره ووايم چي پخپله پاچا امان الله په کندهار کې له يوه امريکايي جورنالست سره په يوې مرکې کي د برتانوي هند حکومت په خپلې ناکامۍ کې تبرئه کړئ، او پر هغه سربېره يې دا هم ويلي و چي دا افغانستان ملايانو د هغه مخالفت کړئ، بې له دې نه چي له چانه يې پيسې تر لاسه کړي وي. خو د ښاغلي زماني له دغو ليکنو نه څرګنده ده، چي دی د خپلي خاصي ايديالوجۍ له مخيله "انگليسانو" سره دغسي ټينګ مخالف دئ،

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د پاچا دغه خبره به هم و نه مني. او که ممکنه وای ورته به يې عرض کړئ وای چې صاحبه! تاسي چې له وطن نه په وتلو مجبور شوئ، دا ستا پر ضد د انګريزانو د توطئو او دسيسو له املـه ده، نه د افغانانو د مخالفت له املـه.

ښاغلئ زماني دا هم وايي، چې همفريز " ... د انګريزي دسيسو او توطيو په جوړولو کي خورا ستره برخه درلوده." د ده مطلب دادئ چې پاچا امان الله د همفريز په " دسيسو او توطيو" سره ناکام او له وطن نه په وتلو سره مجبور شو. دی به په دې نه پوهيږي چې يو سفير د کوربه او د خپل حکومت تر مينځ يوه ديپلوماتيکي واسطه ده او وظيفه يې دا نه ده چې د کوربه حکومت په وړاندي سياست وضع کړي. دی بـه د کوربـه حکومـت پـه اړه خپـل حکومت ته راپور تهيه کړي، او نظر ورکړي، خو دا د هغه د حکومت صلاحيت دئ، چې په اړه يې سياست وضع کړي. لکه چې په متن کې د مخه شرح شوې د برتـانوي هنـد ، او د برتـانيې د حکومتونو سياست دا و، چې پاچا امان الله پر خپل مقام پاتي وي. دغه نظر هم ډېر اوږدل کيږي، چې د کلکان حبيب الله په کابل باندي د حملې پـه وخت کي زخمي شو ، او د برتانيي په سفارت کي يې درملنه وشوه. دغه اوازه حقيقت کښدلی نـه شـي، پـه دې چـي حکومتي قواوو ، له هغه سره ارګ ته د تللو په حال کي نښتي نه دي کړي. حکومتي چارواکي د هغه په حملې خبر نه وو ، او تيـاري يې هم نه درلود. دا يوازي شاهي رساله وه، چې په خپل ټينګ مقاومت سره يې حبيب الله او ډلـه يې په شا تلو ته مجبوره کړه.، او لـه هغـه وروسـته و، چـي حکـومتي پوځيـان ورپسـې شـول، او لـه يـو څـو نښـتو وروسته، حبيب الله او ملګرو يې په باغ بالا کي سنګر ونيوه، او مقابلې وشوې چې نژدې ديارلس ورځې يې دوام وکړ. په همدغه وخت کې و، چې دی په کومه نښته کي په هوايي بمبارډ سره په اوږه پـه شـرپنل يـا چـره ولګښد ، او زخمي شو ، او يرغلګر وار په وار له ډګر نه په شا شول، او پخپله حبيب الله اول پغمان ته لاړ. په کوم ځای کي مې لوستي چې هلته کوم برتانوي جراح د هغه درملنه وکړه، خو د هغه زخم پـه اصـل کـې کـاري نـه و. پاچـا امـان الله د حبيب الله د يرغل په اړه دغومره ويلې چې ارګ ته د راتګ په وخت کې کوم برتانوي چارواکي يـا سـفير لـه حبيـب الله سره ليدلي او خبري کړي وې، خو هغه په دې اړه چې سفارت مامون وي.

ښاغلئ زماني د شنوارو پاڅون هم د برتانوي قونسل، جهان ګير خان، په لمسه بولي، او وايي چې ده "... در اغتشاش شنوار رول مهمی را ايفا نمود." له زماني نه پرته به دا څوک ومني چې يو خـارجي قونسـل د شـنوارو په شان يو لوی قوم د خپل پاچا پر ضد پاڅون ولمسولی شي. دغه پاڅون ډېر اساسي عوامل لرل، چې شرح يې د مخه شوې ده. هو، د پاچا امان الله د وخت په نا ارامیو کې برتـانوي چـارواکو ډېر کوښښ کـاوه، چـې څنګـه چـې دوی د خپل امنيت په اړه د حکومت د امنيتي قواوو باندي ډاډه کښدلی نه شي، دوی بايد دغسي چلند ونه کړي، چې په دوي د مکناټن او کوګناري کانې و نـه شـي، چـي پـه افغـان- انګليس پـه لـومړۍ او دوهمـه جګړه کـي وژل شوي وو. همفريز، چې له دغو پيښو څخه خبر و، کوښښ کاوه چې په نا ارام افغانستان کې د ده او د ملګرو ژوند

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوندي وي، او د خطر په وخت کې ترښه ووزي. ده د حبيب الله کلکاني د اميري په وخت کي، د ۱۹۳۰ کال د فبروري په ۲۵ مه همدغسي وکړل. ده د هغه واکمني نه پاتي کېدونکې ګڼله، او فکر يې کاوه چې ناارامي به نوره هم ډېره شي. ده حتی د نورو لوېديځو هيوادو د سفارتونو چارواکي هم وهڅول چې له کابل نه په برتانوي الوتکو کې پېښور ته لاړ شي، او هغوی همدغسې وکړل. په کابل کې د شوروي اتحاد او ترکيې سفارتونه پاتي شول. تر ډېره اندازه د دغه همفريز په کوښښونو د امير حبيب الله رجيم بين المللي حيثيت و نه موند.

ښاغلي زماني چې زما په اړه دغه ليکنه کړې په اصل کې له شخصي نظر نه کړې ده. ما په يوه مجلس کې د ده نيکه په هغو الفاظو ياد کړئ و، چې د مخه يې ذکر شوئ دئ. ما داهم ويلي و، چې د خپلواکۍ په جګړه کې څلورمه جبهه نه وه، خو دی ټينګ دئ چې څلورمه جبهه وه او سروالي يې هم د ده نيکه کولـه. دا بـل څه نـه بـس د افغاني تاريخ مسخ کول دي. دی دا هم خيال کوي، پاچا امان الله، چې د ده نيکه يې، چې د امير حبيب الله په وخت کې، په کومې جنايي موضوع کې بندي شوئ و، له محبس نه ازاد کړي، او د اعتبار او حيثيت خاوند کړئ و، سپېځلئ او له انتقادو نه اخوا دئ. دی په دې نه پوهيږي، هيڅ انسان- پاچا وي، يا پير يا ولي-سپېځلئ او لـه انتقاد نه آخوا نه دئ. د معاصر مهال په دولتونو کې، هغـه هـم د پاچا امـان الله پـه شـان، چې پـه خپلـه خوښـه يـې حکومت کاوه. سياستونو او چلندونه په اساسي ډول مهم دي، په دې چې هغه پـه ټول ولس اثر کـوي، او کـه يـې وتوروي، دهغو په وړاندې غبرګونونه ښيي. دوی په واقع کې په دغسي موضوعګانو کې د خپـل وخت قاضـيان دي، او دا د تاريخپوه دنده ده، چې دغه ټول څه په نظر کې ونيسي، او هغه په افاقي ډول د هغه وخت د ليکنو پـر بنسټ شرح او بيان کړي. سياسي تاريخ په حقيقت کې همدغه وي. ما په خپـل کتآبګوتې کې، د پاچا امـان الله پـه اړه دغه ټول په نظر کې نيولي، خو ښاغلئ زماني دا ټول هسې " د انګريزانو د فتنو نه ډک تبليغات" ګڼي. دي چې د امان الله له " دورې سره بې کچې مينه او تنده" لري، له دې نه عاجز شوئ چې د هغو درک وکړي.

نو د ده په اړه زما هغه وينا سمه ده، چې د مخه مې په همدغې ليکنې کې کړې، او هغه دا چې " د ښاغلي زماني د ژوند فعاله برخه په مخالفت، ضديت، پټو فعـاليتونو او ګونـدي مبـارزو کـې تېره شوې، نـه پـه طبـي او علمي کارونو کي." ده د همدغه فکر له مخې، زما په اړه له تومتونو، کترو او بې بنسټه حکومونو نه ډکې ليکنې هم په پښتو او هم په فارسي کې په افغان-جرمن ويبسايټ کې خپرې کړي. ده په دې هم بسـيا نـه ده کړې، او هغـه يې بيا له يو څو ورته ليکنو سره يو ځای چاپ کړي او يو وخت بل وخت يې په غونډو کې ويشـي. دی خيـال کـوي چې دا هم ګوندي مبارزه ده او دی چې په هغې کې مهارت لري، نوم به وګټي. لـه ده نـه چې لـه ليسـانس نـه پورتـه تصديق په لرلو سره ځانله ډاکټر وايي، داسي توقع کېدلـه چې د ډاکټر پـه شـان چلنـد وکـړي، خـو دی لـه دغسـي چلند سره روږدئ نه دئ، او هغه يې لا په تکليف کوي. له همدې امله وه چې ده دغې موضوع ته د پوهې د شاګرد په څېر و نه کتل، او ډنډوره يې ترښـه جوړه کړه. البتـه هـر څوک حق لـري چې د هرچا پـه ليکنـي انتقـاد وکـړي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

نیمګړتیا یې، که لري،په ګوته کړي، خو لیکنې یې باید په سویه او د جامعې له نظر نه وي، نه له شخصي نظره. او په هر حال کې په نظر کې ولري چې دا د اجتماعي اخلاق تقاضا ده. خو ښاغلئ زماني په دغسې لیکنې کې پاتې راغلئ، او له لیکنو او د هغو له خپرونو نه یې واضحه ده چې دي یو پروپاګند چې ماوست دئ.

په پای کې به وویل شي چې نن داره ایزي لیکنې به کله کله، هغه هم د لنډې مودې له پاره، له تاوده هرکلي سره مخ شي، خو هغه به په ټېره چې د شخصي غرض له مخې وي، نه دا چې تنویر ونه کړي، ټېرایستل به وکړي. څوک چې په ارادي ډول د واقعیت پر خلاف لیکنه کوي، په اصل کې خپل ځان بې اعتباره کوي. نو که څوک غواړي تنویر وکړي، ورته ښایي چې لیکنې یې د ثقه شواهدو او معقولو دلیلونو له مخې وي، نه د بې بنسټه حکمونو او شخصي غرضونو له مخې، لکه د ښاغلي زماني چې دي.

اوس نو د هغه کوم خواخوږې ته ښایي چې ورته ووایي چې ګوره اول زده کړه، بیا کوزده کړه، او تل ږښتین اوسه، او دا چې دا یوویشتمه پېړۍ ده، او په دغې پېړۍ کې د تاریخپوه جان لوکاس په نظر " اوه! نور نو د تاریخپوه دندې اسانې نه دي. د ډېرو دلیلونو له مخې، د دغه حال په ګډون چې نور نو خلک- تعلیم کړئ وي یا نه وي، ساده نه دي." (۲۴)

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهمه برخه

د ښاغلي سيستاني د ليکنو په هکله

ښاغلئ کانديد اکاديميشن محمد اعظم سيستاني د ښاغلي زماني د ليکنو تر اثر لاندي له وطنوالو نه وغوښتل چي د پاچا امان الله په اړه زما کتابګوتئ له خپل ليست نه وباسي، يا ني ويې نه لولي. ښاغلئ سيستاني به د ښاغلي زماني په شان زما دغه کتابګوتئ د " انګرېزانو له فتنو نه ډک تبليغات " ګڼلي وي، چي په يوويشتمي پېړۍ او هغه هم په لوېديځي نړۍ کې يې دغسي چنګيزي ډول حکم صادر کړئ دئ. له دې امله د ده د ليکنو په اړه يوه لنډه ليکنه لازمي ښکاري. څنګه چي په تيرو پاڼو کي مي دا تثبيته کړه، چي د پاچا امان الله د سقوط په نامه پاڼي د اروانښاد منشي علي احمد ليکنه ده، نه د برتانوي هند د سفارت د سکرټر محبوب علي. د هغې په اړه دلته څه نه وايم. دغومره بيا وايم چي هغه وخت چي پاچا امان الله له کندهار نه د کابل په نيت غزني ته رسېدلئ و، او دغه پاڼي د هغه د دغه سفر په اړه دغسي دقيق مالومات ورکوي، چي په نورو ليکنو کې نه ليدل کيږي. او دغه وخت په کابل کې د برتانوي هند سفارت ټرلئ او چارواکي يې، د محبوب علي په ګډون، له افغانستان څخه وتلي وو، د ده لپاره ممکنه نه وه چي دغسي ليکنه وکړي، په داسي حال کي چي اروانښاد منشي علي احمد له پاچا سره ملګرئ و. په دې ډول د سيستاني دغه وينا له اصلي موضوع سره هيڅ ټراو پيدا کولی نه شي، او هغه د ده د خپل ذهن محصول کيږي.

لا عجبه داده چي ښاغلي سيستاني په خپلې دغې ليکنې کې زما يو بل کتابګوتی " سطحي" ګڼلئ، په نامه د افغان، افغانستان و مختصري از کوشش هاي افغان ها برای تشکيل دولت در هندوستان، فارس و افغانستان. دغه کتابګوتی په ۱۹۷۸ کي د کابل پوهنتون، د ادبياتو د پوهنځي له خوا خپور شوئ دئ. د ده دغه حکم اول د بحث له موضوع سره هيڅ ارتباط نه لاره. دی په دې نه پوهيږي چي دا دعلم او منطق مخالفه طريقه ده، چي غواړي تاسي د خپلي موضوع په اړه هغه څه وليکئ، چي ورسره ارتباط ولري. د لا وضاحت لپاره به ووايم چي که تاسي په لابراتوار کي له هايدروجن او اکسيجن سره کوم بل عنصر ګډ کړئ، اوبه تر لاسه کولی نه شئ. داسي هم که تاسي په خپل انټرنټي پيغام کې يو تورئ کم يا زيات کړئ، پيغام به مو هدف ته و نه رسيږي. په اجتماعي موضوع ګانو کي هم د دغه اصل رعايت حتمي دئ. تاريخ خو له هغه نه پرته تاريخ کېدی نه شي. تاريخ په اصل کې د تيرو انساني پيښو بيرته رغونه ده او تاسي نه شئ کولی چي ټولي تيري شوي پيښي له سره ورغوئ، خو په هغه حال کې چي په هغو کي انتخاب وکړئ، او هغه يې بيرته و رغوئ چي، په موضوع پوري مربوطي، مهمې او تمثيل کوونکي وي، او بيا پيښي د عليت د فارمول له مخې شرح او بيان کړي. په دې ډول د

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکونکي پوهه، تجربه او د څېړني طریقه په تاریخ لیکنه کي اساسي اهمیت لري. ښاغلئ سیستاني د ښاغلي زماني په شان په خپله لیکنه کې هغه څه ننه باسي چې زړه یې غواړي، او له خپلي لیکنې څخه ګډوله جوړوي. دغسي لیکنه به ادبیات یا بل څه وي، نه تاریخ، په خاص ډول چې منابع یې ثقه او د باور وړ نه وي، لکه د ښاغلي سیستاني راتلونکي لیکنې چې همدغسي دي.

ښاغلي سیستاني د خپل ذهن په حکم زما افغان و افغانستان کتابګوتئ "سطحي" ګڼي، بې له دې چې محتویات او منابع یې په نظر کې ونیسي. زه عادت نه لرم خپل اثار وستایم، خو دلته مجبور یم ووایم چې زما دغه کوچنی اثر د اصلي منابعو له رویه کښل شوئ دئ. د یوې برخې ذکر یې دلته لازمه ګڼم.

ښاغلئ سیستاني د ساموېل بېل (Samuel Beal) او ستاني جولي ین (S. Julien) ترجمې نه دي لیدلي چې د نامتو چینایي زایر، شون چونګ (زوکړي کال ۶۰۳ زېږدي)، مشهور په هیون تسانګ اثر یې په انګلیسي اړولئ، وروستي دېرش کاله په هندوستان، شمالي، مرکزي او شرقي افغانستان کي ګرځیدلئ او په خپل اثر کي یې د افغان نوم په اپوکین

(O-Po-Kien) یاد کړئ.

ما په خپل دغه کتابګوتې کې د ساموېل بیل (۱۸۸۸) له متن نه په استفادې سره د سر پرسي سایکس (Sir P. Sykes) یو غلط اقتباس هم سم کړئ، چې هغه د بامیان د خلکو په اړه دئ. ما ته د دواړو ترجمو په لوستلو سره مالومه شوه، چې د پروفیسر بېل په ترجمه کې د اپوکین یاني افغان کلمه ترجمه شوې نه ده. دغه نوم د پروفیسر جولي ین په ترجمه کې ترجمه شوئ، چې هغه وروسته د لرغوني هند په نامه د ایلیکزاندر کننګهم د اثر اساس شوئ دئ، او هغه په ټینګه ویلي چې: " زه نزدې ډاډه یم چې د اپوکین له نامه نه د شون چونګ مقصد افغان و."

داسي هم ما په هند کې د لودي او سوري سلطنتونو بیان د اصلي منابعو پر بنسټ کړئ دئ، لکه چې د ګورګانو په وړاندي مي روښاني غورځنګ شرح او بیان کړئ دئ. د همدغو منابعو پر بنسټ په دغو فصلونو کې دغسې بصیرتونه او نظرونه وړاندي شوي دي، چې ممکن په ډیرو لویو اثرونو کې و نه موندل شي. په فارس یا اوسني ایران باندي د هوتکو حاکمیت هم د دغسي اصلي منابعو له مخې او په دغسې دقیق ډول تهیه شوئ چې حتی یو ایراني تاریخپوه ستایلئ، په داسي حال کې چې ایراني لیکوالان په عمومي ډول په فارس باندي د افغانانو غلبه "فتنه افاغنه" بولي. د دوی پرخلاف د ایران تاریخپوه داکتر یوسف متولي حقیقي د افغانستان او ایران په نامه په خپل اثر کې زما کتابګوتې په دغه ډول یاد کړئ دئ: " محمد حسن کاکړ، مؤرخ افغاني، کتاب

(c) ketabton.com: The Digital Library

خود را در دو فصل و بیست و یک گفتار و با استفاده از منابع فارسي و اروپايي تالیف کرده است. فصل اول این کتاب با عنوان افغان و افغانستان و مربوط به تاریخ سیاسي و تمدن افغانستان تا هجوم چنگیز را و فصل دوم با عنوان افغان ها و تاسیس دولت در تاریخ سیاسي افغانستان را بعد از حمله مغول تا پایان حکومت امیر عبدالرحمن خان مورد توجه قرار داده است. مؤلف که استاد تاریخ معاصر افغانستان در دانشگاه کابل بوده درین کتاب خود گوی سبقت را از سایر مؤرخان پشتون گرا ربوده و درین راستا حاضر نه شده است که از کلمه ایران در کتاب خود استفاده کند، بلکه ازان تحت عنوان فارس یاد کرده است. مهمترین ویژه گي مثبت این کتاب ارایه دقیق منابع و مآخذ است، که باین شکل در کمتر کتب مؤرخان افغاني به چشم میخورد." (۲۵)

زما د همدغه کتابګوټي اول څپرکئ په ۴۰ مخونو کې د افغان، افغانستان یا د افغانانو هویت او د هغو استوګنځي ته وقف شوئ. دا هم د اصلي منابعو پر بنسټ ۳۷ کاله دمخه تهیه شوئ، چې ځینې یې افغانانو ته نوي، او ښاغلی سیستاني به ترې خبر هم نه وي. خو دی سره له دې هم دغومره زړه ور دئ چې زما دغه کتابګوټئ "سطحي" وګڼي او لوستونکو ته وښیي چې دی په دغسي موضوع ګانو کې متخصص دئ. دی به په دې خبر هم نه وي چې دغه کتابګوټئ زما د نوي اثر (۲۰۱۱) پښتون، افغان، افغانستان مهم ماخذ دئ. ښاغلئ سیستاني خیال کوي چې دی د کتاب پېژندنې متخصص دئ، او لوستونکي دي دا د یوه واقعیت په توګه وپېژني، خو کاشکي دا واقعیت وای. د تاج التواریخ په اړه د ده له تبصرې نه ښکاره ده چې دی د اصلي او جعلي کتاب تر مینځ توپیر کولی نه شي. د ده دغه تبصره یا لیکنه د مخه په افغان-جرمن ویب سایټ کې خپره شوې په نامه د سیمای امیر آهنین، امیر عبدالرحمن خان، در تاج التواریخ.

دغه کتاب زما د ژوند په نامه امیر عبدالرحمن ته منسوب، خو تنظیم کوونکي او انګریزي کوونکئ د هغه سرمنشي، سلطان محمد، و. لومړی ټوک یې د افغانستان د داخلي انکشافاتو په اړه او دوهم ټوک یې، په ډېره اندازه، دباندنیو اړیکو او په خاص ډول د سرحدونو د ټاکل کېدلو په اړه دئ. دغه کتاب بې له کوم شک نه د برتانویانو په لاس جعل شوئ. د دغه جعلتوب په اړه به زه وغږېږم. ښاغلي سیستاني دغه اثر په انګلیسي نه دئ لوستئ. ده د هغه ژباړه د تاج التواریخ په نامه په فارسي لوستلې ده. د کتاب تر لوستلو د مخه ده باید مالومه کړې وای، چې د هغه ژباړوونکئ او خپرونکئ څوک دي. نامتو تاریخپوه پروفیسر اي. اچ. کار په خپل کوچني، خو په لویدیځ کې ډېر یاد کتاب، تاریخ څه ته وایي، په نامه، وایي چې تاسي پخوا له دې چې د تاریخ په اړه کوم اثر لولئ، باید معلومه کړئ چې لیکونکئ او خپروونکئ یې څوک دئ. (دغه کتاب، په همدغه نامه، زما په ژباړې، د کابل پوهنتون د ادبیاتو د پوهنځي له خوا په ۱۹۷۰ کال کې خپور شوئ دئ). ښاغلي سیستاني د تاج التواریخ د لوستلو په وخت کې دغه کار نه دئ کړئ، په داسي حال کې چې نه یې مترجم او نه یې د خپرونکي نوم او نه هم د سلطان محمد نوم پکې ذکر شوئ دئ. په دوهم ټوک کي یې دغومره ویل شوئ چې " بفرمایش عالي

(c) ketabton.com: The Digital Library

جناب مجدت انتساب شيخ الهي بخش و محمد جلال الدين صاحبان لاهوري سلمهما الله تعالى تاجران كتب بازار كشمير لاهور بطبع اسلاميه لاهور بزيور طبع آراسته گرديد." دغه دوه تاجران څوک وو، مالومه نه ده. دا هم مالومه نه ده، چې دوی دغه ترجمه په خپل نوښت يا د چا يا مقام په سپارښتنه او لګښت چاپ کړې ده. دغو تاجرانو څه علاقه لرل، چې دغه کتاب په ډېر شمېر چاپ کړي، په دغومره شمېر چې په افغانستان کې تر دې نژدې وخت پورې په دوکانونو کې ليده کېده. دا خو به هر چا ته مالومه نه وي، چې هغه په يوه وخت کې په لاهور، بمبيي او مشهد کې بازارو ته عرضه شوئ و. فارسي يې هم روانه، ساده او د بيان طرز يې هم په سويه او قانع کوونکئ دئ، او په ښاغلي سيستاني تر دې حد پورې اثر کوي، چې په خپلو خاصو عباراتو او افادې سره هم دغه کتاب، او هم د هغه ليکونکئ، يعني امير عبدالرحمن، ډېر ستايلئ او د کورنۍ اوسنيو منسوبانو ته لا توصيه کړې، چې هغه خلکو ته معرفي کړي. د ښاغلي سيستاني خپل عبارات مې په ياد نه دي، خو دليکنې روحيه يې همدغسي وه. په دې ډول دی د خپلې ليکنې له مخې د برتانوي هند د حکومت د تبليغاتو ښکار شوئ دئ.

د تاج التواريخ د جعلتوب کيسه دا ده، چې منشي سلطان محمد د هغه انګريزي لومړنی متن، په لندن کې، جان ميري خپرونکي موسسې ته د چاپ لپاره وسپاره او پخپله پنجاب ته ستون شو، چې اصلي استوګنځی يې و. په لندن کې حکومتي برتانويانو په دغه وخت کې خپل خاص مطالب د هغه په دوهم ټوک کې ځای کړل. ما دغه جعلي توب په لندن کې، د ډاکټرۍ شهادتنامې ته د څېړنې په مهال کشف کړ. دغه کشف هغه وخت ښه يقني شو، چې ما د برتانوي هند حکومت د پوځ اعلی قوماندان، مشهور لارډ کچنر، هغه راپور وموند، چې په کال ۱۹۰۳ کې يې وايسرای لارډ کرزن ته استولئ او پکې ويلي و چې: "دهغه وروستۍ برخه په انګلستان کې جعل شوې ده." د "وروستۍ برخه" نه د هغه مطلب د امير عبدالرحمن زما ژوند دوهم ټوک دئ، چې د تاج التواريخ دوهم ټوک کيږي. په دې اړه ما نور تاييدي نوټونه هم وموندل، چې هغه ټول مې په خپل تيسس کې راوړي. دغه تيسس په انګريزي کې زما لومړی اثر شو، چې د امريکې د تکساس دولتي پوهنتون په ۱۹۷۹ کې خپور کړ، په نامه 'د افغانستان ټولنه او حکومت د امير عبدالرحمن په واکمني کې'.

ښاغلي سيستاني دغه اثر لوستلئ نه دئ. دی په انګريزي نه پوهيږي. ده به زما هغه بل اثر هم لوستئ نه وي، چې هغه په ۲۰۰۲ کې په هالينډ کې د برل خپروونکي مؤسسې له خوا خپور شوئ، په نامه د افغانستان سياسي او ډيپلوماټيکي تاريخ، د امير دوست محمد له مړينې نه د امير عبدالرحمن تر مړينې پورې. د برل مؤسسه يوازې اختصاصي آثار خپروي. په دغه اثر کې د امير شيرعلي او امير عبدالرحمن داخلي او باندني سياستونه او په خاص ډول د ډيوراند توافق ليک په تفصيل بيان شوئ. دغه اثر به د محترم نسيم سليمي په ژباړه، د علامه رشاد د خپرندويه ټولنې له خوا په نړۍ راتلونکي کې خپور شي. ښاغلي سيستاني که په پښتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي دغه بل اثر هم لوستلئ واى، د جعلي تاج التواريخ تر اثر لاندي به نه واى تللئ. دغه اثر د ډيوراند د کرښي په اړه، د دغي کرښي د دواړو خواوو ليکوالو، د نومياليي مشر افضل خان لالا په ګډون د مقالو ټولګه ده چي د ښاغلي زرين انځور په مشري، د افغانستان د کلتوري ودي ټولني له خوا په ۲۰۰۷ کي خپره شوې، په نامه د ډيورنډ، د واحد ملت د بېلتون کرښه. په دغه اثر کي د ډيورنډ کرښي په اړه زما اوه نوي مقالې هم نيول شوي دي. دا اثر په پښتو کي د دغي موضوع په اره يو بېساريځ، مهم انتقادي اثر دئ. که ښاغلي سيستاني دغه اثر هم لوستئ واى، د برتانوي هند د حکومت د تبليغاتو ښکار به شوئ نه واى، هغه هم په دغسي موضوع کي، چي افغانانو ته حياتي اهميت لري. له همدې امله به وي، چي د ده له ليکنو نه واضحه ده چي د ده په نظر که افغان حکومت او خلکو دغه کرښه په رسمي ډول وپېژندله، له پاکستان سره به د دوى ستونزي پاى ته ورسيږي. واضحه ده چي په دغه نظر سره دى د افغانستان په اړه د پاکستان د نقشو درک کولى نه شي، که څه هم ځان نيشنلست ګڼي. دى دغه تناقض ته هم ملتفت نه دئ.

په پاى کې به وويل شي، چي امير عبدالرحمن د تاليف دغه جعل هم د برتانوي هند، او هم وروسته د پاکستان په ګټه او د افغانستان په تاوان تمام شوئ، چي د ستالين هغه وينا را يادوي، چي "ښه ديپلوماسي د يوې فرقې کار کوي."

د ښاغلي سيستاني بله خاصه داده چې د خپلو ليکنو د سرچينو ثقه توب هم په نظر کې نه نيسي، او ليکل هم ډېر کوي. دى خيال کوي، چې ډېر ليکل يو څوک د علم لوړي درجې ته رسوي. په دې اړه به هم يوه بېلګه وړاندي کړم. شاوخوا پنځه ويشت کاله دمخه ده، د دعوت په مجله کې، په يوې ليکنې کې ويلي و، چي "... از پوهاند هاله و پوهاند داکتر حسن کاکر، استادان پوهنتون کابل، بايد پرسيد که هر دو هنگام خروج از کشور دستگير و به زندان پلچرخی سپرده شدند، چه ها که نديدند از شکنجه و توهين و هتک حرمت وغيره. و اگر فشار نامه هاي پيهم سازمان عفو بين المللي، به ادرس رياست جمهوري و اعضای شورای انقلابي و غيره ارگان هاي ذيربط نميبود، خدا ميداند که چه شري به روزگار شان می اوردند." په هغه وخت کي يوه درانه دوست رانه وغوښتل، چي د دغي غلطۍ د اصلاح لپاره يو څه وليکم، چي زه يې له وطن نه په بيرون وتلو کي نه، بلکه وروسته په کابل کې ونيولم. ما وويل چې خير دئ، دا کومه غټه موضوع نه ده، او ښاغلئ سيستاني به خپله تېرونه سمه کړي. خو دى سره له دې هم په دغه فکر کي دئ او تېر کال يې خپله دغه ليکنه په افغان-جرمن ويب سايټ کي خپره کړه، او له نورو ليکنو سره يې په ګډه چاپ کړه. ښاغلي سيستاني څنګه دغه موضوع نه ده هېره کړې، او په هماغه شکل يې بيا ياده کړې؟ ده به شايد غوښتل وښيي چي کاکړ له اجازې پرته له وطن نه وته، او مقاماتو ونيوه او بندي يې کړ. ما په بل ځاى کي نه دي لوستلي، چي زه له پوهاند هاله سره يوځاى د وتلو په حال کې نيول شوئ او بندي شوئ وم. څنګه چي ښاغلئ سيستاني د پرچم په رجيم کې د انقلابي شورا د رئيسه هيئت

(c) ketabton.com: The Digital Library

غړئ و، دغه جعلي خبر به ده ته له رسمي منبع نه رسېدلئ وي. پرچمي چارواکو هم د نورو کمونستي رجيمونو د چارواکو په شان، خپلو ادارو ته د خپل خاص نظر له مخې خبرونه تهيه کول او رسول. په دغه حال کي د سيستاني وظيفه وه چي په دې اړه ځان ډاډه کړي، او د تاريخپوه په صفت ځان متيقين کړي، خو ده دغه کار تر اوسه هم نه دئ کړئ.

حقيقت دا دی چي خادستانو زه د پوهاند هاله له نيول کېدو نه شاوخوا يوه نيمه مياشت وروسته په کابل ښار کي ونيولم. زه يې ځکه بندي کړم، چي ما د نورو استادانو په ملګرتوب د رجيم او شوروی يرغل په مخالفت، په د ننه، په خاص ډول په پوهنتون کې فعاليت کاوه. دا اسان کار نه و. خو مورږ استادانو او محصلانو د عمومي اتحاديې د تنظيم له مخې ورته ملا تړلې وه. په پوهنتون کې د رجيم پر ضد نوري اتحاديې هم فعالې وې، چي د دغو ټولو په اړه مي په خپل نوي اثر- د افغان شوروي جګړه کې يوځه ليکلي دي. زمورږ د اتحاديې د سر مسئول کسان- اروابنساد پوهاند فضل ربي پژواک، پوهنوال ډاکټر محمد عثمان روستار تره کي، ډاکټر محمد طاهر هاشمي، او ډاکټر عبدالله او زه وم. د نويو غړو په جلب سره مورږ، د مصئونيت په خاطر، يو بل نه خبرول. محترم ډاکتر هاشميان زما په بلنه د اتحاديې غړئ شو. ده بيا د خطر په منلو سره د اتحاديې تبليغي پانې، چي محترم روستار ليکلې، د کوم معتمد شاګرد په وسيله ځينو سفارتونو ته رسولې. په مجموع کي زمورږ د اتحاديې غړي ډېر شوي وو، او مورږ فيصله وکړه، چې لس يا دوولس ورځي وروسته په پوهنتون کې مظاهره پيل کوو، او د ښار په لور به ځو، خو د هغه تر مخه يې ډاکټر روستار او شکرالله کهګدای او زه بندي کړم. زمورږ په بندي کېدلو سره د پوهنتون يو شمېر استادان او محصلان له وطن نه ووتل، چي له احتمالي خطر نه بچ وي. خو خاد زمورږ له اتحاديې نه خبر نه و، او مورږ چې يې ونيولو، په پوهنتون کې د رجيم او يرغلګرو پرضد ويناوو، او فعاليتونو له امله وو. زه يې له دې امله هم د سترګو اغزي وم، چي په ۱۹۸۱ کې د پوهاندی علمي درجې ته رسېدلئ وم. سره له دې چي خاد د علمي شورا خپلو پرچمي غړو ته هدايت کړئ و، او يو غېړ ګوندي پوهاند يې هم هڅولئ و، چي زه بايد ترفيع و نه کړم. د پوهاندی لپاره زما اثر هم د افغان- انګليس دوهمي جګړې په نامه د خاد لپاره پاروونکئ و. څنګه چي دغه اثر د ارشيفي پانو پر بنسټ يو مستند اثر و، او څنګه چي دغه وخت په علمي شورا کې پرچمي غړي په اقليت کې وو، هغه ومنل شو. زما د ترفيع موضوع دغومره جدي شوه چي د پوهنتون رئيس، اروابنساد عزيزالرحمن سعيدي، د معمول پرخلاف، د عالي شورا سروالي پخپله وکړه. د صدارت په بندي خانه کې د "امين ناخدا" په نامه مستنطق راته وويل چي ستا د پوهاندی په ترفيع کې له مورږ نه پوښتنه وشوه، خو مورږ ځواب ورکړ، چي دا ستاسو خپل کار دئ. زما دغه اثر په ۱۹۸۹ کي په پېښور کې د محاذ اسلامي د تنظيم له خوا په فارسي، او پښتو ژباړه يې د محترم افضل ټکور په زيار وروسته خپره شوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پوهاند هاله او زما په اړه د ښاغلي سيستاني ليکنه له يوه بل اړخ نه هم د حيرانۍ وړ ده. دی له موږ نه د " بايد پرسيد" حکم کوي، او دا دغسي حکم دئ چې د پوليس آمر يې په جرمي عمل تورن نه کوي، نه له عالم او استاد نه، هغه هم له پوهاندانو څخه. په دې اړه دغومره وايم چې دا به د ښاغلي سيستاني په ګټه وي چې د ادابو د سلوک يو کورس ولولي.

ښاغلئ سيستاني په تاريخپوه يادېږي، او دا خو د يوه تاريخپوه وظيفه ده چې ليکني يې په واقعيتونو او د ثقه شواهدو پر بنسټ وي، خو د ده ليکني کاشکي دغسي وای. دغي ليکني ته يې ځير شئ، چې په افغان-جرمن ويب سايټ کې د ۲۰۱۴ کال د دسمبر په ۱۳ مه کړې ده، او ويلي چې افغانستان " ... از زمان شاه شجاع تا امير حبيب الله خان (۱۸۰۹-۱۹۱۹) در سياست خارجي خود مستقل نبوده است، و بدون اجازه انگليس نميتوانست با هيچ کشور ديگر روابط ديپلوماتيک داشته باشد. به کلام ديگر افغانستان يک کشور تحت الحمايه و زير نفوذ سياسي انگليس بوده است."

ښاغلي سيستاني په دغو دوو جملو کې درې غلطۍ کړي دي:

يوه غلطي يې داده " ... تا امير حبيب الله خان ...۱۹۱۹" ده. د تا امارت امير حبيب الله خان ۱۹۰۱ کيږي، نه ۱۹۱۹. په داسي حال کې چې د ليکونکي مطلب تا اخير امارت امير حبيب الله، يا ۱۹۱۹ دئ.

دوهمه غلطي يې دا ده چې په کال ۱۸۰۹ کې شاه محمود پاچا شوئ وو، نه شاه شجاع. شاه شجاع اول ځل په ۱۸۰۳ کې پاچا شو او دوهم ځل د افغان – برتانوي هند په لومړئ جګړه کې په واک رسول شوئ و.

د ښاغلي سيستاني ډېره غټه غلطي دا بله ده چې د ده په فکر افغانستان د ۱۸۰۹ نه تر ۱۹۱۹، يانې د يوې پېړۍ نه اوږدې مودې پورې " ... يک کشور تحت الحمايه و زير نفوذ سياسي انگليس بوده است." د هغه چا لپاره چې ځان د افغانستان "تاريخپوه" ګڼي، دغسي غلطي د هغه ټوله پوهه تر سوال لاندې کوي.

حقيقت دادئ چې افغانستان د ستر احمد شاه نه د افغان – برتانوي هند تر دوهمي جګړې پورې، د افغان – برتانوي هند د لومړۍ لنډې جګړې دورې نه پرته، پوره خپلواک هيواد و، او له هغه نه وروسته تر ۱۹۱۹ پورې د افغانستان يوازې باندنۍ اړيکی د برتانوي هند د حکومت له خوا تر سره کېدې. افغانستان په دغې دورې کې هم د چا مستعمره نه و.

ددغي موضوع لنډه شرح لازمي ښکاري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هند برتانوي حکومت نه دغومره ساده، او نه دغومره سرتښبه و، چې له افغانانو سره په جنګ کې د خپل پوځ له تباه کېدلو نه وروسته دغه هیواد تر خپل نفوذ لاندې ساتلی وشي. د هغه لپاره یې په افغانستان کې د نفوذ د ساتلو میکانیزم او وسایل هم نه لرل. که ښاغلئ سیستاني غواړي د معاصر افغانستان تاریخپوه وي، ورته لازمه ده چې په دې اړه د تاریخ یو کورس ولولي.

په هر حال امیر دوست محمد هغسې چې په خپلې لومړنۍ لنډې واکمنۍ کې د خپلواک افغانستان واکمن و، په دوهمې اوږدې امیري کې یوویشت کاله هم خپلواک و. هغه لا په ۱۸۴۸ کې یو پوځ د خپل زوی، سردار محمد اکرم، په قوماندانې هند ته واستاوه، چې د سیکانو د واکمن، رنجیت سنګه، په مصلحت له برتانویانو سره وجنګیږي. رنجیت سنګه امیر ته د پېښور د ورکړې وعده ورکړې وه. په ګجرات کې جنګ وشو، خو برتانوي پوځ دغه ګډ پوځ مات کړ، او بل کال (۱۸۴۹) یې پېښور هم ونیوه. د امیر دوست محمد خان په دوره کې له برتانوي هند سره یو ټرون په ۱۸۵۵ او بل یې په ۱۸۵۷ هم لاسلیک شو. خو هغه دواړو برابرو خواو لاسلیک کړ، او هري خوا د بلې خوا دوست، خپل دوست، او دښمن خپل دښمن و بالله. د دوهم ټرون له مخې افغانستان ومنله، چې د برتانوي هند یو مسلمان تبعه، نه کوم انګلیس چارواکئ، به په کابل کې د وکیل په نامه ځای پر ځای وي. د هغه وظیفه په اصل کې د خبر لوڅې وه، چې خپل حکومت ته د روسیانو په باره کې خبرونه مخابره کړي. په دغه وخت کې برتانویان په هند کې له یوه ستر پاڅون سره مخ شول، چې شاوخوا د یو میلیون پاڅوونکو په وژلو سره یې وځاپه. له هغه وروسته و، چې د برتانیې حکومت د هند اداره په خپل لاس کې ونیوله.

د برتانوي هند حکومت له امیر دوست محمد سره د افغانستان په بیرته متحد کولو سره مرسته هم وکړه. کندهار او هرات دواړه، چې کلونه کلونه په خپل سر شوي، او سروالان یې، که څه هم د هغه ورېرونه وو، د فارس د حکومت تر تاثیر لاندې شوي وو، د برتانوي حکومت د وړیا پیسو او وسلو په مرسته، په عالي تدبیر او بې له جنګ نه، بیرته له مرکزي حکومت سره یو موټي کړل، او د خپل بري په پای کې د ستر امیر په لقب، له یوویشت کلونو واکمنۍ نه وروسته په کال ۱۸۶۳کې په هرات کې وفات شو.

د امیر دوست محمد په دوهمې واکمنۍ کې د نائب امین الله لوګري، او د محمد شاه بابکر خیل لغماني نه پرته بل مهم کس له مینځ نه وړل شوئ نه دئ. یاغي تګاو هم په پوځي قوت سره ارام کړل شو. امیر دوست محمد په ولسي ډوله اداره سره په ډېر ښه نوم یادېده. که چا ظلم او تېری کاوه، ورته به ویل کېده، چې د امیر دوست محمد له عدالت نه خبر نه یې. دی به په اس سور له خپل منشي سره د کابل په کوڅو کې ګرځېده، د عارض شکایت ته به یې په ځیر غوږ نیوه، او په اړه به یې منشي ته هدایت ورکاوه. ستر امیر په خپلې دوهمې واکمنۍ کې د اموي کورنۍ مؤسس خلیفه معاویه سره پرتله کېدی شي. په داسي حال کې چې د قریش واکمني

(c) ketabton.com: The Digital Library

کورنۍ ته منسوب معاویه د شام له ولایت نه ځان د خلافت درجې ته ورسوه، محمدزي دوست محمد، چې مور يې د کندهار د سپاه منصور قزلباشه وه، او دی د درويشتو ناسکه وړونو تر ټولو کشر وو، اول د سدوزي واکمنو، او بيا د خپلو مشرو وړونو په وړاندي له اوږدې مبارزې نه وروسته په خاص تدبير سره ځان د افغانستان واکمنۍ ته د امير په نامه ورسوه. امير افغانستان ته په لږو حکومتي عوايدو، او له تشدد نه پرته، په ښې اداري سره او د ټوټه شوي هيواد، په بيا متحد کولو سره غټ خدمتونه وکړل، خو افغانانو د هغه د خدمتونو درناوی نه دئ کړئ، او د هغه وخت شرايط يې هم په نظر کې نه دي نيولي. اوس حتی د تاريخپوه په نامه، ښاغلئ سيستاني لا د هغه وخت افغانستان د " انګليس تحت الحمايه" هيواد بولي او په خپله هغه، بې له دې چې نوم يې واخلي، د برتانوي هند تر نفوذ لاندي ګڼي.

که د ښاغلي سيستاني حکم ربښتيا وای، برتانوي هند به ولي د افغانستان د لاندي کولو لپاره د جنرال رابرټس په قوماندانۍ يرغل کاوه؟ حقيقت دا دی چې افغانستان د افغان-انګليس تر دوهم جنګ پورې د ښاغلي سيستاني د حکم پرخلاف " ... يک کشور تحت الحمايه و زير نفوذ سياسي انګليس" نه و، او امير شير علي دغسي واکمن نه و، چې د افغانستان باندنی سياست دوی ته وسپاري، او د دوی يو انګليس الاصله سياسي استازئ په کابل کې ومني، نتيجه جنګ او د کابل اشغال، او په مزار کې د امير وفات شو، خو په کابل کې د برتانوي هند سياسي استازي، کوګناري له خپلو چارواکو سره په يوه ملي پاڅون کې ووژل شو، او کابل بيا اشغال شو. وروسته د دوی پوځ د کندهار په ميوند کې د غازي محمد ايوب په مشرۍ، د افغانانو په زور په غوڅه مات شو. په کابل کې د برتانوي هند چارواکي د دوي له دوهم يرغل نه وروسته په دې لټه کې شول، چې افغانان د دوی په خوښه کوم افغان د امير په نامه په شمالي افغانستان کې د امير په نامه ومني، او پخپله له افغانستان څخه په شا شي. دوی په دې کې هم پاتي راغلل. حتی سردار عبدالرحمن هم، چې په سمرقند کې له يوولس کاله کډوالي وروسته نه افغانستان ته ستون شوئ و، اول د دوی شرايطو ته غاړه نه ايښوده. په خان اباد کې، چيرته چې هغه له سمرقند نه ځان رسولئ و، د برتانويانو د دوی افغان قاصدانو له لاري د خپل نيکه د وخت افغانستان واکمني غوښتله. برتانويانو قندهار له افغانستان څخه جلا تر خپل نفوذ لاندي نيولئ وو، خو سردار عبدالرحمن چې د ميوند فاتح، سردار محمد ايوب، په خپلې لاري کې لوی خنډ ګڼه، د برتانويانو شرايط ومنل، او له خپلې اولې ادعا نه تېر شو.

دی بيا د برتانويانو په موافقه کابل ته د تګ په خط کې په چاريکارو کې، د ۱۸۸۰ کال د جولای په شلمه د شاوخوا دېرشو زرو افغانانو له خوا د امير په توګه غوره شو، او برتانويانو دوه ورځې وروسته (جولای ۲۲) د هغه واکمني په رسمي ډول ومنله. په کابل کې د برتانوي هند سياسي استازي، ليپل ګريفن، له امير عبدالرحمن سره، د سرای خوجه شاته، په ذمه غونډۍ کې دوه ورځې په رسمي ډول خبري وکړې او د موافقې

(c) ketabton.com: The Digital Library

شرایط رسمي او نهایي شول. برتانویان له کابل نه ووتل، او امیر عبدالرحمن هلته خپله واکمني پیل کړه. دغه ټول انکشافات په تفصیل سره یوازي زما د ایم. فل. په تیسس کې بیان شوي، چې هغه په ۱۹۷۱کې په څه باندي درې سوه مخونو کې په دغه نامه خپور شو: افغانستان، د داخلي سیاسي انکشافاتو مطالعه، ۱۸۸۰-۱۸۹۲.

په لنډ ډول، افغانستان د امیر عبدالرحمن په واکمنۍ کې هم د کوم هیواد مستعمره نه وه. د هیواد یوازي باندنۍ اړیکې د برتانوي هند حکومت ته منحصرې شوې. په کابل کې یوازې د هند مسلمان تبعه د اېجنټ په نامه هستوګن شو، چې وظیفه یې د خبر لوڅۍ وه، او هغه په دربار کې هغسي حیثیت لاره لکه وکیل چې د امیر دوست محمد په وخت کې لاره. پر ده باندي امیر قیود هم اینبې وو. ده امیر ته هم رپوټونه تهیه کول او خپله پوسته یې هم د امیر پوسته رسوونکو وړله، او راوړله، او په دربار کې یې هم یو محقر ځای درلود، چې حتی مارټمر ډیورنډ، چې په کال ۱۸۹۳ کې هغه په دربار کې په دغه حال ولید، خپل حکومت ته یې د هغه په هکله شکایت وکړ.

امیر عبدالرحمن په داخلي چارو کې پوره خپلواکي درلوده. افغانانو هم په خپل عادي ژوند کې د خارجي نفوذ احساس نه کاوه. خارجي قوه په افغانستان کې میشته نه وه. حکومت د خپلو قوانیو له مخې چلول کېده. د افغانستان پوځ هم محدود نه وو. د امیر د واکمنۍ په اخیرو کې نزدې یو لک منظم دایمي پوځ تنظیم شوئ او وسله وال شوئ و. د امیر په وخت کې د کابل ماشین خانه، چې امیر شیرعلي خان شروع کړې وه، دغومره فعاله وه، چې ډول ډول توپونه پکې جوړېدل. په داخلي چارو کې د امیر عبدالرحمن خپلواکي له دوه لاندي بېلګو څخه ښه پوهېدل کېدلی شي.

په کال ۱۸۸۵ کې چې امیر په رسمي دعوت هند ته تللئ و، هلته وایسرای ځیني وغوښتل چې که دی د افغانستان په داخلي چارو کې هم د ده مشوره ومني. امیر ورته ږوویل، چې زما رعیت په داخلي چارو کې ستا مشوره نه مني، او زه دغه کار کولی نه شم، او زه یوازې په باندنیو اړیکو کې ستا مشوره منم. بل مثال د امیر د داخلي خپلواکۍ په اړه د کونړ د سید محمود پاچا په اړه دئ، چې هغه د جنګ په وخت کې د غازیانو پر ضد د برتانویانو خوا نیولې وه. په جلال اباد کې یې د برتانوي هند حکومت له سیاسي استازي، لیپل ګریفن سره په کتنه کې ورته مشوره ورکړې وه، چې افغانستان دي په وړو برخو ووېشل شي، په دې ډول چې یوه له بلې نه بېله او ټولې یې د برتانیې تر لاس لاندي وي. ده دغه مشوره هم ورته ورکړې وه، چې " ... تر هغو چې محمد جان خان او پلویان یې پوره مات شوي نه وي، او د برتانیې حکومت پوره لاس بری شوئ نه وي، له هغه سره دي اخیري فیصله و نه شي." د هغه مشورو په ګریفن دغومره ښه اثر کړئ و، چې ورته یې دغه بل ضمانت ورکړ، چې " ډی دي ډاډه وي چې حکومت به خپل لوزونه، او ټولې وعدې چې ورسره کړي، هر څه چې پېښ شي، تر سره کړي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دې امله به هیڅ تاوان ورته و نه رسېږي، چې ده د برتانیې خوا نیولې ده." خو د امیر عبدالرحمن په وخت کې د ګریفن ضمانت بې اثره شو او هغه له سید محمود سره چې د امیر شیرعلي د کورنۍ پلوی هم و، سخته ونیوله او ترېنه وغوښتل چې د ده سلام ته کابل ته راشي. دی پر ځان وېرېده، چې امیر به یې له مینځ نه یوسي، لکه چې نور محلي متنفذ کسان یې هم له مینځ نه وړي وو. ده د هند له حکومت نه وغوښتل، چې امیر ته د ده سپارښتنه وکړي. په دې اړه څو لیکونه تبادله شول، او په یوه کې یې لیپل ګریفن ته وویل: "کوم هغه خدمتونه مي چې کړي، په دغه مقصد نه وو چې په بله نړۍ کې راته ګټه ورسوي." ده دا هم ورته ولیکل چې "تر اوسه مي چې څه په وسه کي وو، حکومت ته خدمت وکړ، او په خلکو کي مي بد نوم وګاټه، او تر هغو به کابل ته ولاړ نه شم چې تر څو مي د برتانیې حکومت نه ډاډینه ترلاسه کړې نه وي." د برتانوي هند حکومت د باندنیو چارو وزیر، لایل، د ۱۸۸۲ کال د جنوري په ۱۲مه امیر ته ولیکل چې وایسرای "... ډاډه دئ، چې د عدالت په هغه احساس چې تاسي جلالتمآب پکې نوم ایستلئ دئ، ټکنی به مو کړي چې له سید احمد [سید محمود] نه د هغه د زوی د ګناهونو قصور واخلئ." د ده زوی سید احمد د امیر د پوځ نه هغه وخت په شا شوئ و، چې دی کندهار ته له سردار محمد ایوب سره د مقابلې لپاره روان و. په ځواب کې امیر ورته ولیکل چې "که هغه [سید محمود] په پاک زړه د هغه احترام وکړی. ... زه به د هغه د زوی په ګناه جزا ورنه کړم، او که یې عملونه د قولونو پرخلاف وو، زه به بله چاره و نه لرم، غېر له دې چې ویې شړم." د هند حکومت د هغه په اړه نور څه و نه کړل. او امیر خپل سپه سالار، غلام حیدر څرخي، ته د هغه په اړه همدغسي حکم وکړ، او هغه د ۱۸۸۲کال په نومبر کې سید محمود له خپل مقر، د کونړ له پشد، نه وشاړه. هغه اول متایي، او بیا له هغه ځایه د هند حسن ابدال ته پناه یووړه، او د امیر د ژوند تر پایه پوري هلته یې د برتانوي حکومت په معاش ژوند کاوه، او د امیر حبیب الله په وخت کې بیرته کونړ ته ستون شو.

امیر لا په کال ۱۸۹۲کي چې د برتانوي هند حکومت چترال ونیوه، په داسي حال کي چې روسانو په کال ۱۸۹۲ کي له پنجه نه پورته د بدخشان علاقه له افغانستان نه په زور نیولې وه، افغانستان ته خطر حس کړ، او په فرمانونو کي یې خپل ولس په دې ډول مخاطب کړ، چې اوه خلکو، هغو چې په افغانستان باندي دوه ځلي یرغل کړئ، غواړي درېیم ځل یې هم وکړي، خو د هند حکومت په دې اړه ځان پوه نه کړ. لکه چې په دې اړه یې ځان ناګاره اچولئ و، چې امیر دخپلي واکمنۍ په اخیرو کلونو کې چې حکومت یې ټینګ او پوخ یې پیاوړئ و، ځان حتی د هند حکومت ته په رسمي لیکونو کې هم د خپلواک افغانستان او د هغه د مضافاتو واکمن ښوده.

ښاغلی سیستاني د غټو ویناوو او حکمونو په صادرولو سره عادي دئ. هغه هم بې له دې چې حکمونه یې په واقعیتونو بنا وي. د ده دغي وینا ته توجه په کار ده، چې د ۲۰۱۵ کال په جون کي یې په افغان-جرمن ان لاین کې کړې: "... هر یکي از اینها [شاهان و امیران افغانستان، از زمان احمد شاه بابا تا ظاهرشاه] ده ها،

(c) ketabton.com: The Digital Library

صدها لشکر زیر فرمان خود داشتند ، که در سرتاسر قلمرو مستقر بودند." یو څوک چې دغې وینا ته ښه ځیر شي، ورته به عجبه ښکاره شي چې دا څنګه تاریخپوه دئ چې دغه وینا یې کړې، چې هغه برسېره پر دې چې مبهمه او مبالغه ایزه ده. په واقعیت بنا نه ده. له هغې نه ښکاري چې افغانستان په دغې اوږدې مودې کې لوی پوځونه لرل. حال دا چې تر امیر عبدالرحمن نه د مخه افغان واکمنو دغومره عواید نه لرل، چې لوی پوځ لرلی وشي. لوی پوځونه له کافي عوایدو نه برسېره ودانیو، دفترونو او میرزایانو ته ضرورت لري. په داسي حال کې چې ځینو قومونو حکومت ته مالیات نه ورکول، او نورو چې د جمع بست په نامه ورکول، ډېر لږ وو، چې هغه هم د هغو ملکانو له لارې حکومت ته رسېدل. دا امیر عبدالرحمن و، چې له درانیو نه پرته، د نورو قومونو په ښیرازو مځکو باندې یې د سه کوټ سیستم جاري کړ، چې د هغه له مخې دمځکو درېیمه برخه حاصلات حکومت ته تخصیص شول. په دې اړه ډېر پاڅونونه وشول، او حکومت په خپل پوځ هغه ټول وځپل. تر هغه د مخه د افغانستان نظامي قوت له منظم پوځ (سپاه منظم) نه په غیر منظم پوځ (سپاه غیر منظم) ډېر متکي و.

امیر شیرعلي په دوهمي واکمنۍ کې تر پنځوس زره نه زیات منظم پوځ، د اول ځل لپاره، تنظیم کړ، دا امیر عبدالرحمن و، چې نژدې یو لک منظم پوځ یې تنظیم او وسله وال کړ، او حکومتي عواید یې د درندو مالیاتو او ګمرکي عوایدو په وضع سره تر پخوا نه په کراتو زیات کړل. تر دوی د مخه واکمنو په زیاتي اندازې په قومي ایله جاري یا سپاه غیر منظم اتکا لرله، خو هغه د قومي مشرانو تر نېغ حکم لاندې وو، او هغو د دغه خدمت په بدل کې له حکومت نه ډیري پیسې او امتیازات ترلاسه کول. په دې ډول دوی د ډېر قوت او اهمیت خاوندان کېدل. څنګه چې په افغانستان کې د واکمنو کورنیو په غړو کې ډېر جنګونه کېدل، او باندني یرغلونه هم یو وخت بل وخت کېدل، واکمنان قومي ایله جاریو ته ډېر محتاج وو. دا امیر عبدالرحمن و، چې د لوی منظم پوځ په تنظیمولو سره یې د افغانستان دغه ملک الطوایفي طرز له مینځ څخه یووړ، او په ټول ملک کې یې د خپلو چارواکو له لارې حکومت وکړ. دغه موضوع او دغه انکشاف په اصل کې ډېر پېچلئ او د ټولنې او امنیت په چارو کې یې اهمیت هم ډېر دئ. هغه زما په دغه اثر کې په تفصیل څېړل شوئ دئ: د افغانستان ټولنه او حکومت د امیر عبدالرحمن په واکمني کې.

ښاغلي سیستاني په دې نژدې وختو کې د نیشنلستانو پېښې کوي. هغه کتابګوتئ چې ده د یو شمېر لیکوالو له لنډو لیکنو نه تنظیم کړئ، په دغه نامه یاد کړئ، " دفاع از ارزش های ملي وظیفه عناصر ملي است." داسي هم دي چې د نورو لیکنې د افغان نیشنلیزم یا خپلواکۍ پرخلاف وګڼي، هغوی په ترخو کلمو یادوي، او حتی پرې تور لګوي. د بیلګې په ډول ده د ۲۰۱۴ کال په سپتمبر کې په افغان-جرمن ویبسایټ کې د ډاکټر محمد زمان ستانیزي په اړه لیکلي چې " اقای ستانیزي برای بې اعتبار ساختن استقلال کشور چقدر پول از انګلیس و پاکستان میګیرید ؟"

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددغې وينا په لوستلو سره به ډېر لوستونکي حېران شوي وي، چې دغه "تاريخپوه" څه وايي؟ د ده وظيفه تاريخ ليکنه ده، چې حقيقت و مومي يا په نورو تور و لګوي؟ له تور نه يې ښکاري، چې دې خبر دئ چې ستانيزی له " انګليس او پاکستان" نه د خپل خدمت په برابر کي پيسې تر لاسه کوي، خو دا معلومه نه ده چې هغه څومره دي. ښاغلئ سيستاني په ډاکتر ستانيزي دغه تور وروسته له هغه ولګوه، چې هغه په کومي تلويزوني مرکې کي ويلي و، چې افغانستان له ۱۹۱۹ د مخه هم خپلواک و، خو ښاغلي سيستاني چې هغه په دلايلو رد کولی و نه شو، دغه تور ولګوه، چې ځان د افغان خپلواکي او نيشنليزم مدافع وښيي، خو دی فکر نه کوي چې د افغانانو ياد دغومره ضعيف نه دئ چې د ده هغه خدمتونه له ياده وباسي، چې د شوروي د اشغال په وخت کي يې شوروي يرغلګرو او د هغه لاسپوڅي رجيم ته د انقلابي شورا د رئيسه هيئت د غړي په توګه کړي او په دغه عضويت سره يې د هغو د سياستونو او عملونو پلوي کوله، چې مقصد يې د افغان نيشنليزم او خپلواکۍ ځپل، او د هغو د مدافعانو وژل وو، د دې لپاره چې افغانستان د پرچمي رجيم له لاري يو تابع هيواد شوئ وي. په دې اړه ښاغلئ جمشيد پايمرد د ۲۰۱۵ کال په فبروري کې په افغان- جرمن ويبسايت کي ليکلي، چې " ... کدام اساس و معيار در نظر گرفته شد که معلم صاحب [سيستاني] يکدفعه از ده پانزده نفر ادم درجه اول مملکت شدند و عضو هيئت رئيسه شورای انقلابي شدند؟ و دفتر کار معلم صايب سيستاني که در ارگ بود چنان در چند پرده حفاظه ميشد که برای رسيدن به حضور ايشان بايد از هفت خوان رستم عبور ميشد ؟" ښاغلي سيستاني د هغه په ځواب کې د انقلابي شورا غړيتوب منلئ، خو هغه يې د خطر د رفع لپاره ښوولئ، او دا يې هم ويلي چې دی د هيڅ ګوند غړئ نه و. په دې اړه ښاغلئ سيد حميدالله روغ وليکل چې " ... مطمئن هستم که ازين اظهار ايشان راهي به سوی برئت کشوده نيست."

په رښتيا هم يو څوک چې په دغسي ايديالوجيکي رجيم کې، لکه د پرچم، سمله لاسه په دغسي لوړ مقام و ګمارل شي، هغه څوک وي چې مقاماتو ته د اعتبار وړ وي. دا خو مالومه ده چې د پرچم ګوندګي دغسي غړي هم لرل، چې غټي وظيفې يې تر سره کولې، خو ګوندي غړيتوب يې پټ، او په ښکاره غير ګوندي و. اساسي دا ده چې ژوند په هر حال کي د وجدان يا عقلي او اخلاقي پرنسيب له مخې وشي. د دغسي پرنسيب خاوندان په خاص ډول خپل ولس ته د خطر په وخت کي ستونزي مني او حتی مرګ مني خو خپل خلک نه پرېږدي، او له خپل پرنسيب نه نه تيريږي، او خپل وجدان نه معذب کوي. افغان مجاهدينو د شوروي اتحاد د اشغال او د هغه د لاسپوڅي پرچمي رجيم په وخت کې همداسي وکړل، او د يوه ميليون نه ډېر يې شهيد شول. که دوی هم د ښاغلي سيستاني په شان تسليم شوي وای، شورويانو به ټول افغانستان لاندي کړئ وای، خو دوی د ښاغلي سيستاني پرخلاف د يوه زبرځواک په وړاندي هم په خپلو ملي او ديني ارزښتونو تر پايه پوري ټينګ ودرېدل. خو ښاغلئ سسيستاني په دغه وخت کې هم د يرغلګرو او د پرچم رجيم خوا ونيوله، او د انقلابي شورا په رئيسه هيئت کي

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې ورته خدمت کاوه، نه خپل وطن او خپلو خلکو ته. په دغې مخينې سره اوس دی بايد عادي ژوند اختيار کړي، او له دې نه ډډه وکړي، چې د غومبسې په شان چيچل وکړي. خو دی داسې نه کوي او اوس هم ناري وهي، چې " ما نه فرد را برای نظام ميخواهيم، و نه نظام را برای فرد، بلکه هر دو را براي وطن و خدمت به آن ميخواهيم." اوس به دغې پوښتنې ته څه جواب ورکړي، چې که ته په رښتيا په خپلې دغې ادعا معتقد وای، ولې دي شوروي يرغلګرو او د هغو لاسپوڅي پرچمي رجيم ته په انقلابي شورا کې خدمت وکړ، نه خپل وطن ته، چې پکې پيدا شوئ، لوی شوئ ، روزل شوئ او تعليم کړل شوئ وې؟ په دې ډول تا په اخلاقي لحاظ هغه استحقاق له لاسه ورکړئ، چې اوس افغانانو ته د وطنپالنې توصيه وکړې. ته نور د اخلاق معلم کېدلی نه شې.

د ښاغلي سيستاني بل حکم د همدغه کال (۲۰۱۵) د جولای په مياشت کې په افغان- جرمن ويب سايټ کې کړئ، او ويلي چې " داود خان با هيچ کس از سياست مردان معاصر خود قابل مقايسه نيست." دی نه مشخص کوي چې محمد داؤد له کوم اړخ او نظر نه د خپل مهال له سياست مارو سره د پرتلې وړ نه دئ. په اصل کې که تاسې يو څوک د هغه د وخت په شرايطو کې و نه ګورئ، هغه په رښتني ډول پېژندلی نه شئ، او که يې په اړه هر څه ووايی، هغه به ستاسي خپل نظر وي، يا ني عندي رنګ به ولري، او علمي او افاقي به نه وي. ښاغلي سيستاني به محمد داؤد له دې امله د خپل عصر د سياستمارو سره د مقايسې وړ نه ګڼي، چې هغه د سرطان کودتا په زياته اندازه د پرچميانو په مرسته وکړه، او د هغوی د سر کسان يې په حکومتي لوړو مقامونو و ګمارل، او نور پرچميان يې په اطرافي ادارو کې په زيات شمېر مقرر کړل. په دې ډول د پرچم ګوندګي حيثيت او اعتبار وموند.

د ښاغلي سيستاني په نظر د محمد داؤد معاصر سياستماران به د هغه ترونه او تربرونه وي. خو دی له خپلو ترونو سره پرتله کېدلی نه شي. هغوی د خپل مشر ورور، محمد نادر په مخکښي او تدبير دغه نظام له کورني جنګ نه وروسته په پښو و دراوه او محمد داؤد په دغه نظام کې هغه وخت هسک شو چې امنيت پکې خوندي، حکومت پر ځای ولاړ، او منځنۍ تعليم کړې طبقه هسکه شوې او هيواد د عصري کېدلو پر لار روان و. د محمد داؤد له "معاصر سياستمدار" نه به د هغه مطلب اروابنباد پاچا محمد ظاهر وي، چې دواړه سره همزولي او تربوران وو. محمد داؤد په کال ۱۹۱۰ کې او محمد ظاهر په ۱۹۱۴ کې پيدا شوئ و، خو دوي د شخصيت له نظر نه ډېر متفاوت وو، پاچا دموکرات، لبرل، او د واکمنۍ چندان لېوال نه و. د اعدام مخالف و، په داسې حال کې چې محمد داؤد زورواک، د واکمنۍ لېوال، نيشنلست، او د اعدام پلوی و. دواړو د سيکولر نظام او د هيواد عصري کېدل غوښتل. محمد داؤد د صدارت په لسو کلونو، او پاچا د دموکراسۍ په لسيزه کې وځلېد. خو محمد داؤد چې د صدارت په وخت کې وځلېد، د پاچا او د خپل ورور د همکارۍ له امله هم و. البته دی د انکشافي پروجو نوښتګر او مخکښ و. په هر حال ده د صدارت په دوره کې د انکشافي او عصري کولو حرکتونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پلان شوي اقتصاد په چوکاټ کي پر مخ بوتلل. دوی دواړه د وطن صادق خدمتګاران وو، او هیڅ یوه یې ناوړه استفاده نه ده کړې، او محمد داؤد له خپل شخصي ملکیت نه د هیواد د ابادۍ لپاره ډېره استفاده کړې ده.

خو ښاغلئ سیستاني دا په نظر کې نه نیسي، چې محمد داؤد له اول نه زورواک و، او په سیاست او اداره کې یې له شدت او زور نه کار اخیستئ، په تېره په اولو وختو کې چې د هغه له املې په "سردار دیوانه" هم یادېده. د صدارت په وخت کې یې د اروانباد شاه محمود د صدارت نوې ډموکراسي خپه کړه، چې خلک ورته ډېر هیله من شوي وو، او په ولس مشرۍ کې یې د پاچا محمد ظاهر د وخت د ازادي او ډموکراسي مخه ونیوله. په دې ډول محمد داؤد په افغانستان کې د فردي ازادۍ او دموکراسۍ د غورځنګ خپه کوونکئ او د ازاد مارکیټي اقتصاد مخالف ګټل کېدلی شي. ده وروسته د سرطان په کودتا دغسي قانوني نظام نسکور کړ، چې لوبي جرګې منلئ، او سراسري ازادو انتخاباتو تائید کړئ و، او له املې یې ازادي او ډموکراسي په افغانستان کې په ډېساري ډول ځای نیولئ و. په دغې دورې حکومت تر هر وخت نه ډېر د قانون له مخې چلېده او ښځې او نارینه په ډېساري ډول ازاد وو. دغه ټول انکشافات هغه وخت ممکن شول، چې په افغانستان کې د لومړي ځل لپاره د قانون له مخې سلطنت واکمني پاچایي کورنۍ ته، او حکومت اولس ته مختص شو. دا په افغانستان کې په پاچایي نظام کې د دموکراسۍ د یوې نوې پروسې شروع وه، چې د وخت په تېرېدولو سره پیاوړې کېدله. رسمي چارواکي هم تر بل هر وخت ډېر د لیاقت او تخصص له مخې حکومتي مقامونو ته رسېدل، او دغه کار په جامعې هم ښه اثر کاوه. ډېره مهمه دا هم ده، چې په دغه موده کې فرد د سیاست له مخې بندي شوئ نه دئ، او بندي کېدل یوازي د محکمې په حکم و. هیڅ څوک اعدام شوي نه دي. پاچا محمد ظاهر د اعدام مخالف و. د ده د انسان دوستۍ حس له دغې پېښې نه واضح دئ: پاچا یوه ورځ یوازي، د خپلې ملکې او ډرېور په ملګرتوب له کابل نه پلخمري ته لاړ او هلته یې د یوه مقتول له پلار نه وغوښتل، چې د خپل زوی قاتل، چې هغه د ده وراره و، او د محکمې په حکم په اعدام محکوم شوئ و، وبښي. هغه په افتخار سره د پاچا خبره ومنله. دغه پېښه ډېرو ته د یقین وړ نه ښکاري، خو دغه قصه ما ته دغسې یوه کس کړې، چې زه پرې باور لرم.

د ډموکراسۍ د لسیزې په دغو انکشافاتو سره افغانستان په سیمه او نړۍ کې نوم وایست. په دغه دوره کې افغانستان د لوېدیځې نړۍ و نارینه او ښځو ګرځندویانو ته دغسي یو هیواد شوئ وو، چې هغوی په ډاډینه سره په ټول افغانستان کې ازاد ګرځېدلی، او ځانله په خپلو خیمو کې اوسېدلی شول. هغومره ډېر ګرځندویان چې په دغې دورې کې افغانستان ته راغلل، شاید هیڅ وخت په دغه ډېر شمېر نه وي راغلي. د هغو په راتګ سره د ګرځندوی صناعت (هوټلونه، تم ځایونه، د لرغونو سامانونو او اثارو هټۍ) په ډېساري ډول سره وده وکړه، او په مجموع کې افغان اقتصاد یې پیاوړئ کړ. نو ویل کېدلی شي چې د قانوني پاچایي او د ډموکراسي لسیزه د معاصر افغانستان په تاریخ کې یوه ځلانده دوره وه، خو د واک لېوال، محمد داؤد دغه ځلانده دوره د "قلابي

(c) ketabton.com: The Digital Library

دموکراسي" په نامه، د چپيانو په مرسته په کودتا سره ختمه کړه. په داسي حال کې چې ده له اتلس کلنۍ نه تر هغه وخت پوري څه کم څلوېښت کاله په ملکي او نظامي لوړو مقامونو کې په پوره اختيار سره واک چلولئ و. ده په دې قناعت و نه کړ او کودتا يې وکړه، چې په هغې سره يې په وطن کې يو نوئ تخريبي فصل پرانيست.

محمد داؤد په کودتا سره قانوني نظام نسکور او قانوني ژوند او قانوني حکومت بې اهميت کړ. ده يو شمېر د سر کسان هم، د اروابنباد محمد هاشم ميوندوال، اروابنباد مرستيال خان محمد، او اروابنباد ماما زرغون شنواري په ګډون، سره له دې چې هغوی د ده په شان نيشنلت وو، د پرچميانو په فشار، د محاکمې نه پرته، د کودتا په تور له مينځ نه يووړل، او نور ډېر يې بندي کړل. ده په دغه ډول د سر کسانو اعدام بيا رواج کړ، په داسي حال کې چې د افغان سياست له دغه وحشي عمل نه، د پاچا محمد نادر خان له قتل نه وروسته پاک ساتل شوئ و. د کودتا بله پايله دا شوه چې محمد داؤد په نظامي کودتا سره واک ته د رسېدلو لار وېنښودله او دی په افغانستان کې د عصري نظامي کودتا مخکښ شو. د کودتا بله پايله دا شوه، چې پوځ په سياست کې دخيل شو، په داسي حال کې چې تر هغه د مخه، د پوهنتون له مظاهرو سره سره، له سياست نه ليري ساتل شوئ و. له هغه وروسته و، چې حفيظ الله امين، چې د خلک د ډموکراټيک ګوند د نظامي څانګې آمر و، په دغه فکر شو، چې محمد داؤد کودتا وکړه، مورډ يې هم کولی شو. له هغه وروسته و، چې ده خپل ګوند ته د نظامي افسرانو په جلبولو پيل وکړ. ما په خپل ' د ثور کودتا نومي ' اثر کې ويلي و، چې هغه د درې سوه نظامي افسرانو په قوت کودتا وکړه، خو وروسته راته معلومه شوه، چې هغه په دغو پنځو کلونو کې څه کم دوه زره ښکته رتبه نظامي افسران ګوند ته جلب کړي، او په قوت يې دغومره ډاډه و، چې غوښتل يې د خپل پلان له مخې د زمري په مياشت کې کودتا وکړي، او په هغې د "زمري انقلاب" نوم کښېږدي. له هغه نه پرته هم د ولسمشر په نشته توب سره، د ده د نظام دوام په شک کې، او د کورنی جنګ احتمال زيات و. نو ويل کېدلی شي چې محمد داؤد، له خپلو ډېرو خدمتونو سره سره په افغانستان کې د نظامي کودتا او د دې اوږدې ناارامۍ سر مؤسس دئ. په اصل کې د همدغې کودتا او د دغو ناارامیو له امله ده چې د افغانستان راتلونکې د اندېښنې وړ شوې ده.

محمد داؤد، چې د خپل ژوند په وروستيو شېبوکې د خلقي کودتاچيانو له خوا خپل ژوند په خطر کې وليدئ، د خپلې کورنۍ د غړو وژنه يې هم جائزه وبلله. د افغانستان په تاريخ کې څه، چې حتی د انسان په تاريخ کې به دا يوه ښپاري تراجيدي وي. ښاغلئ محمد داؤد ملکيار چې د محمد داؤد له کورنۍ سره يې د خپښې ارتباط لاره، او په اړه يې د دقيقو مالوماتو خاوند دئ، وايي چې د ثور د کودتا په ورځ " ... کشته شدن اکثر اعضای خانواده محمد داؤد خان، بشمول اطفال معصوم به تصميم داؤد خان و بدست يکي از اعضای خانواده او صورت گرفته است." دا په داسي حال کې چې د محمد داود زامن او لونې د لوړ او ملي فکر خاوندان وو، او هيڅ يوه يې له خپل ممتاز مقام نه د ځان يا کورنۍ لپاره استفاده نه ده کړې. مشر زوی يې، عمرجان لا د دغسي

(c) ketabton.com: The Digital Library

آزاد قضاوت خاوند و، چې په اخر کې د خپل تره، اروابنباد محمد نعیم، په شان د خپل پلار د سیاست مخالف شوئ و. محمد نعیم لا د خپل ورور پر ضد د کودتا په لټه کې و. په هر حال، محمد داود د خپلې کورنۍ د غړو - مېرمني، لونې (له محترمې درخانۍ نه پرته، چې هغه وخت هغه هلته نه وه (او اوس په سویس کې ژوند کوي) او تور پېکۍ نه پرته (چې وروسته وفات شوه)، او زامنو (له عمر جان نه پرته، چې هغه تر دوی دمخه په ګولۍ لګېدلئ او مړ شوئ و) د ژوند سلبولو حق نه لاره، او د محمد داؤد دغه امر د هغو په حق کې ظلم و، هغه هم په دغسې حال کې، چې معلومه نه وه چې کودتاچیان به د هغوې حیثیت او ژوند ته خطر پېښ کړي، لکه د ده د کورنۍ د یو څو پاتې کسانو، او د هغه د لونې - درخانۍ او تورپېکۍ مزاحم نه شول.

ښاغلئ سیستاني سره له دې هم فکر کوي، چې " داؤد خان با هیچکس از سیاستمداران معاصر خود قابل مقایسه نیست." دی به په دغه فکر سره فردي ازادي، دموکراسي، قانوني حکومت او حتی ژوند ته هم ارزش نه ورکوي، او په اجتماعي او ولسي ژوند کې به د هغو اهمیت او ضرورت درک کولې نه شي. له همدې امله به وي، چې دی اوس هم د تاریخ په نامه په خپلو لیکنو کې خپل شخصي او پرچمي فکرونه ځایوي، او په دې ډول افغان تاریخ مسخ کوي.

ښاغلئ سیستاني د کاندید اکادمیشن په حیث ځان د دغه صلاحیت خاوند بولي، چې دا او دغسې نور حکمونه له خپل ذهن نه صادر کړي. ده دغسې حکمونه دغومره ډېر کړي دي، چې اوس یې عادت شوئ دئ، خو په یوه سقه روایت د کاندید اکاډمیسن درجه ده ته په دې، چې د انقلابي شورا غړی و، د خاصې پېرزویني په خاطر ور کړل سوېده، لکه چې یو څو نورو ته هم همداسې پېرزوینه شوې ده. لا مهمه داده، چې د افغانستان د علومو اکاډمي په اصل کې دشوروي اتحاد د اکاډمۍ په ما ډل بنا ده، نه د لرغوني یونان افلاتون په ماډل، چې د هغې مؤسس و. دغو دواړو اکاډمي ګانو په اساس کې توپیر لاره. شورویانو د افلاتون د اکاډمۍ نوم غوره کړ، چې اکاډمي یې علمي حیثیت ولري، خو دغو اکاډمیو سره اساسي توپیرونه لرل، او ډېر مهم یې دا و، چې د افلاتون په اکاډمي کې تفکر ته حد او حدود نه وو، او د شوروي اکاډمي محدوده وه. په ظاهر کې هغه مارکسیزم - لینینزم ته محدوده وه، خو په واقعیت کې لیننیزم- ستالیننزم ته. د همدغې ازادۍ له برکته و، چې د افلاتون په اکاډمي کې د ارسطو په شان متفکر هسک شو، چې د تجربې او مشاهدې پر بنسټ یې د اول ځل لپاره د ژوند په هره ساحه کې ژور ابتکاري نظرونه وړاندي کړل، په داسې حال کې چې د شوروي اتحاد په اکاډمي کې حتي نامتو ساینس پوه، سخاروف، د خپل ازاد فکر او قضاوت له امله له مسکو نه د ګورکي ښار ته تبعید شو. هغه په افغانستان باندې د شوروي اتحاد د نظامي یرغل په وړاندې د مخالفت او از جګ کړئ و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښاغلئ سيستاني چې د کابل د پرچمي د شوروي ډول اکاډمي کې د کانديد اکاډيميشن مقام ته جګ شو، خپله ليکنه به يې د لېننيزم- سټالينيزم په محدود او غير علمي چوکاټ کې دننه کښلي وي، او که نه ترفيع يې کولی نه شوه. د شوروي اکاډمي محدوديت په خپل وار د دې لامل شو چې، پخپله د شوروي لېننسټي او سټالينسټي نظام سقوط وکړي، او تلپاتي ځای يې د خلقيانو په وينا د " تاريخ کنده" شي.

اوس چې دغه نظام د تاريخ کنده شوئ او ورسره لېننسټي شعارونه، چې ښاغلي سيستاني به ځومره تکرار کړي وي، ده هم د نورو اپورتونيستي چپيانو په شان نشنليزم ته پناه وړې ده. خو دی په دغه مصلحتي او ويب سايټي نشنليزم کې هم افراط کوي. هغه وخت چې د نېشنليزم رښتينې ازموينه وه، ده د شوروي او پرچم خوا ونيوله، او افغان ولس او افغان خپلواکي ته يې شا کړه، نو دې په دغې ازموينه کې په مطلق ډول ناکام شو. اوس دی په هغه لار روان شوئ، چې پرچميان د مخه پرې روان شوي وو. نجيب الله چې په اخر کې ځان مسلمان وښود، او کارمليانو مجاهدانو ته وړونه وويل، ښاغلئ سيستاني اوس د پاچا امان الله د نېشنليزم خوا نيولې، هغه هم په افراطي او شډل ډول. خو سره له دې هم د هغو نورو پرچميانو په شان له پخواني محدود فکري چوکاټ نه بيرون او ازاد شوئ نه دئ. نو د ده په دغه نشنليزم باندې اعتبار کول به هسې سادګي وي. ده بس د وخت په تقاضا سره طرف بدل کړئ، او اوس يې د پخواني پاچا پر ضد مبارزه پيل کړې، او ملامتوي يې چې د مغول واکمنو په شان يې ودانۍ نه دي جوړي کړي. معلومه ده چې دی دغه واقعيت ته ارزش نه ورکوي، چې پاچا محمد ظاهر د معاصر افغانستان په واکمنو کې، يوازنی واکمن و، چې دغسې دولتي نظام يې د اساسي قانون پر بنسټ پر پښو ودراوه، چې په هغه کې سلطنت له حکومت نه د لومړي ځل لپاره بېل شو، او ازادي د افغانانو په ژوند کې په فکر او عمل کې په دغه ډول تحقق وموند، چې بل هيڅ وخت يې په دغسې ډول تحقق موندلئ نه و. دغه اساسي قانون، چې په سيمه کې يې سارئ نه درلود، افغانانو ته ممکنه او اسانه کړه چې ژوند د ازادي په فضا کې وکړي. که څه هم دا د دغې پروسې اوله مرحله وه.

خو محمد داؤد دغه عظيمه او د خلکو په ګټه پروسه، هغه هم د ازادۍ پر ضد پرچميانو په مرسته په نظامي کودتا سره په ټپه ودروله. ده په خپل دغه قانون ضد عمل سره، د دې لپاره چې ځان د دولتي واک هسکي ته ورسوي، په وطن کې د ناارمۍ ور پرانيست، چې په يوه او بل شکل تر اوسه هم دوام لري، او افغانان د خپل وطن راتلونکي ته اندېښمن کړي. خو څنګه چې ده په خپل دغه قانون ضد عمل سره د پرچم ګوندګي ته اعتبار ورکړ، ښاغلئ سيستاني، او د هغه په شان نور، اوس په يوه او بل ډول، د هغه په ملاتړ، او د پخواني پاچا پر ضد ليکنې کوي.

(پای)

(c) ketabton.com: The Digital Library

یادښتونه

دلته د دغې لیکنې منابع هغه وخت یاد شوي، چې په متن کې د لومړي ځل لپاره ذکر شوي دي. تکرار یې په لنډ ډول په متن کې یاد شوئ دئ.

1. ۱- عزیز هندي، د غازي امان الله خان زوال، له اردو نه ژباړوونکئ، فرهاد ظریفي، خپروونکئ، د افغانستان د علومو اکادمي، پېښور، ۱۳۸۱، /۲۰۰۲، مخ ۴۴۰
2. ۲- ریه تیلي ستیورټ، اور په افغانستان کي، دوهم چاپ، خپروونکئ، یونیورسل. ۲۰۰۰، مخونه، ۵۵۸، ۵۲۰
3. ۳ - لودویک ادمک، د شلمي پېړئ تر نیمایي پوري د افغانستان باندنۍ چاري، له شوروي اتحاد، جرمني، او برتانیې سره اړیکي، د اریزونا پوهنتون، توک سان، ۱۹۷۴، ۴۹
4. ۴- فیض محمد هزاره، تذکر الانقلاب،مدون داکتر حفیظ الله شریعتي (سحر)، ناشر انتشارات میچید، محل نشر و چاپ نامعلوم، ۱۳۹۳/ ۲۰۱۳، ص ۲۱. دکتر سحر نمی گوید که نسخه اصلی و یا نقل آنرا از کدام منبع به دست آورده و نسخه اصلي آن در کجا است. محل نشر آن هم واضح نیست. در هر حال این اثر به ارزیابی مفصل ضرورت دارد، که متاسفانه این جای آن نیست. له لیکوال محترم سعد الدین شپون نه مننه، چې دغه اثر یې را استولئ، هغه هم په ډېر ښه وخت.
5. ۵- میک چیزني، کابل تر محاصرې لاندي، خپرونکئ مارکوس واینر، پرنستین، ۱۹۹۹، ، ۹۲، دغه اثر د فیض محمد تذکر الانقلاب ترجمه ده، چې میک چیزني له روسي نه په انګریزي اړولې ده. او ځای ځای یې خپل یا د روسي مترجم تبصرې هم راوړي. دغه ترجمه جمله په جمله نه، بلکه د هغو د مفهومونو لنډ بیان دئ، خو میک چیزني یو طالب العلم او امانتکار مترجم دئ.
6. ۶- ادمک، (۱۹۷۴)، یاد شوئ اثر، ۸۹، ۹۰
7. ۷- عبدالحي حبیبي، جنبش مشروطیت در افغانستان، سازمان مهاجرین مسلمان افغان، چاپ دوم، ۱۹۹۹، ۱۷۳
8. ۸- فیض محمد، یاد شوئ اثر، ۱۷
9. ۹- عزیز هندي، یاد شوئ اثر، ۲۴۵
10. ۱۰- ادمک، یاد شوئ اثر، ۸۵
11. ۱۱- ستیورټ، یاد شوئ اثر، ۳۸۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

12. ۱۲- سید شمس الدین مجروح، سرگزشت من، به اهتمام سید فضل اکبر، چاپ شخصي، کابل، ۲۰۱۲/۱۳۹۱، ۳۲

13. ۱۳- میر غلام محمد غبار، افغانستان در مسیر تاریخ، دولتي مطبعه، کابل، ۱۹۶۷/۱۳۴۶، ۸۱۷

14. ۱۴- عبد الباري جهاني، د سنځل نوید (قول نقل)، په افغانستان کي د اجتماعي تحولاتو په وړاندي غبرګونونه، ۱۹۱۹-۱۹۲۹، مخونه ۱۴۸-۱۴۹

15. ۱۵- د قول نقل سنځل نوید، واکنش های مذهبي و تحولات اجتماعي در افغانستان ۱۹۱۹-۱۹۲۹، فارسي کوونکئ محمد نعیم مجددي. له محترم نعیم مجددي نه مننه کوم چي ددغه مخ چاپي نقل یې را استولئ دئ.

16. ۱۶- فضل غني مجددي، افغانستان در عصر اعلیحضرت امان الله خان ۱۹۱۹-۱۹۲۹.چاپ شخصي، کالیفورنیا، ۱۹۹۷، ص۲۵۵. له محترم فضل غني مجددي نه په دغي وسیلې مننه کوم، چي د خپل دغه اثر یوه نسخه یې رابښلې ده.

17. ۱۷- سید رسول، حقایق ناګفته در باره حبیب الله کلکاني، کتابفروشي فضل، پشاور، ۱۹۹۹/۱۳۷۸، ص ۴۲

18. ۱۸- نوردک بریت، افغانسي، روسان په افغانستان کي، ۱۹۷۹-۱۹۸۹، اکسفورډ پوهنتون، نیویارک ۲۰۱۱، ۲۹

19. ۱۹- رچرډ فرای، د پارس میراث، خپروونکئ مزدا، کلیفورنیا، ۲۰۰۴، ۲۹

20. ۲۰- ببلابېل لیکوال، غازي امان الله خان، د افغانستان د خپلواکۍ ستورئ، د افغانستان د کلتوري ودي ټولنه، جرمني، ۲۰۰۵، ۱۲۰-۱۲۱

21. ۲۱- د رای دیوي لیکني، رادیکال هیومنست له مخي، جون ۲۷، ۱۹۵۴، مخ ۳۰۷، د قول نقل ستیورټ، ۵۱۲، ۵۱۱

22. ۲۲- احسان الله، اماني دوره، د افغاني رنسانس دوره، له فرانسوي نه پښتو کوونکئ، پروفیسر ډاکټر محمد اکبر ستایلئ وردګ، ماخذ غازي امان الله خان، ببلا ببل لیکوال، یاد شوئ اثر، مخ ۲۴

23. ۲۳- هیرودوت، تاریخ، ژباړه د ډپوید ګرین، شیکاګو پوهنتون، ۱۹۸۸، اووم کتاب، لسمه ماده، مخ ۴۷۱

24. ۲۴- جان لوکاس، د تاریخ راتلونکي، ییل پوهنتون، ۲۰۱۱، ۱۵۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

25. **۲۵**- داکتر یوسف متولي حقیقي، افغانستان و ایران، پژوهشي پیرامون روابط سیاسي و چاپ هاي مرزي، از احمدشاه دراني تا احمد شاه قاجار، نشر کرده استان قدس رضوي، مشهد، **۱۳۸۳**، ص **۷۳۰**

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library